MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN YAPILDIĞI GÜNDEN BU YANA GEÇİRDİĞİ GENİŞLETME GİRİŞİMLERİ

Dr.İbrahim ATEŞ

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeni ve yararlı girişimlerinden biri olan "*Câmiler Haftası*" münasebetiyle kaleme aldığımız bu mütevazi makalemizde Asr-ı Saâdet'de yapılan mescidlerle Haremeyn-i Şerifeyn'in ikincisi olan Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi yolunda atılan adımları gözden geçirmeye çalışacağız. Ancak bundan önce; kısaca bu mescidin yapımına değinmede de fayda mülahaza ediyoruz.

İslâm dünyasının dört bucağında yüzyıllardır yapılagelen ve sayısı yüzbinleri aşan çeşitli tip ve ebattaki câmi' ve mescidlerin ilk nüvesi olan Mescid-i Nebevî'nin yapımında sahabelerle birlikte Hz.Peygamber (S.A.V.) de bizzat çalışmıştır. Başlangıçta uygulanan yapı tarzı, kullanılan malzeme ve düşünülen hacim yönünden mütevâzi bir şekil ve ebatta meydana getirilen bu mescid, daha sonraki yıllarda zaman zaman vâki müdahalelerle genişletilerek bazı ilavelerde bulunulmuştur. Bu genişletme çalışmalarında, Müslümanların Hz. Peygamber (S.A.V.)'e olan sonsuz sevgi ve saygılarıyla, her geçen yıl artan ihtiyaçlar önemli etken olmuştur. Önceleri mescidin dışında olan Hücre-i Nebeviyye[1], bilahare 88 H. (707 M.) yılında Emevî Halifesi Velid bin Abdülmelik'in Medine Valisi olan Ömer bin Abdülaziz tarafından mescidin içine alınmıştır. Böylece beş vakit namazların yanında gerek Hz. Peygamber (S.A.V.)'i ziyaret etmek, gerekse Peygamberimizin minberi ile kabri arasındaki Ravza-i Mutahhara'da ibâdet ve zikr-i Hak etmek amacıyla artan izdihamı gidermek için mescidin daha sonraki yıllarda birkaç defa genişletilmesi yönüne gitmek zorunlu olmuştur.

Mekke-i Mükerreme'deki Kâbe-i Mu'azzama'nın çevresindeki Mescid-i Harâm'dan sonra Müslümanların gönlünde ikinci derecede seçkin yeri olan bu mescid; konum, şekil ve muhtevâ bakımından daha sonra yapılan câmi ve mescidlere büyük ölçüde örnek olmuştur. Diğer taraftan Hz.Peygamber (S.A.V.)'in Medine-i Münevvere'ye ulaşmasını takip eden günlerde ilk iş olarak bu mescidi yapmış olmasını göz önünde bulunduran devlet büyükleri, daha sonra kurulan şehirlerde ilk iş olarak câmi yapmayı gelenek haline getirmişlerdir. Yapılan câmi veya külliyenin çevresinde yer alan mektep, medrese, dâruşşifa, kütüphane, imarethane, çeşme, hamam ve benzeri ilmî ve içtimâî tesislerle kurulan yeni şehirlerin temelini atagelmişlerdir. Şehrin kuruluşunda ilk nüve olan câminin çevresinde yapılıp, gecenin karanlığını gideren ayın çevresindeki parlak yıldızlar gibi, yöre halkını aydınlatarak inanç, düşünce, sosyal hayatlarında önemli rol oynayan bu tesislerin çevrelerinde ise evlerle işyerleri yapılmıştır.

MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN YAPILIŞI:

Milâdî 622 yılının sonbaharında Mekke'den Medine'ye göç eden Hz.Peygamber (S.A.V.), arkadaşı Hz.Ebubekir'le birlikte Sevr Mağarası'nda üç gece kalmış ve 10 günlük yolculuktan sonra 20 Eylül 622 M. tarihine denk gelen Rebiulevvel ayının 20.gününde Medine yakınındaki Kuba'ya ulaşmışlardır. Medine'ye geçmeden önce burada kısa bir süre[2] kalmış ve bu arada

1. Önceleri Hz.Aişe'nin odası iken bilahare Hz. Peygamber (S.A.V.)'in ve daha sonra Hulefâ-i Râşidîn'den Hz. Ebubekir ve Hz.Ömer'in defnedildiği mübârek yerdir.

2. Hz.Peygamber (S.A.V.)'in Kuba'da kaldığı süre hakkında değişik rivayetler vardır. Şeyh Mahmud Hudari Bey "**Nuru'l-Yakîn**" adlı eserinin 85. sayfasında bu sürenin bir kaç gece olduğunu ifade etmektedir.

   Abdusselam Harun'a ait "**Tehzîbu Sîret-i ibni Hişam**" adlı eserin I. cildinin 125. sayfasında, söz konusu sürenin Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe olmak üzere 4 gün olduğu belirtilmektedir.

   İbrahim Rıfat Paşa'nın "**Mir'âtü'l-Haremeyn**" adlı eserinin I. cildinin 460. sayfasında bahse konu sürenin 10 gün olduğu ifade edilmektedir.

   Halebli ve Şâfi mezhebinden olan Ali bin Burhaned din'in "Sîre-i Halebiyye" diye bilinen "**İnsânu'l-uyûn fî-**

Kur'ân-ı Kerîm[3]'de takvâ üzerine olduğu bildirilen Kuba Mescidi'ni[4] tesis etmiştir.

Daha sonra Medine'ye ulaştığında, Halid bin Zeyd Ebû Eyyûb El-Ensârî'nin evinde ağırlanarak burada yaklaşık yedi ay kadar kalmıştır. Ebu Eyyûb El-Ensarî'nin Beni'n-Neccâr Mahallesi'ndeki evinin önünde devesinin çöktüğü yeri mescid yapmak isteyen Hz. Peygamber (S.A.V), burayı sahipleri olan Sehl ve Süheyl adlarındaki iki yetim çocuktan 10 dinara satın almıştır. Önceleri hurma kurutmak için kullanılan bu yer, Hz. Peygamber (S.A.V)'in emriyle eski kalıntılardan arındırılıp üzerindeki hurma ağaçları kesilmiş ve câminin yapımına başlanılmıştır. Duvarları kerpiç, sütunları hurma ağacından yapılan Mescid-i Nebevî'nin tavanı hurma dalı ve yaprağıyla örtülmüş, kapısının söğeleri taştan yapılmıştır. Duvar temelleri yaklaşık üç arşın[5] derinliğinde olup, taşla yapılmıştır. Yüksekliği normal insan boyundan biraz fazla, boyu güneyden kuzeye 70 arşın (33.60 m.) ve eni 63 arşın (30.24 m.) olan bu mescidin yapımında fiilen çalışan Hz. Peygamber (S.A.V.) böylece sahabeleri çalışmaya teşvik etmiştir. Mescidin yapılışı esnasında sahabeleriyle birlikte: *"Ahiret hayrından başka hayır yoktur. Allahım Ensarla Muhacirlere rahmet et."* anlamında şu beyiti eşsiz bir uyum ve vecd içinde söylemiştir:

اَللّٰهُمَّ لَا خَيْرَ اِلَّا خَيْرُ الْاٰخِرَةِ
فَارْحَمِ الْاَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةِ

Kıble tarafından üç revakı ile bir alanı ve üç kapısı olan bu mescidin yanında ve ona bitişik olarak Hz.Peygamber (S.A.V.) için iki oda yapılmıştır. Üzerleri hurma dallarıyla örtülen odalardan biri Hz.Peygamber (S.A.V.) zevcelerinden Zem'a kızı Sevde'ye, diğeri de Hz.Aişe'ye ait idi. Sahabelerden bir kısmının evleri de Mescid-i Nebevî'nin çevresinde idi. Doğu tarafında Ebu Eyyûb El-Ensarî ve Osman bin Affân'ın evleri bulunuyordu. Güney tarafında Hz. Ömer'in evi, bunların batı tarafında ise Hz. Peygamber (S.A.V.)'in amcası Hz.Abbas'ın evi, batı tarafında Hz.Ebubekir'in evi, kuzey tarafında ise Hz.Abdurrahman bin Avf'in evi bulunuyordu. Bilahare yapılan genişletme girişimleri ile bu evlerin büyük bir kısmı yıkılmıştır. Hastalandığında Hz.Aişe'nin odasına geçen Hz.Peygamber (S.A.V.), refik-i âlâ'ya intikal edince, bu odaya defnedilmiştir. Bundan iki yıl üç ay sonra vefat eden Hz. Ebubekir ile, ondan on yıl sonra vefat eden Hz. Ömer de bu odada toprağa verilmiştir.

Mescidin kıblesi önce Kudüs'e doğru kuzey tarafında olup, Medine'de yaklaşık on yedi ay kadar geçirdiği süre içinde bu tarafa yönelerek namaz kılan Hz.Peygamber (S.A.V.) ve Sahabeler, kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi emredildikten sonra Kâbe-i Mu'azzama'ya yönelmeye başlamışlardır. Böylece Mescid-i Nebevî'nin kıblesi güney tarafına çevrilerek, önceleri güney tarafında bulunan kapısı kapatılmış, buna karşılık kuzey tarafında bir kapı yapılmıştır.

Hicretin 7. yılının başlarında Hayber Gazvesinden dönen Hz. Peygamber (S.A.V.), mescidi doğu, batı ve kuzey taraflarından biraz genişleterek kare haline getirmiştir. Böylece her kenarı 100 zirâ' (yani yaklaşık 50 m.) olup 2475 m^2 lik bir alana sahip olmuştur.

Hicretin birinci yılında belirtilen şekilde sade ve mütevazi bir şekilde yapılan Mescid-i Nebevî, günümüze kadar küçüklü büyüklü bir takım genişletme ve onarım çalışmaları geçirmiştir. İlki ikinci halife Hz.Ömer (R.A.) zamanında başlayan ve sonu bugünkü Suudi Arabistan Kralı Fehd bin Abdülaziz tarafından gerçekleştirilen sözkonusu çalışmalar, Kâbe-i Mu'azzama dışında dünyada hiç bir esere gösterilmeyen eşsiz bir ilgi ve itina ile yürütülegelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm[6] ve hadis-i şeriflerde yer alan buyruk ve teşviklerden ilham alan Müslümanlar, başta Mescid-i Nebevî olmak üzere yaşadıkları yerlerde yapılan câmi ve mescidlerin yapım, bakım ve onarımında pay almak için yarış yaparcasına akın etmişlerdir. Bu gaye ile kurdukları sayısız vakıflar yoluyla, milyarları aşan değerde mal varlığını câmi, mescid ve namazgah gibi mabedlerin hayatiyetini devam ettirmeye kaynak bırakmışlardır. Yapılan veya yenilenen her mescidin bir cennet sarayına denk olacağı inancıyla, bir duvarında bir taşı, tuğlası veya harcında bir damla emek teri olacak kadar dahi olsa katkıda bulunmaya gayret göstermişlerdir.

İman ve irfan gücüyle başlatılıp, im'ân ve irfanla yürütülen bu şuurlu gayret ve hareket sayesinde dünyanın dört bucağında yükselen kubbeleri ve gökdelen minâreleri ile dikkatleri üzerine çekecek nitelikte incelik ve zerafette olan onbinlerce câmi ve mescid, İslâm mimarisinin ölümsüz eserleri olarak yıllardır büyük bir ihtişamla ayakta durmaktadır. Bunların başında ise Mescid-i Nebevî

sîreti'l-emîni'l- me'mûn" adlı eserinin I. cildinin 59. sayfasında ise bir rivayete göre 4 gece olduğu nakledildikten sonra, **Buharî**den nakledilen başka bir rivayete göre 10 küsur gece olduğu belirtilmektedir. Aynı eserde İbni Ukbe'nin rivayetinde bu sürenin 22 gece olduğu, Hüda ve **Sahih-i Müslim**'deki rivayete göre ise Hz. Peygamber (S.A.V.)'in Kuba'da 14 gün kaldığı belirtilmektedir.

3. Bu hususla ilgili olan âyet-i kerime Tevbe Sûresinin 108. âyeti olup, me'âli şöyledir: "...İlk gününden beri Allah'a karşı gelmekten sakınmak için kurulan Mescidde bulunan daha uygundur. Orada, arınmak isteyen insanlar vardır. Allah arınmak isteyenleri sever."

4. Şeyh Mahmud El-Hudari Bey, **Nuru'l-Yakîn**,s.85 16. Baskı, 1960 Kahire.

5. Bir arşın 48 cm. dir.

6. Bu hususla ilgili âyet-i Kerimelerden biri Tevbe Sûresinin 18. âyeti olup, meâli şöyledir: "Allah'ın mescidlerini sadece, Allah'a ve âhiret gününe inanan, namaz kılan, zekat veren ve ancak Allah'tan korkan kimseler onarır; işte onlar doğru yolda bulunanlardan olabilirler..."

gelmektedir. İslâm dünyasının geçirdiği değişikliklerle olayların bu mescide yansıdığı ilk bakışta görülmektedir. Öyle ki, geçen yüzyıllarda İslâm ülkelerinde beliren değişik mimarî usûl ve uygalamaların üstüste gelip girift görünüm arzeden etkileri izlenmektedir.

Türk-İslâm mimarisinin dâhi üstadı Mimarbaşı Koca Sinan'ın düşündüğü muhteşem onarım ve genişletme plânının yanında, Mısır sanatının şaheseri olan mihrâb işlemeciliği göz kamaştıracak güzellikteki hat ve tezhib ürünleri ile başdöndürücü incelikteki Türk ve Acem halıcılığının eşsiz ürünleri hemen hissedilen hususlardır. Bugünkü hali ile İslam mimarî, tezyini ve el sanatlarının gelişme, tekâmül ve terakkisine tanıklık eden Mescid-i Nebevî'nin evsaf ve özelliğini böyle mütevazi bir makalede dile getirmek mümkün olamıyacağından bu hususu okuyucularımızın Mescid-i Nebevî'yi ziyaretlerinde tetkiklerine tevdi ediyoruz. Zira hiç bir zaman duymak görmek gibi değildir.

MESCİD-İ NEBEVÎ'DE YAPILAN GENİŞLETMELER:

1. İkinci halife Hz.Ömer (R.A.) döneminde yapılan ilk genişletme:

Çığ gibi büyüyüp gelişen İslâm Devletinin sınırlarının genişlemesi ve her geçen gün Müslümanların sayısının artması sonucu, Mescid-i Nebevî'nin ihtiyacı karşılayamayacak hale geldiğinden genişletilmesi zorunlu olmuştur. Zira Mescid-i Nebevî, Namaz ibadetinin edâ edildiği yer olma gibi ana fonksiyonunun yanında, Müslümanların önemli konuları görüşmek üzere toplandıkları, çeşitli hususları tartışıp sonuçlandırmak üzere bir araya geldikleri ve ilim öğrendikleri bir merkez idi. Gerek ibadet, gerekse bu gibi işlerde Mescid-i Nebevî'nin Medine halkı ile Hz.Peygamber' (S.A.V.)'i ziyarete gelen Müslümanların hepsini kapsayacak kadar büyük ve geniş olmadığını gören Hz. Ömer, yapılışından 17 yıl sonra Hicretin 17. yılında o günün ihtiyacını karşılayacak nisbette, küçük çapta bir genişletme yapma cihetine gitmiştir (Bkz. belge 14). Mescidin güney tarafından 5 metre, batı tarafından 10 metre ve kuzey tarafından 15 metre ilave yapılan bu genişletme, tıpkı Hz.Peygamber (S.A.V.) zamanında yapılan sadelik ve asıl yapı şeklinde olmuştur. Doğu tarafından hiç bir ilave yapılmayan bu genişletmede, ikisi doğu, ikisi batı ve ikisi de kuzey tarafından olmak üzere kapı sayısı 6'ya çıkarılmıştır. Güney tarafından yapılan ilave ile Hz.Abbas bin Abdülmuttalib'in evi mescide alınmıştır. Hz.Ömer Döneminde gerçekleştirilen bu genişletmede Mescid-i Nebeviyye'ye yapılan toplam ilave 110 m^2 olmuştur.

2. Üçüncü halife Osman bin Affân (R.A.) zamanında yapılan genişletme ve tadilat:

Hz.Ömer zamanında yapılan küçük çaptaki belirtilen basit genişletme girişiminden 12 yıl sonra 3. halife Hz.Osman'ın zamanında hicretin 29. yılında ikinci genişletme girişiminde bulunulmuştur (Bkz. belge 14). Toplam olarak 496 m^2 civarında olan bu genişletmede yapı malzemesinde de değişiklik yapılmıştır. Mescidin güney, batı, kuzey ve doğu taraflarında yapılan birer revakın yanında, duvarları taş ve kireçle yapılmıştır. Daha önce hurma ağacından yapılmış olan sütunlar da taşlardan yapılmış olup bu taşlar, kurşun ve demirle birbirine kenetlendirilmiştir. Sütunların dış kısımları ise kalem işiyle tezyin edilmiştir. Hurma dalları ve yapraklarıyla örtülü olan tavanı ise sâc ağacı[7] ile kapatılmıştır. Kapıları Hz.Ömer dönemindeki gibi altı adet olarak, olduğu gibi bırakılmıştır. Ancak daha sonra bu kapılardan kuzey tarafından iki tanesi kapatılmış ve Sultan Abdülmecit döneminde yapılan onarıma kadar bilinen dört kapı kalmıştır. Sultan Abdülmecit döneminde ise kuzey tarafına beşinci kapı ilave edilmiştir. Diğer taraftan günümüze kadar Hz.Osman (R.A) mihrabı diye bilinen mihrabı da ilave etmiştir. Bu mihrab daha sonra, Ömer bin Abdülaziz ve Mehdî bin Mansur tarafından yapılan genişletme girişimlerinde yenilenmiştir. Hz.Osman (R.A) zamanında mescid seviyesinden iki arşın (96 cm.) yüksek ve alçıdan yapılmış olan bu mihrab, Ömer bin Abdulaziz ve Mehdî tarafından sac ağacı ile yenilenmiş, ayrıca Mehdî zamanında mescidin seviyesine indirilmiştir.

3. Emevîler Döneminde yapılan genişletme ve ilâve girişimi:

Emevîler Döneminde Halife Velid bin Abdülmelik'in halifeliği zamanında 88 H. (707 M.) yılında geniş çapta bir genişletme ve yenileme girişiminde bulunulmuştur. Velid bin Abdülmelik'in valisi Ömer bin Abdülaziz tarafından yürütülüp 88 H. (707 M.) yılında başlatılarak 91 H. (710 M.) yılında tamamlanan bu çalışmalarda mescidin doğu, batı ve kuzey taraflarında toplam olarak 2369 m^2 lik yeni bir ilave yapılmıştır (Bkz. belge 14). Yapılan bu ilavede Hz. Peygamber (S.A.V.) ile Hz. Ebubekir ve Hz.Ömer (R.A.)'in medfun oldukları Hücre-i Nebeviyye ile Hz. Peygamber (S.A.V.)'in zevcelerinin odaları da mescidin muhtevasına alınmıştır. Kaldırılan her taşın yerine bir diğeri konulan bu yenileme ve genişletmede Hücre-i Nebeviyye'nin üzerine beşgen şeklindeki yapı itina ile inşa edilmiştir. Bu yapının beşgen şeklinde olması, daha sonra Kâbe'ye benzetilmemesi yolundaki düşünceden doğmuştur. Diğer taraftan mescidin tabanı mermer döşenmiş, duvarları çinilerle kaplanmış ve tavanı altınla tezyin edilmiştir. Ayrıca Peygamber mihrabına fevkalade itina gösterilmiştir. Bütün bunların dışında mescide dört minare yaptıran Ömer bin Abdülaziz bu girişimiyle minare yapımında öncülük etmiş, mescidin genel olarak orijinal şeklini korumuş ve ona bugünkü mescidlerin görünümüne benzer bir görünüm sağlamıştır.

7. Hindistan'dan gelen, kerestesi makbul ve sert bir ağaç.

4. Abbasiler Döneminde yapılan genişletme girişimi:

Abbasiler Döneminde, halife Mehdî bin Mansur'un halifeliği zamanında yapılan genişletme çalışmalarında Ömer bin Abdülaziz'in yaptığı şekil korunmuş; sadece Mescidin kuzey tarafından avlusu kısmında yapılan ilavelerle yetinilmiştir (Bkz. belge 14). Toplam olarak 2450 m^2'yi bulan ve mescidin daha önceki yüzölçümünün 1/3 ü civarında olan bu ilave genişletme ile avlunun çevresi, revaklar ve sütunlar üzerine yapılan kubbelerle çevrilmiştir.

5. Memlukler döneminde yapılan yenileme, onarım ve ilave girişimleri:

654 H. (1256 M.) yılının Ramazan ayının başlarında Cuma gecesi söndürülmeyen bir kandilden meydana gelip, Mescid-i Nebevî'nin tamamını kapsayan bir yangın çıkmıştır. Mescidin avlusunda 576 H. (1180 M.) yılında En-Nâsır li-Dini'llâh tarafından yapılan ve mescidin mahzeni olarak kullanılan Zâhire kubbesinin dışında her tarafı yanmıştır. Halife Müsta'sım Bi'llâh'a bir yazı yazan Abdullah bin Muntasır Bi'llâh bu üzücü haberi duyurmuştur. Bunun üzerine Halife Müsta'sım Bi'llah hac mevsiminde bir takım sanatkarlarla birlikte âlet, edevât ve malzeme göndererek 655 H. (1257 M.) yılında yenileme çalışmasını başlatmıştır.

Yemen hükümdarı Melik Muzaffer de bu gaye ile bazı ahşap ve inşaat malzemesi göndermiştir. Keza Mısır hükümdarı Nureddin Ali bin el-Muiz de bir miktar inşaat malzemesi göndererek yapılan çalışmalara katkıda bulunmuştur. Yürütülen bu yenileme çalışmaları Zâhir Baybars El-Bundukdâri döneminde bitirilmiştir. 705 H. (1305 M.) ve akabindeki yıl Nâsır Muhammed bin Kalavun, mescidin orta alanının doğu ve batısındaki tavanları yenilemiştir. Sonra 729 H. (1328 M.) yılında mescidin kıble tarafından avlusu yönüne düşen iki revak yapılmıştır. Bilahare bu revaklarda meydana gelen bozukluk 831 H. (1427 M.) yılında Eşref Barsbay tarafından ele alınarak onarılmış ve yenilenmiştir. 853 H. (1449 M.) yılında Zâhir Çakmak, Ravza-i Mutahhara'nın tavanı ile mescidin onarıma muhtaç olan yerlerinin tavanlarını yenilemiştir. 879 H. (1474 M.) yılında Eşref Kayıdbay, mescidin bazı tavanlarıyla sütunları, duvarları ve minarelerini de ihtiva eden geniş kapsamlı bir onarım yaptırmıştır. 886 H. (1481 M.) yılında Mescid-i Nebevî'nin ana minaresinin alemine düşen bir yıldırım sonucu, ikinci kez meydana gelen yangında[8] mescidin büyük bir kısmı yanmıştır. Sadece Hücre-i Nebeviyye ile avludaki kubbenin kurtulduğu bu yangında mihrab, minber, el-yazması kitaplar ve mushaf-ı şeriflerin hepsi yanmıştır. Bunun üzerine Mısır hükümdarı Eşref Kayıdbay, Emir Sungur Cemali'yi 100'ü aşkın sanatkar ve külliyetli miktarda inşaat malzemesi ile birlikte Medine-i Münevvere'ye göndermiştir. Gerekli onarım ve yenilemenin yapıldığı bu çalışma ile ilk defa Hücre-i Nebeviyye'nin üzerine bir kubbe yapılmıştır. Sürdürülen bu yenileme ve onarım çalışmalarında, ana minareden başlanılmıştır. Bu minarenin yapımından sonra kıble duvarı yapılmış ve onun akabinde doğu duvarının yapımına başlanılmıştır. Bu arada Hz.Osman mihrabı genişletilmiş ve üst kısımına bir kubbe inşa edilmiştir. Hücre-i Nebeviyye'nin kubbesi üzerine, sütunlar üzerine oturan büyük bir kubbe daha yapılması sonucu, doğu duvarı ile Hücre-i Nebeviyye'nin arası daralınca mescide, doğu tarafından 2 tam 1/4 arşın genişletilmiştir. Ayrıca Hücre-i Nebeviyye ile Kıble duvarı arasında bir büyük kubbe ile onu çevreleyen üç küçük kubbe yapılmıştır. Diğer taraftan Selam kapısının ön kısmında da iki kubbe yapılmıştır. Yapılan ilave miktarı 120'm^2'ye ulaşan bu çalışmalarda Selam kapısı beyaz ve siyah mermerlerle itinalı bir şekilde yenilenmiştir (Bkz. belge 14). Hz.Osman mihrabı özenle tezyin edilmiş, Hücre-i Nebeviyye ile çevresinin ve kıble duvarının mermer işçiliği yenilenmiştir. Ayrıca mescidin ön kısmı, Hz. Peygamber (S.A.V.) zamanında yapılan kısmın seviyesine kadar indirilip düzeltilmiştir. Asıl Mescid-i Nebevî'nin kıble tarafındaki sınırı üzerinde meydana getirilen diâme[9] üzerinde minberle Hücre-i Nebeviyye arasında bir peygamber mihrabı yapılarak tezyinine itina gösterilmiştir. Ayrıca mermerden bir müezzinler mahfeli yapılmıştır. Daha sonra batı duvarının Selam kapısı ile Rahmet kapısı arasındaki bölümü yapılmıştır.Bâbü'r-Rahme minaresinin yapımından sonra da Mescid-i Nebevî civarında Selam kapısı ile Rahmet kapısı arasında Mahmeviyye adı verilen bir mektep yapılmıştır. Kayıdbay döneminde yürütülen bu yenileme ve ilave çalışmalarında 120.000 dinar harcanmıştır.

6. Osmanlılar zamanında yapılan yenileme, onarım ve ilave girişimleri:

Müslüman-Türklerin Câmi, Mescid ve namazgah gibi mabedlerin yapım, bakım ve onarımına gösterdikleri ilgi herkes tarafından bilinmektedir. Bilhassa Kabe-i Mu'azzama'nın çevresindeki Mescid-i Haram, Medine-i Münevvere'deki Mescid-i Nebevî ve Kuds-i Şerif'teki Mescid-i Aksâ'ya gösterdikleri itina her türlü takdir ve tavsifin üstündedir. Öteden beri Türklerin bu yakın ilgisini gören Mekke Şerifinin 1517 M. yılında Yavuz Sultan Selim'in Kahire'ye muzaffer bir şekilde girmesinden sonra, Mekke ve Medine'nin anahtarlarını ve mukaddes emanetleri bu ulu hakana vermek üzere oğlunu Mısır'a göndermiş olması, Türklerin bu alandaki şeref ve itibarını ortaya koyan tarihî bir olaydır. Mısır'a muzaffer olarak girmenin akabinde

8. Mustafa Nebil, "El-Medinetü'l-Münevvere- Tıybetü'l-Hicâz", **El-Arabî Dergisi**, Sayı. 252, Sahife-82, Kuveyt Tanıtma Bakanlığı Yayınları, 1979.

9. Lugat manası destek, dayanak ve payanda olan bu kelimeden, burada Hz. Peygamber (S.A.V.) zamanındaki eski kıble duvarının yerini belirlemek üzere yaklaşık bir metre yükseklikte yapılan ve bir kaç yerinde kapı gibi geçidi olan mânia kastedilmiştir.

hiç bir Sultana nasip olmayacak şekilde Mekke ve Medine'nin anahtarlarını teslim almak gibi son derece önemli ve onurlu bir mazhariyyetten şımarmayıp, tersine kendisini Hâdimü'l-Haremeyn ilân eden bu büyük Türk Sultanı, gerek Mescid-i Haram ve gerekse Mescid-i Nebeviyye'ye ilgisini daha da arttırmıştır. Böylece Osmanlı Sultanları Mescid-i Nebevî'nin bakımı, yakıt, sergi ve benzeri ihtiyaçlarıyla görevlilerinin giderlerini karşılamaya her geçen yıl artan bir tempo ile ilgi ve itinalarını devam ettirmişlerdir.Sadece padişahların öngördükleri tahsisatlarla da yetinilmemiş, ileri gelen devlet adamları ile durumu müsait olan bir çok vatandaş tarafından gönderilen para ve değerli armağanların yanında müteaddid vakıf gelirinden Surre alayları[10] ile külliyetli miktarda paralar, Haremeyn-i Şerifeyn görevlileri ile mücâvirlerine verilmek üzere gönderilegelmiştir. Bu arada Osmanlılar döneminde Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi için bir defa Sultan Abdülmecit zamanında girişimde bulunulmuş olmakla beraber, müteaddid defalar irili-ufaklı bir takım onarım girişimlerinde bulunulmuştur.

860 H. (1455 M.) yılından sonra Şeyh Doğan adındaki zat tarafından minber-i Nebevî'nin batı tarafında yapılıp, önceleri Hanefi mihrabı diye bilinen ve günümüzde Süleyman mihrabı denilen mihrab, 938 H. (1531 M.) yılında Kanunî Sultan Süleyman tarafından beyaz ve siyah mermerlerle yeniden yapılmıştır. Bunun için de Süleyman mihrabı adını almıştır. Daha sonra 980 H. (1572 M.) yılında II. Selim tarafından yeniden ele alınarak onarılan bu mihrab, altın ile nakışlı çinilerle tezyin edilmiştir. Arka tarafına da açık sülüs yazı ile bu padişahın ismi yazılmıştır.

1233 H. (1817 M.) yılında Hücre-i Nebeviyye'nin üzerindeki kubbeyi yaptıran Sultan II. Mahmud, 1255 H. (1839 M.) yılında bu kubbenin onarımını yaptırmış ve yeşil renge boyatılmasını emretmiştir.

Sultan II. Mahmud zamanında Mescid-i Nebevî ve Medine-i münevveredeki diğer bazı mübârek yerler üzerinde yürütülen onarım çalışmaları bundan ibaret değildir. Bakım ve onarımı gereken yerler; görevlendirilen teknik personel tarafından vakit geçirmeksizin zamanında ele alınarak, itinalı bir şekilde ve bu mübârek yerlerin saygınlığına uygun biçimde onarılmıştır. Hiç bir harcamadan kaçınılmayan bu girişimler için gerekli nakit para hesaplanarak her yıl surre emini (bkz.dip not. 10) ile Medine-i Münevvere'ye gönderilmiştir. Yapım ve bakım işleri önceden hazırlanan keşifler uyarınca tayin edilen bina eminleri tarafından yürütülerek sonuç detaylı bir şekilde İstanbul'a bildirilmiştir. Bu hususla ilgili olarak yaptığımız araştırma ve inceleme çalışmalarında Sultan II. Mahmud döneminde belirtilen türden girişimlere ait 14 adet belge tesbit ettik. Bu belgelerden ikisi Mescid-i Nebevî'nin özel olarak imal edilen halılarla tefrişi, 12'si de Mescid-i Nebevî ve diğer mübârek yerlerin bakım ve onarımı ile ilgilidir.

Tarihimizin şeref levhaları olan bunlar ve benzeri belgeler, atalarımızın Haremeyn-i Şerifeyn ile diğer mübârek yerlere gösterdikleri ilgi ve saygıyı dile getirmektedir. Söz konusu bu belgelerden ilk üçü aynı tarihli, aynı konuya ait olmakla beraber muhteva yönünden değişik özellik arzettikleri için üçünü de ardarda sunmakta fayda mülâhaza ediyoruz:

Belge: 1

"Medine-i Münevvere Ravza-i Mutahhara-i mübâreke piş-gâh-ı ma'âlî iktinâhında mescid-i şerîf dâhilinde mihrâb-ı Hazret-i Osman radiye anhü'l-Mennân makâm-ı mübârekesinin kubbe-i âlîsi ve mihrâb-ı şerîfinin cânib-i yemininde tahminen onbeş zirâ' mikdar dîvârının müceddeden inşâsı lâzım geldiğine binâen işbu mevâki'-i mübârekenin, ol mahall-i mübârekeye me'mûr mühendis halîfesi ma'rifetiyle mu'âyene ve keşf ile i'mâr ve inşâlarına şürû' ve mübâşeret ettirilmek üzere masârıfâtı içün bâirâde-i seniyye ale'l-hisâb Evkâf-ı Humâyûn hazînesinden yetmişbin kuruş Surre-i Humâyûn Emini efendiye altun olarak i'tâsiyle irsâli bâbında bâ-takarrür şeref-efzâ-yı sahîfe-i südûr olan hatt-ı humâyûn-ı şâhâne ve sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince bâ-fermân-ı şerîf kaydolunup meblağ-ı mezbûr yetmiş beş bin kuruş ale'l-hisâb-ı merkûmun hazine-i mezkûreden altun olarak emîn-i mumâileyhe i'tâ ile irsâli içün işbu sûret verildi. Fî 23 M. 1246"

Mescid-i Nebevî'nin kıble duvarındaki Hz. Osman mihrabının kubbesi ile mihrabın sağ tarafında tahmini onbeş arşın kadar duvarın yapımı ile ilgili olan bu belgenin[11] incelenmesinden de anlaşılacağı üzere:

1. Mescid-i Nebevî'de Ravza-i Mutahhara'nın ön tarafındaki Hz. Osman mihrabı denen mihrabın üst kısmındaki kubbe ile bu mihrabın sağ tarafındaki onbeş arşın miktarındaki duvarın yeniden yapılması için gerekli kontrol ve keşif çalışmalarını yapmak üzere bir mühendis kalfasının bu mübarek yere gitmekle görevlendirilmesi,

2. Hazırlanan keşfe göre derhal imar ve inşaatın başlatılması,

3. Yapılacak harcamaları karşılamak için Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden bu hesaba 75.000 kuruş[12] tahsis edilmesi,

10. İbrahim Ateş, "Osmanlılar zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler.", **Vakıflar Dergisi,** Sayı 13, Sahife 113-170, VGM Yayınları, 1981 Ankara.

11. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 339. sayfasında kayıtlı 23 Muharrem-1246 H. (1.5.1830 M.) tarihli ilm u haber kaydı.

12. M.Zeki Pakalın'a ait **"Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü"** adlı eserin I. cildinin 34. sayfasındaki "Akçe" maddesinde kuruş hakkında: "Bir kuruş 40 para, bir para 3 akçe, 1 akçe 3 pul idi." denilmektedir.

Aynı eserin II. cildinin 327. sayfasının birinci sütununun

4. Tahsis edilen bu meblağın Hac mevsiminde Hicaz'a hareket edecek olan Surre Alayının Eminine altın olarak teslim edilip, Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi ile ilgili irade-i seniyye[13] ve bu maksatla sâdır olan hatt-ı humâyûn[14] ve fermân[15] uyarınca sözü geçen meblağın Surre Eminine teslim edilerek belirtilen hesaba gönderilmesi için bu ilm u haberin verildiği belirtilmektedir.

Belge: 2

"Medîne-i Münevvere Ravza-i Mutahhara-i Mübâreke pîşgâh-ı ma'âlî iktinâhında Mescid-i Şerif dâhilinde mihrâb-ı Hazret-i Osman Radiye anhü'l-Mennân makam-ı mübârekesinin kubbe-i âlîsi tecdîd-i inşâ olunmak üzere bu tarafda bi'l-intihâb mühendis halifesi ta'yîni ile mahallinde mu'âyene ve keşf ile i'mâr ve inşâsına şürû' ve mübâşeret olunmak üzere ta'yîn olunacak mühendise ne mikdâr harc-ı râh ve mihnet-i hizmet-i mezkûrede bulundukça ne kadar mâhiye verilmesi irâde buyrulur ise Hazine-i Evkâf-ı Humâyûn'dan te'diyesi husûsu bâ-takrîr lede'l-inhâ ta'yin olunacak mühendis gâyet mütefennin ve erbâb olmak üzere onbin kuruş harc-ı râh ve mâhiye bin kuruş dahi Hazîne-i mezkûreden i'tâ ve tahsîs kılınması bâbında şeref-efzâ-yı sahîfe-i südûr olan hatt-ı humâyûn-ı şâhâne ve sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince bâ-fermân-ı şerîf kayd olunup mûcibince mühendis halîfesi mûmâ ileyhe onbin kuruş harc-ı râh ile mâhiye tahsîs kılınan bin kuruşun Hazîne-i mezkûreden i'tası içün işbu sûret verildi. Fî 23. M. 1246".

Yukarıda işâret edildiği gibi bu belge[16]nin konusu da 1 nolu belgenin konusunun aynıdır. Ancak muhtevâ olarak biraz değişiklik arzetmektedir. Şöyle ki:

1. Mescid-i Nebevî'nin içinde ve Ravza-i Mutahhara'nın ön kısmında bulunan Hz. Osman (R.A.) mihrâbının yüce kubbesinin yeniden yapımı için görevlendirilecek mühendis kalfasının seçilerek tayin edilmesi,

2. Böylece kontrol ve keşif işleminin mahallinde yapılarak imar ve inşasına başlanılması için tayin edilecek mühendise verilecek harcırah ile hizmeti müddetince ödenecek aylık maaşın Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden karşılanması ile ilgili takririn inhâ edildiğinde atanacak mühendisin son derece sanatkar ve işinin ehli olması şartıyla onbin kuruş ve bin kuruş aylık tahsis edilerek Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden verilmesi hakkında sâdır olan hatt-ı humayun ve ferman uyarınca, sözü geçen mühendis kalfasına belirtilen miktarda harcırah ve maaşın verilmesi için bu kaydın düşüldüğü belirtilmektedir.

Belge:3

"Medîne-i Münevvere nevveraha'llahu Te'âlâ ilâ yevmi'l-âhirede bâb-ı Mekke nâm mahalle ismiyle müsemma olan mevkide mevhar-i mevcûdât Seyyid-i kâinât aleyhi afdalu's-salâti ve ekmelü't-tahiyyât efendimiz hazretlerinin Mescid-i Şerîf-i nebevîleri mürûr-ı ezmân ile ziyâdesiyle harâba müşrif olduğuna binâen işbu ebniye-i müteberrekenin ol mahall-i mübârekeye me'mûr mühendis halîfesi ma'rîfetiyle keşif ve mu'âyenesi ve me'mûrları mu'âvenetiyle inşâsına şürü' ve mübâşeret olunmak üzere masârifatıyçün bâ-irâde-i seniyye ale'l-hisâb olarak Hazîne-i Evkâf-ı Humâyûn'dan ellibin kuruş Surre-i Humâyûn Emini Efendiye teslimen irsâli babında bâ-takrîr şeref-efzâ-yı sahîfe-i südûr olan hatt-ı humâyûn-ı şâhâne ve sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince bâ fermân-ı şerîf kaydolunup meblağ-ı mezbûr ellibin kuruş ale'l-hisâb-ı merkûmun hazine-i merkûmeden emîn-i mûmâ ileyhe teslîmen irsâli içün işbu sûret verildi. Fî 23 M. 1246"

Tetkikinde de görüleceği üzere bu belge[17] tarihi 1 ve 2 nolu belgelerin aynı olmakla beraber, muhteva yönünden bazı farklı hususlar ihtivâ etmektedir. Bu belgeye göre :

1. Mekke kapısı diye adlandırılan mevkideki Mescid-i Nebevî'nin 23 M. 1246 H. (1.5.1830) tarihde zaman aşımıyla fazlasıyla harap olmaya maruz bir vaziyet arzetmesine binaen, bu mübarek yerlere bakmakla görevlendirilen mühendis kalfası tarafından muayene ve keşf edilmesi,

2. Yapılan keşfe göre mühendis kalfasının memurlarının yardımlarıyla inşasına başlanılması,

3. Yürütülecek yapı işlerinde harcanmak üzere irâde-i seniyye ile Evkâf-ı Humayun Hazinesinden tahsis edilen ellibin kuruşun surre eminine teslim edilerek mahalline ulaştırılmasını öngören hatt-ı humayûn ve fermân-ı âlî uyarınca mezkûr meblağın sözü geçen surre eminine verilmesi için bu kaydın düşüldüğü görülmektedir.

Medine-i Münevvere'deki Kuba Mescidi ile diğer kutsal yerlerin icab eden yapı ve onarım harcamalarının Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden karşı-

4. paragrafında ise, yine kuruş hakkında: "Kuruşun akçe olan raici altına nisbetle bidâyeten sülüs, sonraları nısıf derecesinde noksan idi. Meselâ; altın 60 akçe ise kuruş 40 akçe; altın 160 akçe olduğu vakit kuruş 80 akçeye olur idi." denilmektedir.

13. Padişahın bir işin yapılması veya yapılmaması hakkında verdiği emir yerinde kullanılır bir tabirdir (Bkz.M.Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s.78).

14. Padişahlar tarafından bir maslahat zımnında ısdar olunan yazılı emirler hakkında kullanılır bir tabirdir (Bkz.**a.g.e.**, C.I, s.767).

15. Bir iş veya maslahat siparişini mutazammın padişah tarafından verilen yazılı emir manasına gelir bir tabirdir (Bkz.M.Zeki Pakalın **a.g.e.**C.I, s.607).

16. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 340. sayfasında kayıtlı 23 Muharrem 1246 H. (1.5.1830) tarihli belge.

17. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 340. sayfasında kayıtlı 23 M. 1246 H. (1.5.1830) tarihli belge.

lanması hakkındaki irade-i seniyyeden söz edilen bir başka belge[18] de bina eminliğine tayin edilen kişi ile alacağı ücret ve vefatından sonra yerine getirilen kişi hakkında bazı bilgiler yer almaktadır. Bu belgede:

1. 1246 H. (1830 M.) tarihinde Mescid-i Nebevî'nin her türlü idâri işlerine bakmakla görevli olan Harem-i Nebevî şeyhinin Hacı İsa Ağa olduğu,

2. Medine-i Münevvere'nin suru dışındaki Kuba mescidi ile Medine'deki diğer mübarek binaların imar ve inşa masraflarının Evkâf-ı Humayûn Hazinesinden karşılanmasına dair zamanın padişahı Sultan II. Mahmud'un irade-i seniyyesi olduğu,

3. Medine'deki mescid, medrese ve kütüphane gibi binaların yapım ve onarım işlerini yürütmek ve denetlemekle görevlendirilen bina eminine Evkâf-ı Humayun Hazinesinden aylık 1500 kuruş maaş ödendiği,

4. Bina eminliğine, Sultan I. Mahmud'un Medine'de ihya ettiği kütüphanenin hafız-ı kütüb-i evveli (başmemuru) olan Mehmed Aziz Efendi'nin atandığı,

5. Kütüphane başmemurluğundan Medine'deki mübarek binaların bina eminliğine naklen atanan Mehmed Aziz Efendi'nin yeni görevine Gurre-i Muharrem 1244 H. (2.7.1828 M.) tarihinde başlayıp, kısa bir süre sonra 12 Muharrem 1245 (3.7.1829 M.) tarihinde vefat etmesiyle açılan bu göreve damadı Ali Vahid Efendi'nin Şam Valisi Rauf Paşa tarafından tayin edildiği belirtilmektedir.

Bilahare adı geçen Ali Vahid'in geçim sıkıntısı çektiğinden bahisle maaşının, selefi Mehmed Aziz'in maaşı gibi 1500 kuruşa çıkarılması yolundaki talebi üzerine sâdır olduğu anlaşılan ferman[19] da maaşının 1000 kuruş olarak tespit edildiği belirtilmektedir. Medine-i Münevvere'de imar ve ihyası kararlaştırılan mübarek binaların bakım ve onarımına itina gösterilmesiyle ilgili önemli emirleri ihtiva eden bu fermanı aynen sunuyoruz:

Belge: 4

"Medîne-i Münevvere'de makâmât-ı âliyenin binâ emîni olan Ali Vahid zâde kadruhu hüküm; Medine-i Münevvere nevveraha'llahu Te'âlâ ilâ yevmi'l-âhirede bundan akdem imar ve inşâlarına irâde-i seniyyem müte'allik olan ebniye-i mübârekeye binâ emîni nasb olunan Mehmed Aziz'in 245 senesi Muharreminin 12. gününde vefatı vukûu ile kusûr-ı ebniyenin emr-i inşâsı, sen ki mumâ ileyhsin sana ihâle olunarak sene-i merkûme Şabanının onbeşine kadar kusûr-ı ebniye-i şerîfe dahi hitâm bulmuş ve mu'ahharen ta'mir ve tanzîmi irâde kılınan ebniye-i âliyeye dahi sen binâ emini nasb olunmuş olduğuna binâen 47 senesi Muharremine kadar müddet-i me'mûriyetin 19 mâha bâliğ olmuş ise de selefin misüllü mâhiye binbeşer yüz kuruş ma'âşdan bir akçe makbûzun olmayup emr-i ta'ayyüşde zarûrete dûçâr olduğundan bahisle güzeşte ma'âşının îtâsına müsâ'ade-i seniyyem erzân kılınması hususu bu def'a tarafından der-bâr-ı şevket-karâr-ı mülûkâneme takdîm kılınan arîzada derc ve iş'âr olunmuş olmakdan nâşî keyfiyet ve iktizâsı mütehayyizân-ı ricâl-i devlet-i aliyyemden hâlen Evkâf-ı Humâyûnum nâzırı iftihâr Es-Seyyid Mehmed Tahir dâme mecdududan lede'l-istilâm, selefin müteveffâ-yı mûmâ ileyhe mukaddemâ hin-i me'mûriyetinde muktezâ-yı irâde-i seniyyem üzre binbeşeryüz kuruş ma'âş tahsis kılınmış ise de sana me'mûriyetinin evânında selefin misüllü ma'âş îtâsı tasrîh olmamış olduğuna ve mâhiye biner kuruş ma'âş tahsîsi nisâbında göründüğüne binâen ebniye-i mezkûreye hîn-ı mübâşeretinden işbu 47 senesi Cemâziye'l-âhiresi gâyetine değin mâhiye biner kuruştan yirmibeş ayda cem'ân îcâbeden yirmibeşbin kuruşun Evkâf-ı Humâyûnum Hazinesinden hâlen Surre-i Humâyunum Emîni mu'teberrân-ı ricâl-i devlet-i âliyyemden iftihâr El-Hâc İbrahim Edhem dâme mecduhuya teslîmen irsâli irâde-i seniyyeme menût idüğini i'lâm edüp mûcibince meblağ-ı mezbûrun itâsı husûsuna irâde-i mekârimâde-i mülûkâneme ta'allukuyla ol bâbda hatt-ı humâyûn-ı şevket makrûn-ı pâdişâhânem sahife-i pirây-ı südûr olmuş ve mantûk-ı münîfi üzre meblağ-ı mezbûr Evkâf-ı Humâyûnum Hazînesinden ihrâc ile surre-i humâyûnum emîni mûmâ ileyhe teslîmen gönderilmiş olmağla bi-mennihi Te'âlâ emîn-i mûmâ ileyh huccâc-ı hidâyetminhâc ile ol cânib-i mağfiret-câlibe lede'l-vürûd irsâl olunan meblağ-ı mezbûru ahz-u kabz birle me'mûr olduğun iş bu hizmet-i celîleyi kendüne sermâye-i iftihâr bilerek ta'mîr ve ihyâsına irâde-i seniyye-i mülûkânem müte'allik olan bi'l-cümle ebniye-i mübârekenin kemâl-i metânet ve rasânet üzre ta'mîr ve tanzîmi emr-i ehemmine sâdıkâne ve müstakîmâne ikdâm ve dikkat eylemen fermânım olmağın tenbîhen ve ihtimâmem mahsûsan işbu emr-i celîlü'l-kadrim ısdâr ve surre-i humâyûnum emîni mumâ ileyh ile tisyâr olunmuştur. İmdi vusûl-ı emr-i şerîfimde meblağ-ı mezbûru emîn-i mûmâ ileyhden ahz birle bâlâda muharrer olan emr-i ..... pâdişâhânem üzre harekete sarf-ı vus' ve makdiret eylemen irâde-i seniyye-i pâdişâhânem muktezsâsından idüği ve bu bâbda i'râz ve rehâvet ve kusûr ve batâet misüllü vaz' ve hâlet vukû'u bir vechle câiz olmadığı ve Haremeyn

18. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 351. sayfasında kayıtlı olup, divanî yazı ile kaleme alınmış ve 30 satırdan ibaret olan 7 Receb-1246 H. (12.12.1830) tarihli belge.

19. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 428. sayfasında kayıtlı, 30 satırdan ibaret olup divanî yazı ile yazılan Evasıt-ı Receb-1247 tarihli ferman

muhâsebesine ve Evkâf-ı Humâyûnum zimmet defterlerine ilm u haberleri verildiği ma'lûmun oldukda ber-vech-i muharrer amel ve hareket-le îfâ-yı muktezâ-yı me'mûriyet ve sakâkat-ı amen der-meyân-ı gayret ve hilâf-ı rızâ vaz'ı tecvîzden fe'ânî ve mübâ' adet eylemen bâbında fî Evâsıt-ı Receb 1247."

Aslında bina emini Ali Vahid'in maaşının arttırılması yolundaki isteğine binaen çıkarılmış olan bu fermanın incelenmesinden de anlaşılacağı üzere:

1. Mehmed Aziz'in 12 Muharrem 1245 H. (3.7.1829 M.) tarihinde vefatıyla, o tarihte henüz tamamlanmamış olan bazı yapı işleri, yerine tayin edilen Ali Vahid'in görev zamanında aynı yılın Şaban ayının onbeşine kadar yedi ay üç gün gibi kısa bir sürede bitirildiği,

2. Bilahare onarım ve tanzimi istenilen diğer binalar için Ali Vahid'in bina emini olarak tayin edildiği ve 1247 H. (1831 M.) yılının Muharrem ayına kadar hizmet süresinin 19 aya ulaşmış olmasına rağmen maaşının, selefi gibi 1500 kuruş üzerinden değil, 1000 kuruş üzerinden ödeneceği ve aynı yılın Cemaziye'l-âhir ayının sonuna kadar aylık biner kuruştan olmak üzere 25 ayda toplam olarak 25.000 kuruş ödeneceği,

3. Belirtilen maaş, surre emini Hacı İbrahim Edhem'le Medine'ye gönderilerek ondan teslim alıp göreve devam etmesi ve yürütmekte olduğu yüce hizmeti kendisine iftihar sermayesi bilerek onarım ve tanzimi hakkında irade-i seniyye sâdır olan mübarek yerlerin yapım ve onarımına sadakat, doğruluk ve dikkatle itina göstermesinin emredildiği,

4. Surre emini ile gönderilen bu fermanda belirtilen yerlerin yapım ve onarımına ciddiyet ve titizlikle ihtimam gösterilmesinin padişah emri olduğu açıklanarak, bina emininin buna göre gereğinin ifası için hareket ederek çaba göstermesi; gevşeklik, taksirât, işi yavaştan alma gibi hoş görülmeyen ve câiz olmayan davranışlardan uzak durulmasının emredildiği belirtilmektedir. Aynı tarihte Harem-i Nebevî Şeyhi olan Hafız İsa Ağa, Medine-i Münevvere kadısı, muhafızı ile Medine'deki mübarek yerlerin bina emini Ali Vahid ve Mühendis kalfası İzzet'e hitaben yazılıp gönderilen başka bir ferman[20] da ise, Mescid-i Nebevî içindeki bazı bölümlerle Medine'deki diğer bazı mübarek yerlerin onarımı ve yenilenmesi ile ilgili olarak aşağıdaki hususlara yer verilmiştir:

1. Medine-i Münevvere'de bulunup daha önce imar ve inşaları hakkında irade-i seniyye belirmiş olan kutsal yerlerden Kuba mescidi ile aşağıda isimleri belirtilen diğer yerlerden onarımı bitirilenlerle daha sonra onarımı ve yenilenmesi istenilen yerlerin İstanbul'dan gönderilen mühendis kalfasının marifetiyle keşif ve ölçümleri yapılarak, gerekli gerçek harcamaları belirten bilgileri ihtiva eden defterlerin İstanbul'a gönderilmesi hakkında bir önceki yıl (1246 H./ 1830 M.) çıkarılıp gönderilen emirler uyarınca mezkûr mübarek yerlerin sözü edilen mühendis, bina emini ve diğer memurların marifetiyle keşif ve ölçümleri yapılmıştır.

2. Buna göre tercübe için üç ayrı yerde birer arşınlık üç değişik tür duvar yaptırılarak değerlendirme yapmak suretiyle fiat tesbiti yapılıp, ayrı ayrı keşif defterleri hazırlattırılmıştır.

3. Söz konusu mübarek yerlerden Mescid-i Nebevî dahilindeki Hz.Osman mihrabının kubbesi ile sair mülhakatının onarımı için 70.000, Mescid-i Nebevî'nin yapıları için 50.000, Sultan II. Mahmud'un Medine'de ihya etmiş olduğu medresenin müderrisi ile kütüphanenin başmemurunun meşruta haneleri (lojmanları)nın onarımı için 10.000 kuruş, fiat fazlasıyla birlikte altın olarak ve ilgili hesaba kaydedilerek surre emini Hacı Necib'e teslim edilmek suretiyle gönderilen bir yük[21] kırksekiz bin kuruş, sözü geçen bina emininin bilgisiyle ve yasal bir şekilde teslim olunmuştur.

4. Hz. Peygamber (S.A.V.)'in babası Hz. Abdullah'ın türbesinin genişletilmesi için satın alınan arsanın hücceti gönderilmiş olduğundan bahisle, sözü geçen defterlerde belirtildiği üzere, o tarihten itibaren onarılıp yapılacak mübârek yerler için külliyetli miktarda para ile taşcı, kalem-kâr (kalem işçisi), sıvacı, nakkaş, kurşuncu, demirci ve benzeri ustalardan otuz kişi işçinin İstanbul'dan gönderilmesinin gerektiği, hacıların dönüşünde saltanat makamına iletildiğinde ve söz konusu defterlerle hüccetin sunulması sonucu keyfiyet ve gereği Evkâf-ı Humâyûn Nâzırı Seyyid Mehmed Tâhir'e sorulduğunda, mezkur defterlerde gösterildiği ve Evkâf-ı Humâyûn nezaretindeki Zimmet ve serki defterlerinden hesap edildiği vechile onarım ve yenilenmesi biten yerlerden:

a- Kuba Mescidi'nin kubbeleriyle sütun ve duvarlarının çoğu yenilenmiş, diğer yerleri de yenilenmiş gibi onarımı tamamlanmış olduğundan İstanbul ve Mısır'dan gönderilen inşaat malzemesinden başka, bu mescidin inşaat masrafı keşfi uyarınca bir yük ellibir bin dörtyüz seksenbir,

b. Kuba Mescidi yakınındaki Hz. Ali (R.A.)Mescidi'nin yeniden yapım masrafı olarak on altı bin ikiyüz onbeş buçuk,

c- Hz. Fâtıma (R.A.) Mescidi'nin yenilenmesi masrafı olarak on altı bin sekiz yüz,

20. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu Ahkâm defterinin 447-448 sayfalarında kayıtlı olup, Divanî yazı ile yazılmış ve 80 satırdan ibaret olan Evasıt-ı Receb 1247 H. (27.12.1831 M.) tarihli ferman.

21. M.Zeki Pakalın, **a.g.e.** III. cilt, 639. sayfasında Yükle ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Yük, yüzbin akçe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Beşyüz kuruş yerinde "kese" kullanılırdı. Milyon, milyar tabirleri Avrupalılarla sıkı temaslardan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Eskiden bir milyon yerine on yük denilirdi."

d- Kuba Mescidi civarında yeniden yapılan Hz. Peygamber (S.A.V.)'in Umre makamının masrafları olarak onbeş bin otuz üç,

e- Sultan Abdulhamid tarafından Medine'de yapılan medresenin onarım ve tanzimi masrafları olarak yirmi bir bin beşyüz yirmi iki kuruş ki yukarıda tamamen onarılarak tanzim edildiği açıklanan mübarek yerlerin İstanbul'dan gönderilen malzeme ve eşya tutarı olan para ile beraber harcanan meblağın toplam olarak iki yüz otuz ikibin beşyüz yirmi dört buçuk kuruş on beş akçeye ulaşmıştır. Sözü geçen Kuba Mescidi ile diğer mübârek yerler ve Hamîdiye Medresesi için önceden ve sonradan Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden Surre-i Humâyûna teslim edilerek gönderilen meblağlar ve fiat fazlasının eklenmesi ile birlikte, iki yük seksen yedi bin ikiyüz altmış beş kuruşa bâliğ olmuştur. Mezkûr harcamalar bu meblağdan düşürülerek yapılan denkleştirmede bina eminine elli dört bin yediyüz kırk kuruş kırk beş akçe fazla teslimat yapılmış olduğu meydana çıkmıştır.

Daha sonra onarımı istenilen mübârek yerlerden:

a. Mescid-i Nebevî izinde ve Ravza-i Mutahhara'nın ön kısmındaki Hz. Osman mihrabının kubbesiyle sütunları ve sağ tarafındaki duvarının onarımı için Mısır'dan gönderilen malzemelerin dışında fazla iş açıldığından dolayı, hazırlanan keşif gereği toplu halde yapılacak harcamanın bir yük yirmi yedi bin üç yüz on,

b. Mekke kapısı adıyla adlandırılan yerde bulunan Mescid-i Şerîf-i Nebevî'nin onarım ve yapımı harcamaları olarak üç yük otuz beş bin yüz altmış altı,

c. Hz. Peygamber (S.A.V.)'in babası Hz. Abdullah'ın türbesinin kubbesinin önceden yapılmış ve yapılacak olan yeri ile diğer bölümlerinin inşaat masrafları olarak bir yük yüz bir,

d. Kuba Mescidi önündeki eski sebilin onarım ve yapım masrafları olarak on dokuz bin dokuz yüz altmış,

e. Yine Kube Mescidi civarındaki Bi'r-i Hâtem Kuyusu ile bitişiğindeki mescidin yeniden yapım masrafları olarak dokuz bin üç yüz doksan beş,

f. Sultan II. Mahmud'un medresesi müderrisinin meşruta hanesinin onarım masrafı olarak on bin beş,

g. Sultan II. Mahmud'un Kütüphanesinde görevli başmemura ait meşruta hanenin onarım masrafları olarak yedi bin beşyüz bir,

kuruş ki yeniden inşa ve tamir olunmuş ve olunacak mezkur yapıların masrafları keşif gereği ve tahminî olarak toplam altı yük dokuz bin dört yüz otuz sekiz kuruşa ulaşmış olduğundan sözü geçen eski surre-i humayun emini ile bir önceki yıl gönderilen bir yük kırk sekiz bin kuruş, onarımı bitmek üzere olan mübarek yapıların masrafları için önceden bu hesaba gönderilmiş olan paradan hesaplanandan başka bâkî görünen elli dört bin yedi yüz kırk kuruş bu defa keşfi yapılan yerlerin yapı masrafları yekunundan iki kalem aşağı varıldığı surette, söz konusu binaların onarımı için dört yük altı bin altıyüz doksan yedi buçuk kuruş on akçenin de gönderilmesi lazım olmuştur.

Ancak sözü geçen mühendis, Medine-i Münevvere'de önceden yapılmış ve yapılacak olan mübârek yerlerin tamamını, hacıların Medine'ye gelip gittikleri kısa bir sürede keşif ve ölçümlerini yapıp, gereken harcamaları mümkün mertebe inceleyerek müfredatıyla keşif defterlerini göndermiş ise de layık-ı vechiyle tetkike vakit müsait olmadığından daha önce yapılmış olan yapıların masrafları layık olduğu şekilde yazılıp deftere geçilmiş olmadığı, dönen bazı kimseler tarafından haber verilmiş olduğundan bahisle Harem-i Nebevî Şeyhi, Medine Kadısı ve Muhafızının görüş birliği ve nezaretlerinde sözü geçen bina emini ve mühendisin görüşüyle son derece dikkat ve itina ile yeniden keşif ve tahmin yapılıp gerçek masrafları incelenerek:

1. Gereken defterlerin takdim edilmesi,

2. Mescid-i Nebevî ve Hz. Osman mihrabının Kubbesi ile diğer yerlerinde imar ve inşalarına başlayarak az bir zaman zarfında bitirilmesine dikkat ve itina gösterilmesi,

3. Bu amaçla Evkâf-ı Humayun Hazinesinden münasip miktarda paranın bu hesaba verilmek üzere Surre-i Humayun Emini Hacı İbrahim Edhem'e teslim edilerek Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi,

4. Yukarıda sözü edilen otuz adet usta ve işçinin gerekli harcırah ve masrafları Evkaf-ı Humayun Hazinesinden karşılanmak üzere temin edilip, deniz yoluyla Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi,

5. Sözü geçen mübarek yerlerin onarım ve yapımı için keşfedilen harcama tutarı olan 4 yük 6.600 küsur kuruşa mahsuben Evkaf-ı Humayun Hazinesinden 250.000 kuruş gönderilmesi,

6. Surre Emini ile gönderilecek bu meblağın bina emini tarafından teslim alındığında, öncelikle daha önce yapılmış olan yapıların yeniden layık-ı vechiyle keşif ve tahmini yapılarak, gerçek masrafları etraflıca incelenmek suretiyle gereken müfredat defterlerinin gönderilmesi,

7. Daha sonra Mescid-i Nebevî ve Hz. Osman mihrabı ile diğer yerlerin yapımına başlanılması,

8. Yürütülen onarım ve yapı işlerinin son derece muhkem ve sağlam olmasına itina gösterilmesi ve kısa bir sürede tamamlanarak yapılan onarım çalışmalarını gösterir defterlerin gönderilmesi,

padişah emri olduğu belirtilerek,bu emirlere dikkatle ve titizlikle uyulması ve tersine olan herhangi bir davranıştan kaçınılması vurgulanmıştır.

Ancak Medine-i Münevvere'deki sözü edilen mübarek yerlerin onarım, yapım ve tanzimi ile bina emini tayini ve benzeri hususlar hakkında sâdır olan yedi adet ayrı ayrı evamir-i şerife ile Evasıt-ı Receb-1247 H. (9 Aralık 1831 M.) tarihli olup yukarıda sözü edilen fermanın surre emini Hacı Edhem tarafından hasbelkader mahalline ulaştırılamadığı 1249 H. (1833 M.) tarihli başka bir belge[22] de belirtilmektedir.

Söz konusu emirler ve gönderilmesi kararlaştırılan meblağların ertesi yıl mahalline yeni surre emini Seyyid Ahmed Ağa vasıtasıyla mahalline ulaştırılarak öngörülen onarım ve yapı hizmetlerinin yerine getirilmiş olduğu aynı belgenin muhtevasından anlaşılmaktadır.

Sunulan belgelerle bilgilerden Osmanlı Sultanı II. Mahmud'un, Mescid-i Nebevî ile Medîne-i Münevvere'deki diğer mescid, medrese, mektep, kütüphane ve türbelerin bakım ve onarımına ne kadar önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Her yıl bu mübârek yapıların bakım ve onarımına harcanmak üzere gönderilen külliyetli miktarda paranın yanında mühendis, mimar ve sanatkarların bu gaye ile bol miktarda ödenen maaş ve harcırahlarla İstanbul'dan Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi, bu hususta gösterilen ilgi ve itinanın bir başka belirtisidir. Öyle ki, yürütülen onarım ve yenileme çalışmalarının büyük bir dikkat ve itina ile sürdürülüp onarılan yerlerin muhkem ve sağlam bir şekilde kısa bir süre içinde bitirilmesi için gönderilen mühendis kalfası ve maiyyetindeki personel ile yetinilmemiş, daha üst düzeyden teknik eleman gönderilmiştir. Bu hususu yaptığımız araştırma ve incelemede tespit ettiğimiz dört ayrı belgede görmekteyiz. Aynı tarihi taşıyan bu belgelerden biri ferman, diğerleri bu ferman gereği yapılan işlemleri dile getiren tafsil türünden ilm u haber kayıtlarıdır.

Harem-i Mescid-i Nebevî Şeyhi Hâfız İsa Ağa ile Medine-i Münevvere kadısına hitaben yazılan bu ferman[23] aynen şöyledir:

Belge: 6

"Şeyhü'l-Harem-i Nebevî Hâfız İsa Ağa dâme uluvvuhuya ve Medine-i Münevvere kadısına hüküm ki, mu'teberân-ı ricâl-i devlet-i aliyyemden Evkâf-ı Humâyûnum nâzırı Es-Seyyid bi'l-intihâb gönderilen mühendis halîfesi ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'-i şerîf ve me'mûrîn-i sâire ma'rifetleriyle keşf ve mu'âyenesiyle mikdâr-ı masârıf-ı inşâiyelerini mübeyyin defterleri takdîm ve inşâ ve tanzîmlerine şürû' ve mübâşeret olunmak üzre başka ve zikrolunan ebniye-i müteberreke masârıfât-ı inşâiyelerine mahsûben mukaddem gönderilmiş olan mebâliğden mâ'ada Hazîne-i Evkâf-ı Humâyûn'dan iki yük elli bin kuruş irsâl kılınmış olduğunu hâvî başka ve yine Medîne-i Rahmet-defînde Bâbu's-Selâm nâm mahalde ihyâ-kerde-i şâhâne olan medrese-i celîle kütübhâne-i münîfe müderris ve hademe-i sâiresine mu'ayyen vazâ'if ve sâirenin ma'a zam gönderildiğini muhteviî başka ve yine Medîne-i Münevvere'de vâki' Hamîdiye medrese-i celîlesinde mahfûz olan kütüb-i şerîfe bermûceb-i irâde-i seniyye tanzîm kılınan kütüb-hâne dolâblarına vaz' ile şürûtu mûcibince amel olunmak bâbında başka ve sâlifü'l-beyân ebniye-i müteberreke binâ emîni sâbık Azîz Efendi'nin vefâtı vukûuyla yerine dâmâdı Ali Vahîd Efendi binâ emîni nasb ve ta'yîn olunduğunu müş'ir başka ve emîn-i mûmâileyh Ali Vahîd Efendi'nin yirmibeş aylık güzeşte ma'âş olarak hazîne-i merkûmeden yirmibeş bin kuruş irsâl olunduğunu mübeyyin başka ve sâlifü'z-zikr i'mâr ve inşâ buyrulan Mescid-i Şerîf-i Kuba'nın kadîmden hademesi olan Şeyh Hamza'ya vakf-ı celîl-i şâhâneden imâmet içün senevî yüz yirmi ve hitabet içün altmış ve oğlu Şeyh Mehmed'e dahi müezzinlik ve kayyımlık içün altmışar kuruşdan cem'an mûmâileyhimâya senevî üçyüz yirmi kuruş vazîfe ta'yîniyle cihât-ı merkûme uhdelerine tevcih ve kaleminden lâzım gelen berâtları bi't-tastîr tesyîr kılınmış idüğüni mutazammın başka ve iki yüz kırk yedi senesi Evâsıt-ı Recebinde dîvân-ı humâyûn tarafından başka şeref-südûr olan evâmir-i aliyye ile meblağ-ı mezkûr ve cihât-ı mezkûrenin Haremeyn Muhâsebesinden tasdîr ettirilen iki kıt'a berâtları ve zamm-ı vazîfe husûsunun sûret defteri, Evkâf-ı Humâyûn nâzırı Sâbık müteveffâ Tâhir Efendi ma'rifetiyle surre-i humâyûn emîni sâbık sa'âdetlü El-Hâc Edhem Efendi'ye tevdi'an ol sâvb-i şeref-evbe gönderilmiş olup ancak meblağ-ı mezbûr iki yük elli bin kuruş ile binâ emini mûmâ ileyhin güzeşte ma'âşı olan yirmibeşbin kuruş ki cem'an iki yük yetmişbeş bin kuruş hasbe'l-kader mahalline vâsıl olamayıp Hazîne-i Evkâf-ı Humâyûn'da emâneten hıfz ettirilmiş ve evâmir-i aliyye-i mezkûre ile mârru'z-zikr berâtlar esnâ-yı râhda zâyi' olmuş olduğundan bahisle mebâliğ-i mezkûre işbu sene-i mübârekede surre-i humâyûn emîni nasb ve ta'yîn kılınan dergân-ı âlî kapucu-başılarından Seyyid Ahmed Ağa'ya bi't-tevdî' irsâl olunmak üzre zikr olunan evâmir-i aliyye dîvân-ı humâyûn tarafından tasdîr ve berât-ı şerîfe-i mezkûrenin dahi zâyi'den tahrîriyçün Haremeyn-i Şerîfeyn muhâsebesine ilm ü haberi i'tâ ve tesyîr olunmak hususu irâde-i seniyyeye menût idüğüni mütehayyizzân-ı ricâl-i devlet-i aliyyeden hâlen Evkaf-ı Humâyûn nâzırı atufetlü efendi hazretleri bâ-takrîr ifâde etmiş ve keyfiyet huzur-ı humâyûn-ı hazret-i şâhâneye lede'l-arz ol vechile tanzim ve icrâsına mübâderet olunması mazmûmuna hatt-ı şerîf-i kerâmet-i redîf-i mülûkâne levha-tırâz südûr olarak mantûk-ı münîfi üzre divân-ı humâyûn tarafından zâyi'den evâmir-i aliyye isdâr kılınmış olmağla zikr olunan vazâif berâtlarının dahi zâyi'den tasdîri içün Haremeyn-i Şerîfeyn muhâsebesine işbu ilm ü haber verildi. Fî. 18 Cemâziye'l-âhir-1249"

22. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 965 nolu Ahkâm defterinin 72-73. sayfalarında kayıtlı, divanî yazı ile yazılmış ve 28 satırdan ibaret olan bu belge aynen şöyledir:

Belge: 5

"Medîne-i Münevvere nevveraha'llahu Te'âlâ ilâ yevmi'l-âhirede mukaddemen i'mâr ve inşâlarına irâde-i hayriyet ifâza-i seniyye-i şâhâne ta'allukuyla me'mûru ma'rifetiyle resîde-i hüsn-i hitâm olan Mescid-i Şerîf-i Kuba ve makâmât-ı ulyâ-yı sâire-i sa'âdet - ihtivâ ebniyelerinin ve gerek mu'ahharen ta'mîr ve tanzimine irâde-i kerâmet ifâde-i mülûkâne ta'alluk eden mihrâb-ı şerîf-i Hazret-i Osmân ve Mescidü'l-gamâm ismiyle müsemma Mescidü'n-Nebevî aleyhi's-selâm ve vâki' sâire-i ma'lûmenin dâr-ı aliyyeden

23. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 965 nolu Ahkâm Defterinin 116-117. sayfalarında kayıtlı olup, divanî yazı ile yazılmış ve 34 satırdan ibaret olan 19 Cemaziye'l-Ahir-1250 H. (12 Ekim 1834 M.) tarihli f e rman.

El-Hâc Mehmed Sa'id dâme uluvvuhunun bundan akdem takdîm eylediği iki bend takrîrinde beyân ve Surre-i Humâyûnum Emîni sâbık dergâh-ı mu'allâm kapucubaşılarından Es-Seyyid El-Hâc Ahmed dâme mecduhunun i'lâmında tafsîl ve ayân kılındığı üzere Medîne-i Münevvere nevveraha'llahu Te'âlâ ilâ yevmi'l-âhirede mukaddem ve mu'ahher i'marına irâde-i hayriyet ifâde-i mülûkânem müte'allik olan ebniye-i âliyenin tekmîl olanlarını sıhhati üzere keşif defterlerinin irsâli ve kusûr i'mârı iktizâ eden makâmat-ı mübârekenin metânet ve rasânet vechile i'mâr ve inşâlarına müsâra'at ve müddet-i kalîlede itmâm-ı me'mûriyetiyle avdet eylemek üzere mühendis-hâne-i berriyye baş hâcesi ve mütercimi El-Hâc İshak zîde mecduhunun hâce ve mütercimlik ma'aşlarına halel gelmemek üzere bu husus-ı hayriyet-mansûsa müstakillen me'mûriyetine irâde-i aliyyem ta'alluk edüp me'mûriyetini hâvî emr-i şerîfim isdâr ve i'tâ olunup kendisine iktizâsı üzere harcırah ve ma'âş tahsîsiyle ebniye-i âliye içün tertîbi iktizâ eden mebâliğ bi'l-mülâhaza tekrâr arz ve istî'zân kılınmak üzere Evkâf-ı Humâyûnum Hazînesine ilm u haberi vürûd etmiş olduğundan merbûtan takdîm kılınan bir kıt'a varakaya Evkâf-ı Humâyunûm rûz-nâmçesi defterlerinden ihrâc kılınan kuyuda nazaran ebniye-i mezkûreye mukaddemen der-sa'âdetimden ta'yîn kılınan mühendis halifesi İzzet ve mücavîrinden binâ emini Vahîd, maslahat şürû'ları târihinden i'tibâr ile hazîne-i mezkûreden mâhiye biner kuruş ma'aş ve mühendis-i mûmâ ileyhin i'tizâmında on bin kuruş harc-ı râh i'tâ olunmuş olduğu müstebân olup ancak mûmâ ileyh İshâk, fennen ve rütbeten kadr ve haysiyeti selefine fâik olduğu ve binâ emâneti dahi ilâve-i me'mûriyeti kılındığı cihetle lâyık-ı vechile ma'âş tahsîsi ve harc-ı râh i'tâsıyla tesyîri icâbından bulunmuş olduğuna binâen bi-mennihi Te'âlâ Medîne-i Münevvere'ye usûluyla maslahat-ı hayriyyeye şürû'undan i'tibâr ile mahiye ikibin kuruş ma'aş ve iyâb ve zehabında sarfetmek üzere otuz bin kuruş harc-ı râh i'tâsı tensîb olunmuş ve ebniye-i mezkûrun sür'at-ı inşâ ve tekmîli zımnında i'tâsını ifâde etmiş olduğu beşyüz bin kuruşun kâmilen i'tâsı, ebniye-i mezkûrun masârıfı henüz sahîhan tebeyyün etmemiş ise de ebniye-i âliye-i mezkûreye ihtimâmlu ve keremiyetlü başlayarak bi-mennihi Te'âlâ müddet-i kalîlede itmâmına müsâra'at eylemek ve masârıfını telef ve selefden vikâye etmek ve ma'rifet-i şer'i ve Şeyhü'l-Harem-i Müşârûn ileyh ve vücûh ma'rifetleriyle masârıf-ı vâkı'ası defteri terkîm ve ba'del-ve't-temhîr zühûr eden fazlasıyla bi'l-istishâb avdet ve Evkâf-ı Humâyûnum Hazînesine teslîme mübâderet eylemek üzere bin kîse akçe tertîb ve mûmâ ileyh hemân bu taraftan hareket ve ol savb-i şeref evbe vüsûlünde maslahatı dest-gâhlık ve tîz elden lüzûmu olan eşyâyı tedârik ve tehyi'e ile emr-i binâya mübâşerete müsâra'at eylemesine medâr-ı suhûlet olmak içün bi'l-istishâb götürmek üzre iki yüz kisesi mûmâileyhe ve sekiz yüz kîsesi hâlen surre-i humâyûnum emîni dergâh-ı mu'allâm kapucubaşılarından Hâfız Mehmed dâme mecduhu istishâbıyla irsâl olunmak üzere tanzîmi dahi tensîb olunduğu sûretde ol vechile Haremeyn-i Şerîfeyn muhâsebesi kalemine kayd ile meblağ-ı mezbûr bîn kîse akçenin Evkâf-ı Humâyûnum Hazînesinden i'tâsı içün başka ve emîn-i mûmâ ileyhin ma'aş ve harc-ı râhı içün başka başka lâzım gelen sûretleri ve mahalline ifâde-i hükm mutazammın emri ve Evkâf-ı Humâyûnum defterlerine ilm u haberi i'tâsıyla icrâsı husûsunu Evkâf-ı Humâyûnum nâzırı müşârun ileyhin takdîm eylediği takrîri, mübârek hâk-i pây-ı Humâyûn-ı şâhâneme lede'l-arz inhâ ve istizân olunduğu üzre icrâ-yı iktizâsına ibtidâr olunması me'âlinde hatt-ı ihsân nukat-ı mülûkânem levha-âray-ı südûr olmağla mûcibince lâzım gelen sûretleri ve ilm u haberi i'tâ kılınmış olmağla bervech-i muharrer işbu emr-i âlî-şânım ısdâr ve irsâl olunmuştur. İmdi vüsûlünde sen ki Şeyhü'l-harem-i mûmâ ileyhsin bâlâda beyân olunduğu üzere binâ emîni mûmâ ileyhe ol mikdâr ma'aş tahsis ve otuz bin kuruş harc-ı râh ile ebniye-i merkûme masârıfına mahsûben yüz bin kuruş i'tâ olunduğu ma'lûmun oldukda ebniye-i âliye-i mezkûreye mûmâ ileyh ihtimâmlu ve keremiyetlü başlayarak bi-mennihi Te'âlâ müddet-i kalîlede itmâmına müsâra'at eylemek ve masârıfını telef ve selefden vikâye etmek vechile inzimâm-ı re'y eylemek ve masârıfını telef ve selefden vikâye etmek vechile inzimâm-ı re'y ve ma'rifetin ve ma'rifet-i şer' ve vücûh ma'rifetleriyle masârıf-ı vâkı'ası defterini terkîm ve ba'de'l-imzâ ve temhîr zuhûr eden fazlasıyla mûmâ ileyh İshak zîde mecduhuya teslîmen der-sa'âdetime irsâl ve evkâf-ı Humâyûnum Hazînesine teslîm olunmasına mübâderet eylesin ve sen ki kâdî-ı mûmâ ileyhsin sen dahi mûcib-i emr-i şerîfimle amel ve hareket eyleyesin bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuştur. Fî 19 C. 1250."

Tetkikinde de anlaşılacağı üzere bu fermanda önemle üzerinde durulan hususlar şunlardır:

1. Osmanlı Devletinin ileri gelen devlet adamlarından Evkâf-ı Humâyûn Nâzırı Mehmed Said'in daha önce saltanat makamına sunmuş olduğu iki maddelik raporu ile surre-i humâyûn emini dergah-ı muallâ kapıcıbaşlarından[24] Hacı Ahmed'in ilâmında açıklanmış olduğu üzere, Medine-i Münevvere'de pâdişâh irâdesiyle önce ve sonra onarılan mübarek yapılardan onarımı bitirilmiş olanların doğru bir şekilde keşif defterlerinin gön-

24. Kapıcıbaşı, Saray kapıcılarının âmiri ve büyük zâbiti hakkında kullanılır bir tabirdir. M.Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s.167.

derilmesi, bitirilmeyenlerin de onarım ve inşaatlarının sağlam bir şekilde hızla devam ettirilerek kısa bir sürede tamamlayıp dönmek üzere mühendishâne-i berriyye baş hocası ve mütercimi olan Hacı İshak'ın, hocalık ve mütercimlik maaşlarına halel gelmeksizin bu hayırlı göreve müstakillen atanması hakkında padişah emrinin sâdır olduğu,

2. Belirtilen göreve atanan Hacı İshak'ın fen ve meslekî mertebe bakımından itibar ve haysiyeti selefinden daha üstün olup, mühendislik görevinin yanında bina eminliği görevi de uhdesine tevdi edilmiş olması itibariyle, harcırah ve maaşının selefine oranla arttırılarak harcırahının otuz bin, aylık maaşının da ikibin kuruş olarak tensib ve tesbit edildiği,

3. Medine-i Münewere'deki mübarek binaların yapım çalışmaları hızlandırılarak bitirilmesi için harcanması öngörülen beşyüz bin kuruşun tamamının verilmesi, söz konusu yapıların gerçek masrafları henüz belirmiş olmamakla beraber, bu binaların itina ve ihtimamla inşaatlarına başlayarak Allah'ın lütfuyla az bir süre içinde tamamlanmasına gayret gösterilerek harcamaların yerli yerince yapılıp telef olmaktan korunması,yapılan harcamaların yasaya uygun olarak Harem-i Şerif Şeyhi ve ileri gelenlerin görüşleri ile deftere geçirilip, imzalandıktan ve mühürlendikten sonra sözü edilen meblağdan arta kalan miktarla birlikte İstanbul'a dönülerek Evkâf-ı Humâyûn Hazinesine teslim edilmesi,

4. Belirtilen gaye ile bin kîse[25] akçe hazırlanarak adı geçen baş hoca Hacı İshak'ın İstanbul'dan hareket edip Medine'ye ulaştığında gereken eşya ile malzemeyi tez elden temin edip derhal yapı işine başlamasını kolaylaştırmak için beraberinde götürmek üzere kendisine yüz kise teslim edilmesi, arta kalan sekizyüz kisenin de surre-i humayun emini Hâfız Mehmed ile gönderilmesi için gerekli düzenlemenin yapılması,

5. Evkâf Nâzırı Mehmed Said'in saltanat makamına sunduğu sözü geçen raporunda, söz konusu bin kise akçe ile bina eminliğine atanan mezkûr başhoca Hacı İshak'a ödenecek harcırah ve maaşın Evkâf-ı Humayun Hazinesinden karşılanması için gerekli emirlerin ilgili yerlere verilmesi ve defterlere geçirilmesini inha ederek izin isteğinde bulunduğunda, gereğinin ifâsını ihtiva eden hatt-ı humayun sâdır olduğu belirtilerek, Harem-i Mescid-i Nebevî Şeyhi ile Medine Kadısının yeni atanan binâ eminine yardımcı olmaları, işlerin hızla yürütülerek onarımların muhkem ve sağlam olmasına gayret göstermeleri, tahsis edilen ödeneklerin telef edilmemesi ve yapılan harcamaların sıhhatli bir şekilde kendileri ile ileri gelenlerin görüşü ile deftere geçirilerek arta kalan para ile birlikte İstanbul'a gönderilmesi, emredilmektedir.

Bu fermanın ihtiva ettiği emirlerin uygulandığını gösteren aynı tarihli üç belgeden birinde[26] söz konusu bin kise akçelik meblağın Evkâf-ı Humâyun Hazinesinden verilmesi ve fermanda belirtilen şekilde Medine-i Münewereye gönderilerek onarımı gereken mübarek yapıların onarım ve yapımı işlerinde harcanması için deftere kayıt sureti verildiği belirtilmektedir. Aynı defterde kayıtlı olup, aynı tarihi taşıyan belgelerin ikincisinde[27] bina emini ve mühendis olarak Medine'ye gönderilen mühendishane-i berriyye başhocası ve mütercimi Hacı İshak'ın gidiş ve dönüş masrafı olarak tahsis ve tensib edilen otuz bin kuruşluk harcırahının Evkâf-ı Hûmayun Hazinesinden verilmesi için düşülen kayıt örneği olduğu, üçüncüsünde[28] ise, adı geçenin Medine-i Münewere'ye ulaşıp göreve başlamasında, hocalık ve mütercimlik maaşlarına halel gelmeksizin yeni görevi ile ilgili olarak tahsis edilen aylık ikibin kuruşluk maaşının da Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden ödenmesi için düşülen kayıt örneği olduğu belirtilmektedir.

SULTAN ABDÜLMECİD ZAMANINDA YAPILAN GENİŞLETME VE ONARIMLAR:

Osmanlılar Döneminde yapılan onarımların en büyük ve en genişi Sultan Abdülmecid zamanında yapılandır. 1265 H. (1849 M.) yılında başlatılıp 1277 H. (1860 M.) yılında bitirilen bu yenileme ve onarım çalışmalarında, usta ve sanatkarların en liyakatlısı istihdam edilmiş, malzemenin en değerlisi ve en güzeli kullanılmıştır. Araştırma ve incelemeler sonucu gereken her türlü malzeme temin edilmiş ve bu uğurda hiç bir harcamadan kaçınılmamıştır. Yaklaşık on iki yıl süren bu kapsamlı onarım ve genişletme çalışmalarında işi aceleye getirerek sıradan bir onarım gibi geçiştirilme cihetine gidilmemiş; peyderpey ve âheste aheste itinalı bir şekilde Mescid-i Nebevî'nin yüceliğine ve bütün müslümanların gönüllerindeki saygınlığına uygun olarak yürütülmüştür.

25. Altın ve gümüş paraların muhafazası için mahfaza makamında kullanılan torba demek olan bu tâbir, aynı zamanda muayyen bir miktar parayı tazammun eden bir ıstılahtır. Kise yazılır, kese denilirdi. Eski zamanlarda altın ve gümüşe göre kıymeti başka başka idi. Yine eski zamanlarda akçe için kese, altın için de surre tabiri kullanılırdı. Altın ve gümüşe göre kıymeti değişen kese zaman itibariyle de farklar göstermiştir. Fatih ve II. Bâyezid zamanlarında kese denildi mi otuz bin akça veya onbin altın anlaşılırdı. Daha sonraları Trablus, Tunus ve Cezayir darphanelerinde basılan "Sultani Altını" keselerin her biri bin adetlik olduğu gibi 1537 tarihinde yirmi bin, 1660-61 senelerinde kırk bin ve 1688'den sonraki senelerde elli bin akça bir kese itibar olunmuştur. Keseye "İstanbul kesesi" "Kise-i Rumî", Kise-i Divani" ve Kise-i Mısrî" diye isimler de verilmiştir. Hal ve zamana ve paranın rayicine göre değişen kese, nihayet beş yüz kuruşta karar kılmıştır.

26. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 965 nolu Ahkâm Defterinin 115. sayfasında kayıtlı olup, divanî yazı ile yazılmış olan 16 Cemaziye'l-âhir-1250 H. (9 Ekim 1834 M.) tarihli ilm-u haber sureti.

27. Aynı defterin 116. sayfasında kayıtlı ve 16 satırdan ibaret olan divanî yazı ile yazılı ve 16 Cemaziye'l-âhir 1250 H. (9 Ekim-1834 M.) tarihli ilm u haber sureti.

28. Aynı defterin 116. sayfasında kayıtlı ve 17 satırdan ibaret olan divanî yazı ile yazılı ve 16 Cemaziye'l-âhir-1250 H. (9 Ekim-1834 M.) tarihli ilm-u haber sureti.

Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere harem-i Şeriflerinin zâbıtları ile görevlilerinin asıl maaşları ve yapılan zamlarla Mekke ve Medine'deki mübârek yapıların bakım ve onarımı için önerilen bazı mâli tedbirleri ihtivâ eden bir belge[29]nin 29-34. satırlarında:

"...Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere'de vâki ebniye-i Seniyye-i mübâreke ta'mîrât-ı masârifâtıyçün Hazîne-i Evkâf-ı Humâyûn'a bir gûne karşılık tertîb olunamamış olduğundan şimdiye kadar vukû' bulan ta'mîrâtı her ne hâl ise hazîne-i merkûme tarafından rü'yet olunmakda ise de masârıf-ı mezbûrun masraf kaydına mahal olmayup evkâf-ı sâire hâsılatından rü'yeti münâsib olacağı misüllu ta'mîr vukû'unda terk ve te'hîri bir vechile tecviz olunur mevâddan olmayup, derhal tesviyesi lâzımeden bulunduğundan, sâlifü'l-beyân ebniye-i seniyye tâ'mîrâtı masârıfâtı içün senevî irâde buyrulan mahalden iki yük elli bin kuruş veyahut tensib ve irâde buyrulduğu mikdâr mebâliğin karşılık tedâriki îcâb-ı maslahatdan idüği beyânıyla..."

şeklinde devam eden ifâdelerden, belirtmeye çalıştığımız husus dile getirilmiştir. Zamanın Evkâf Nâzırı Mehmed Hasîb Paşa tarafından Haremeyn-i Şerifeyn ile ilgili olarak Ahkâm-ı Adliye yüce meclisine arz edilen yardım hususu, meclisin uygun görüşü ve padişah Sultan Abdülmecid'in sâdır olan fermanı ile maliye hazinesinden karşılanması emredilmiştir. 16 Receb 1263 H. (18 Haziran 1847 M.) tarihli başka bir belge[30] nin 19. satırında, 1263 H. (1847 M.) yılında 1250 kise surre-i humâyûn tertibatı ve üçyüz kise de Mekke ve Medine'deki mübârek yerlerin onarım masrafları karşılığı olmak üzere toplam olarak bin beş yüz elli kise yardımının Mekke ve Medine'ye gönderilmek üzere tahsis edildiğini görmekteyiz.

Gerek Evkâf Nâzırı Mehmed Hasib Paşa tarafından sunulan öneride geçen ifâdeler ve gerekse gönderilmesi uygun görülüp tahsis edilen meblağ, Osmanlı Devletinin Mescid-i Nebevî ile Medine-i Münevvere ve Mekke-i Mükerreme'deki mübârek yerlere gösterdiği büyük ilgi ve yakınlığı ortaya koymaktadır.

Harem-i Mescid-i Nebevî Şeyhi Davud Paşa'nın Sultan Abdülmecid'e yazdığı bir yazıda bu mescidin 400 yıla yakın bir süredir geniş bir onarıma tâbi tutulmadığını, dolayısıyla her geçen gün biraz daha harap olmaya yüz tuttuğunu belirtmesi üzerine Sultan Abdülmecid, mahalline gönderdiği mütehassıs elemanlar vasıtasıyla konuyu inceletip Mescidin durumunu öğrenerek, bu onarımın başlatılmasını emretmiştir. Yönetim ve denetimini bizzat kendisinin seçtiği kimselere tevdî etmiş olduğu bu onarım ve genişletmeye fevkalâde önem atfetmiştir.

Mescid-i Nebevî'de namaz kılmak isteyenlere engel olmamak için onarım çalışmaları bölüm bölüm olmak üzere yürütülmüştür. Yıkılan bir bölüm veya yön tamamen yenilenerek onarıldıktan sonra diğer bölüm veya yönün yıkımıyla onarımına başlanılmıştır. Yıkılan her eski kısmın yerine yenisi muhkem ve itinalı bir şekilde yapılmıştır. Hücre-i Nebeviyye ile temeli sağlam ve yapısı muhkem olan bazı duvarların dışında Mescid-i Nebevî'nin her tarafı yıkılarak yeniden yapılmıştır. Minber ve Mihrab-ı Nebevî de onarılarak olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Kuzey duvarı ile batı duvarının Mecidiye minaresinin bitişiğinde olan az miktardaki kısmın dışında kalan yerleri yıkılmamıştır. Keza Hz. Osman mihrabı da, yapısı sağlam ve güzel olduğu için yıkılmamıştır. Eski sütunlar yeni ve yekpare olan sütunlarla değiştirilmiştir. Ancak Ravza-i Mutahhara kısmındaki beyaz ve kırmızı mermerlerden yapılmış ve tezhib edilmiş olan eski sütunlar yine yerlerine iade edilmişlerdir. Ayrıca yapılan kubbeleri üzerlerine oturtmak için duvarlara bitişik olarak yeni sütunlar yapılmıştır. Dörtgen biçimindeki taş kaideler üzerine dikilen yeni sütunların başlıkları üzerine oturtulan kemerler ve kubbeler de yapılmıştır. Bakır şebekeli ve rengarenk vitray camlarının yer aldığı sanat şaheseri olan pencereleri, mescidin içine giren ışıklara bir başka güzellik sağlayacak şekilde yapılmıştır. Kuzey, doğu ve batı revakları[31] genişletilmiştir. Kuzey ve doğu taraflarında üç revak yerine iki revak yapılmıştır. Batı tarafında ise Mecidiye minaresinden Bâbür-Rahme minaresine kadar olan kısımda dört revak yerine üç revak yapılmıştır. Kıble tarafındaki avluya paralel olan revaklar genişletilmiştir. Ancak, önceleri üç revak ile kuzey tarafındaki alandan ibaret olan mescidin avlu tarafında iki revak ilave etmek suretiyle asıl mescidin tamamı örtülmüştür. Doğu duvarının ana minareden Cibril Kapısına kadar olan bölümü 5 tam 1/4 arşın geriye çekilerek yapılmıştır. Böylece 1293 m^2 kadar bir genişletme yapmak suretiyle önceleri dar olup, izdihama yol açan Hücre-i Nebeviyye ile doğu duvarı arası genişletirelerek Hac mevsiminde Hz. Peygamber (S.A.V)'i ziyaret eden hacıların rahatlıkla geçmelerine imkan sağlanmıştır. Yapılan bu genişletme ile Mescid-i Nebevî'nin toplam yüzölçümü 10.303 m^2 ye ulaşmıştır. Gerçekleştirilen bu genişletme sonucu ana minare ile yeni yapılan doğu duvarı arasında meydana gelen boşluğa altlı-üstlü

29. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 967 nolu Ahkâm defterinin 198-199. sayfalarında kayıtlı, sık divanî yazı ile yazılmış ve 75 satırdan ibaret olan 29-Rebiu'l-evvel-1263 H. (6 Mart 1847 M.) tarihli ilm u haber.

30. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 967 nolu Ahkâm defterinin 280. sayfasında kayıtlı ve divanî yazı ile yazılmış olan 35 satırdan ibaret 16. Receb 1263 H. (18 Haziran-1847 M.) tarihli ilm u haber.

31. Revak; 1) Sıra sütunlar veya sıra ayaklar üstüne dam veya tonoz yapılarak üstü örtülmüş ve önü açık olan sütunlu yol ve galeri.

2) Mısır Camilerinde avlunun revaklı kısımlarındaki üstü örtülü yere de revak denir.
Sanat Ansiklopedisi, C.3, s.1671-1672.

ve üsttekine içerden merdivenle çıkılan iki katlı küçük bir halvet-gâh yapılmıştır. Buraya Hücre-i Nebeviyye'nin bazı malzemeleri konulagelmiştir. Diğer taraftan ana minarenin batı kapısı işlemeli kırmızı taşlarla yeniden yapılarak şaheser hale getirilmiştir. Mescidin dış tarafında Cibril Kapısı ile kadınlar kapısı arasında kalan bölüme abdest alınması için sıra halinde musluklar döşenmiştir.Bu arada Cibril Kapısı, asıl kapının hizasında yapılırken, yakılıp yeniden yapılan Bâbüs-Selam kapısının muhteşem şekli Türk-İslâm mimarisiyle sanat zevkini yansıtır bir eser olmuştur. Ayrıca içerde Babus-Selam kapısının ön kısmında yapılan yüce kubbe, mescidin görünümüne bir başka güzellik sağlamıştır.

Diğer taraftan mescidin kuzey tarafındaki bazı evler satın alınarak mescidin kuzey duvarının civarında olan mahzen ve ekmekhane ile birlikte yıktırılıp yerlerine her birinde dörder oda bulunan ve biri sağ tarafta, diğeri sol tarafta olan iki saha yapılmıştır. Sağ taraftaki mektep, sol taraftaki da mahzen olarak düzenlenmiştir. Aralarında bir de abdest alınacak yer bulunan bu sahalara mescidin içine ve dışına açılan ikişer kapı yapılmıştır. Büyük ve derin bir temel üzerine oturtulan Mecidiye minaresi, en güzel ve en bedîî biçimde yapılmıştır. Önceleri mescidin avlusunda aydınlatma için kullanılan yakıt yağlarının deposu olan kubbeli kısım, çevresini kirlettiği için yıkılmıştır. Bunun yerine yukarıda sözü geçen kuzey tarafındaki mahzen ihdas edilmiştir. Ağavât (ağalar)[32] sekisinin çevresi, üzerlerinde sarı madenî madde ile yapılmış olan trabzan bulunan ayaklarla yapılmıştır. Bu sekinin güneyinde bulunup, bundan biraz daha düşük seviyede olan diğer seki de yenilenmiştir. Yapı ve tezyinine itina gösterilerek tezhib edilen teheccüd mihrabı bu sekide yer almıştır. Bu sekiyle ağalar sekisinin arası kadınlar kapısına giden yol ile ayrılmıştır. Kadınlar kapısından giren kimsenin sağına düşen mihrab da bu dönemde yapılmıştır. Keza ağalar sekisinin doğusundaki altlı üstlü olan mahzen de bu onarımda ihdas edilmiştir.

Mescid-i Nebevî'nin Hz. Peygamber (S.A.V.) zamanındaki kıble tarafı sınırının üzerindeki ahşap trabzan kaldırılarak, yerine kırmızı taşların üzerinde müsennem[33] biçimde sarı madeninden müşebbek[34] trabzan ilave edilen hâciz[35] meydana getirilmiştir. Mihrâb-ı Nebevî ile Süleyman mihrabının sağ ve sollarında olmak üzere geçit sağlamak için dört adet kapı benzeri giriş yerleri yapılmıştır. Önceleri mescidin ön kısmından biraz yüksek olan batı, kuzey ve doğu tarafları düzeltilerek her tarafı eşit hale getirilmiştir. Bu arada mescidin tabanı ile aynı seviyede olan avlu biraz alçaltılmıştır.

Mescidin onarımı bitirildikten sonra tabanı ile kıble duvarının alt yarısına mermer döşenmiştir. Diğer taraftan tavan kısımları çeşitli ağaç, çiçek ve akarsuların güzel görünümleri ile nakş ve tezyin edilmiştir. Öyle ki bu görünüm, kubbelere bakan bir kimseyi her kubbede bir başka bahçe olduğunu zanneder hale getirmiştir. Bütün sütunlar parlatılarak güzel bir şekilde taş rengiyle boyanmıştır. Sütun başlıkları, Mihrâb-ı Nebevî ve minberin tezhibi ile Süleyman Mihrabının tezhibine ayrı bir itina gösterilmiştir. Daha sonra İstanbul'dan gönderilen meşhur hattat Abdullah Zühdî Bey, bugün Mescid-i Nebevî'nin kubbeleri ile duvarlarında görünen âyetler ve kasidelerle Hz. Peygamber (S.A.V.)'in isimlerini büyük bir itina ile yazmıştır. Seneler süren ve büyük bir emek mahsulü olan bu güzel yazılar, Müslüman-Türklerin hat sanatını ne denli ileri ve güzel bir sanat haline getirdiklerinin silinmez şahidi olmuştur.

Bu onarımda yapılan harcamanın kesin miktarını gösterir muhasebe kayıtlarının tümü elimizde olmamakla beraber, İbrahim Rıfat Paşa'nın Mîr'âtü'l-Harameyn[36] adlı eserinde verilen bilgiden 750.000 Osmanlı lirasına ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu miktar bugünkü değerle[37] 86.250.000.000.-TL. etmektedir.

Hz. Peygamber (S.A.V.) ve Hulefa-i Raşidîn zamanında üç basamaktan ibaret olan minber, daha sonra Muaviye zamanında Medine'deki valisi Mervan tarafından altı basamak ilave edilerek, dokuz basamağa çıkarılmıştır. 654 H. (1255 M.) yılında bu vaziyette kalan minber 656 H. (1257 M.) yılında Yemen hükümdarı tarafından yenilenmiştir. Daha sonra Zâhir Baybars'ın gönderdiği minberle değiştirilmiş ise de bilahare bu da 797 H. (1395 M.) yılında Zâhir Berkuk tarafından gönderilen minberle yeniden değiştirilmiştir. Bu da 820 H. (1417 M.) yılında Müeyyed'in gönderdiği minberle değiştirilmiş olup, 886 H. (1481 M.) yılında çıkan yangın üzerine yanan söz konusu minberin yerini Medine halkı tarafından yapılan minber almıştır. Nihayet 998 H. (1589 M.) yılında Sultan III. Murad zamanında bu minber Kuba Mescidine nakledilerek yerine İstanbul'da yapılıp gönderilen mermer minber konulmuştur. Üçü kapı dışında ve dokuzu da içinde olmak üzere oniki basamaklı olan bu minber bir harika olup, günümüze kadar Mescid-i Nebevî'de bulunarak Müslüman-Türkün sanat zevkini dile getirmektedir. Minberin kapısının üst kısmında yazılı olan altı beyitle[38] yapılıp gönderiliş gayesiyle, gönderen bu ulu sultanın adı ve yapılış tarihi belirtilmiştir.

32. Aslında, saray hizmetlerinde kullanılan harem ağaları hakkında kullanılır bir tabir olup, burada Mescid-i Nebevî'nin bakımı ile görevli olan kişiler kastedilmiştir.

33. 1) Ev çatısı şeklinde olan;
2) Kabartma, kabartmalı olarak hakkadilmiş olan.

34. Şebeke şekline sokulmuş, ağ ve kafes gibi örülmüş olan

35. Ayıran, bölen.

36. İbrahim Rıfat Paşa, **Mir'âtü'l-Haremeyn**, C.I, s.468, satır. 11-12, Dârü'l-Kütüb Matbaası, Kahire-1925.

37. Bu eseri kaleme aldığımız 22 Eylül 1987 tarihinde bir Reşad Altının 115.000 TL.sına satıldığını öğrenerek belirtilen rakam elde edilmiştir.

38. İbrahim Rıfat Paşa'ya ait **a.g.e.** I. cildinin 472. sayfasının baş kısmında neşredilen bu beyitler şöyledir:

SULTAN II. ABDULHAMİD ZAMANINDA YAPILAN ONARIMLAR:

Sultan Abdülhamid Han döneminde Mescid-i Nebevî'nin bakım ve onarımı ile ilgili olarak tespit etmiş olduğumuz bir belge[39] de mescidin iç ve son cemaat mahallinin onarımı için yapılan keşif uyarınca bir yük altıbin ikiyüz kuruş harcanmış olduğunu anlıyoruz. Ancak eldeki belgelerde Sultan Abdülhamid zamanında daha ziyade Hücre-i Nebeviyye'nin üzerine yapılmış olan kubbe ile pencerelerinin onarımı üzerinde durulmuş olduğunu görüyoruz.

Hz. Peygamber (S.A.V)'in mübârek Hücresinin kubbesindeki bir kısım penceredeki alçı, çerçeve ve renkli camların onarımı ve mescidin tavanının zemin kısmının üst taraftaki kubbe duvarlarının sıvanması ile ilgili olarak yapılan bir keşif sonucu verilen bir rapor[40] da aynen şöyle denilmektedir:

Belge:7

"Hücre-i mu'attara-i hazret-i risâlet-penâhînin kubbe-i mübârekesinin cihât-ı ma'lûmesinin üç adet penceresinin alçıdan ve elvân câmdan ma'mûl çârçubeleriyle kubbe-i mübâreke-i mezkûre cânib-i erba'ası dîvâr-ı Lâmi'ü'l-envârının Harem-i Şerîf sütûhu zemîninden yukarı olan sıvalarının muhtâç olduğu kubbe-i mübâreke-i mezkûrenin derûnuna girilmeden ve pencerelerde muhkem timur parmaklıklar sökülmeyerek icrâsı ve iş bu ta'mîrât-ı celîlenin hüsn-i îfâsı husûsunun sene-i âtiye Muharreminden i'tibâren uhdesine Medine-i Münevvere mütevelliyeti tevcîh olunan fazîletlü Atâ'î Efendiye ilâve-i me'mûriyet edilerek kendisinin şimdiden ol cânib-i âliye i'zâmı ve mu'temed-i safiyyetle mütemâdiyen ta'mîrâta nezâret etmek üzere mâbeyn-i humâyûn-ı mülükâneden mü'temen ve müttakî ve usûl-i inşâ'âta âşinâ bir zâtın dahi Efendi-i mûmâileyhe terfîki ile ta'mîrât-ı celile-i mezkûrenin kemâl-i ta'zîm ve tekrîm ile icrâsı ve hitâm-ı ta'mîrâtta usûlü vechile masârıfının müfredâtını mübeyyin lâzım gelen defterin nezâret-i behiyyelerine irsâl olunması ol bâbda Mekke-i Mükerreme emâret-i celîlesinden vukû' bulan iş'âr ve taraf-ı vâlâ-yı meşîhat-penâhî ile olunan muhabere üzere bi'l-isti'zân müte'allik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî iktızâ-yı âlîsinden olup icâbı icrâ ve keyfiyet emâret-i celîle-i müşârün ileyhâya teblîğ olunduğu gibi ta'mîrât-ı celîle-i mezkûrenin sûret-i icrâiyesinin tafsîlâtını mübeyyin Medîne-i Münevvere meclisinden tanzim olunan mazbatanın sureti nezâret-i behiyyelerince ma'lûmât olmak üzere leffen irsâl kılınmış olmağla mezkûr defterin irsâlinde mu'âmele-i lâzımesinin îfâsı 2 Ramazan sene 96 ve 7 Ağustos sene 295 târîhiyle murakkam Başvekâlet Dâiresi cânib-i sâmîsinden şeref-vürûd eden bir kıt'a tezkîre-i sâmide emr ve iş'âr buyrulmuş ve sûret-i mazbata-i mezkûrun me'âli dahi Hücre-i mu'attara-i hazret-i risâlet-penâhî kubbe-i arş kevkebenin fevkânî cihet-i âliyesi cevânib-i erba'asında kâ'in olup, Harem-i şerîf-i sa'âdet-redîf sütûhu üzerine nâzır olan pencerelerden üç adet büyük pencerelerin içerü cihetinde kadîmden alçı ile ma'mûl ufak elvân câm çârçûbelerinin muhtâc-ı ta'mîr olduğu akdemce devletlü paşa Hazretlerinin li-ecli'z-ziyâre bu civâr-ı eşrefde bulundukları esnâda görülen ehemmiyet üzerine kubbe-i âlî-i mezkûrenin yeşil boyasının gubâr-âlûd olarak rengi uçtuğu cihetle emsâli vechle tecdîd ettirildiği sırada nakkâşlar tarafından görülüp zât-ı âlî-i meşîhat-penâhîye haber verilmesiyle müşârun ileyh hazretlerinin ve Medîne-i Münevvere muhâfazat ve müdiriyyeti aliyyesi vekâletiyle bu cânib-i âlîde ârâm-sâz olan birâder-i ma'âli-güher-i emâret penâhileri sa'âdetlü siyâdetlü Abdullah Paşa Hazretleri birlikte bulunduğu halde hey'et-i âcizânemizle mahall-i âlî-i mezkûra çıkılarak Medine-i Münevvere ta'mîrât müdürü ve mühendis ma'rîfetleriyle zikrolunan pencereler keşf ve mu'âyene olundukta kubbe-i hadrâ-yı mezkûrenin dâ'iren-mâdâr bâlâsında kâin ufak pencerelerden mâ'adâ cevânib-i erba'asında Harem-i Şerîf sütûhuna müsâvî ikişer buçuk arşun kaddinde ve bir arşun altı parmak arzında üçer büyük ve bunların üstünde ve iki arşun kadar irtifâ'ında ve yirmişer parmak kutrunda müdevveru'ş-şekl üçer küçük ve bunların daha mâ-fevkinde ve çâr-kûşesinde ikişer arşın on beşer parmak kaddinde bir arşın sekiz parmak arzında birer kebir pencereler ki cümlesi yirmi sekiz addedden ibârettir. Ve iş bu pencerelerin içerüleri beyân olunduğu vechile mîne'l-kadîm alçıdan ma'mûl ufak elvân câm çârçûbeler ve hâric cihetleri dahi sarı tel kafesler ile tezyîn ve bu alçı çârçûbeler mezkûr kafesler beyninde alçı çârçûbelere birer buçuk arşun ve tel kafeslere altışar parmak bu'dünde olarak ve cava tahtasından ma'mûl sudelere marbût ve dîvâra

---

أرسل السلطان مراد بن سليم ، مستزيدا خير زاد للعباد
دام في أوج[1] العلا سلطانه ، آمنا في ظله خير البلاد
نحو روض المصطفى صلى عليه ، ربنا إهادى به كل العباد
منبرا قد أسست أركانه ، بالهدى والحق من صدق الفؤاد
منبرا يعلى الهدى إعلاؤه ، دام منصوبا لأصحاب الرشاد
قال سعد ملهما تاريخه ، عمر منبرا سلطان مراد
سنة ٩٩٨ هـ

39. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 834 nolu ahkâm defterinin 76. sayfasında kayıtlı ve 41. satırdan ibaret olan 29 Rebiülevvel 1297 H. (27 Şubat 1880 M.) tarihli ilm-u haber.

40. Aynı defterin 68-69. sayfalarında kayıtlı ve 42 satırdan ibaret olan 3 Cemaziyelevvel 1296 H. (25 Nisan 1879 M.) tarihli ilm-u haber.

müstahkim bulunarak metîn timur parmaklıklar ile tersîn edilmiştir. Bunlardan Bâb-ı Şâmî cihetine doğru olan kebir pencerelerden cânib-i yesârda bulunan birinci pencerenin mezkûr alçı çârçûbesinin nısf-ı fevkânîsi pencerenin içine düşmüş ve şark cihetindeki kebîr pencerelerden ortada bulunan pencere ile garb cânibinde bulunun büyük pencerelerden kıble cânibine doğru olan birinci penecerenin dahi mezkûr alçı çârçûbelerinin etrâflarında olan harçları kezâlik pencere içine döküldüğü misüllü her ikisinden dahi yedi sekizer aded câm kırılmış olduğu ve kubbe-i mübâreke-i mezkûrenin cevânib-i erba'ası cidâr-ı lâmi'ü'l-envârının Harem-i Şerîf sütûhu sıvalarının bazı mahalleri dahi muhtâc-ı tâmîr bulunduğu müşâhade olunmuştur. İşbu ta'mirât-ı celîlenin sûret-i tesviyesi lede't-tezekkür eğerçi zikr olunan çârçûbelerinin kadîmi misüllü müceddeden alçıdan i'mâl olunarak yerlü yerlerine vaz' olunması yoluna gidilür ise kubbe-i şerîfenin içerü cihet-i aleyyesine iskele vaz'ıyle icrâsı hakkında tanzîmât-ı vâcibeye münâfî olacağı cihetle bu sûrete aslen ve kat'an cesâret olunamayacağı gibi hâricden dahi zikr olunan timur parmaklıklar ile tel kafesler çıkarılmadıkca ta'mîri mümkün olamayup, mezkûr timur parmaklıkların çıkarılması ise pencere divârının içerisine tahkîm edilmiş olduğu cihetle gâyet müşkil bulunacağı ve binâ'en aleyh hîn-i inşâ ve i'mâlında ihtirâmât-ı lâzımeye ri'âyet olunamayacağı cihetle bir sûretin dahi te'eddüben terki evlâ ve ahsen görülüp mezkûr üç pencereden içerüye toz ve toprak ve emtarın dâhil olmaması zikr olunan tel kafeslerin suhûletle çıkarılup kemâkân yerlerine vaz'ı mümkün olacağı mülâbesesiyle işbu kafesler ile mezkûr timur parmaklar arasına cava tahtasından müceddeden çârçûbeler inşa ve câma vaz' olunmasıyla hâsıl ve mezkûr alçı çârçûbe parçalarının hâricden dışaruya alınması ve müceddeden yapılacak câm çârçûbelerinin dahi hâricden kıyâsları alınarak diğer mahalde bi'l-imâl getirilüp ihtirâmât-ı lâyıka ile yerlerine konulması bi's-suhûle kâbil olacağına ve mücerred amelenin bu ta'mîrât-ı celîlede ihtirâmât-ı vâcibeye i'tinâ ve dikkatlerine nezâret etmek üzere ulemâ ve sulehâdan bir zâtın ta'yîni dahi cümle-i müzâkere-i âcizânemizin bulunduğuna binâen bu sûretde ve dil-hâh-ı âlî vechile husûl-i matlaba tavassul müyesser olacağından zikrolunan üç aded pencerelerin ber-minvâl-i meşruh icrâ-yı ta'mîri ve sâlifü'l-beyân dîvâr-ı fâ'idi'l-envârları sıvalarının dahi termîm ve tecdîdince irâde-i seniyyesinin istihsâlı beyânından ibâret bulunmuş olmağla tezkîre-i sâmiye Medîne-i Münevvere meclisinin mazbatası sûreti bi-ibâretihâ cihât kalemine kayd ile keyfiyet ma'lûm olmak içün masârıfât ve beyân-ı hâli mutazamamın Mekke-i Mükerreme emâretiyle harem-i Şerîf-i Hazret-i Nebevî meşîhat-ı celîle ve müdûriyyet-i behiyyesine tahrîrat-ı aliyye tastîriyçün mektûbî odasına ilm-u haberlerinin i'tâsı iktizâ eylediği masârıfât idâresinden bâ-tezkere beyân olunarak ol vechile fermân-ı nezâret-penâhî buyrulmağın bi'l-kayd diğer ilm-u haberleri verilmekle keyfiyet ma'lûm olmak içün masârıfât idâresine dahi işbu ilm-u haber verildi. Fî 3 Cemâziyel-evvel 1296."

Sunulan bu belgenin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Hz. Pemgamber (S.A.V.)'in kabr-i şerîfi üzerindeki kubbenin bozulan bazı pencereleri ile onarıma muhtâc olan bir kısım duvarının onarımına fevkâ'l-âde i'tinâ gösterilmiştir. Şöyle ki:

1. Kubbenin belirli yönlerindeki üç adet pencerenin alçı ve renkli câmlardan yapılmış olan çerçevelerinin onarımı ile kubbe duvarlarının mescid tavanının zemininden yukarı olan kısımlarının yeniden sıvanması işleminin, mubârek kubbenin içine girilmeksizin ve pencerelerdeki muhkem demir parmaklıklar sökülmeksizin yürütülmesi düşünülmüştür.

2. Düşünülen bu onarımın ifâsı hususunun, 1297 H. (1880 M.) yılının Muharreminden itibâren Medine-i Münevvere müvellalığına atanan faziletli Ataî Efendi'nin uhdesine ek görev olarak verilip, şimdiden bu mübarek yere gönderilmesi ve mu'temed sıatıyla devamlı bir şekilde onarıma mezâret etmek üzere Mabeyn-i Humayun'dan güvenilir, müttaki ve inşaat usulüne âşina bir zâtın kendisiyle birlikte gönderilerek onarımın büyük bir ta'zîm ve saygıyla yürütülüp, bitirilmesi öngörülmüştür.

3. Onarımların bitiminde usulû üzerine harcamaların müfredatını gösterir defterin gönderilmesi için Mekke emirliğinin iş'ârı ve yüce meşihatla yapılan haberleşme üzerine bu husustaki irade-i seniyye uyarınca Mekke emirliğine tebliğ olunduğu gibi onarımın icrâ şekli ile keyfiyetinin tafsilatını belirten ve Medine-i Münevvere meclisinde tanzim olunan mazbata sureti bilgi için nezârete gönderilmiş olup, buna karşılık başvekâletten gönderilen 2 Ramazan- 1296 H. (8 Ağustos 1879 M.) tarihli tezkerede gereğinin ifâsı emr ve iş'âr edilmiştir.

4. Medine-i Münevvere meclisinde tanzim edilen mazbatada Hz. Peygamber (S.A.V.)'in kabrinin bulunduğu Hücre-i Şerîfe kubbesinin üst kısmının dört tarafında bulunup Harem-i Şerifin tavanı üzerine bakan pencerelerden üç adet büyük pencerenin iç kısmında eskiden alçı ile ufak renkli camlardan yapılmış olan çerçevelerin onarıma muhtaç olduğu devletli paşa hazretlerinin bu mübârek yerde bulundukları esnada görülen lüzum üzerine söz konusu mübârek kubbenin yeşil boyasının tozlanarak rengi uçmuş olduğundan aynı boya ile yeniden boyanması sırasında nakkaşlar tarafından görülerek belgede adı geçen kişilerle Medine onarım müdürü ve mühendisinden oluşan bir heyet halinde bu mübarek yüce yere çıkılarak, sözü geçen pencereler keşf ve muayene edilmiştir.

5. Yapılan bu keşifde sözü geçen yeşil kubbenin üst çevresindeki küçük pencerelerden başka, dört tarafında Harem-i Şerifin satıh seviyesinde ikişer buçuk arşın boyunda ve bir arşın altı parmak[41] eninde üçer büyük pencere, bunların üstünde ve iki arşın kadar yüksekliğinde yirmişer parmak çapında daire şeklindeki üçer küçük pencere, bunların da üst kısımında dört köşesinde iki arşın onbeş parmak boyunda ve bir arşın sekiz parmak eninde birer büyük pencere olmak üzere tamamının yirmi sekiz pencere olduğu görülmüştür. Bu pencerelerin iç kısımları yukarıda belirtildiği üzere daha önce alçıdan yapılmış ufak, renkli cam çerçeveler, dış kısımları da sarı tel kafeslerle tezyin edilmiş olup, bu alçı çerçevelerle kafesler arasında, çerçevelere bir buçuk arşın, kafeslere de altı parmak uzaklığında olarak cava tahtasından yapılmış olan sudelere bağlı ve duvara muhkem bir şekilde yerleştirilen sağlam demir parmaklıklar ile perçinleştirilmiştir. Bu pencerelerden Bâb-ı Şâmî kapısı yönüne doğru olan büyük pencerelerden sol tarafta bulunan birinci pencerenin belirtilen alçı çerçevesinin üst yarısı, pencerenin içine düşmüş; doğu tarafındaki büyük pencerelerden ortada bulunan pencere ile batı tarafındaki büyük pencerelerden kıble tarafına doğru olan birinci pencerenin söz konusu alçı çerçevelerinin etraflarında olan harçları da yine pencere içine dökülmüş olduğu gibi her ikisinden de yedi-sekizer aded camın kırılmış olduğu ve mübârek kubbenin dört tarafındaki duvarlan Harem-i Şerif sathının zemininden yukarı olan üst bölümlerinin mahallince Taptap denilen sıvalarının bazı yerleri de onarıma muhtac olduğu müşâhade olunmuştur.

6. Bu onarımların yapılış şekli düşünüldüğünde, eğer sözü edilen çerçevelerin eskisi gibi yeniden alçıdan yapılarak yerli yerine konulması yoluna gidilirse, kubbenin içine iskele kurularak yapılması bu konudaki uyulması gereken hususlara aykırı olacağı cihetle, bu şekle kesinlikle cesaret edilemeyeceği gibi dışardan da sözü geçen parmaklılıklar ile tel kafesler çıkarılmadıkça onarımı mümkün olmayıp, söz konusu demir parmaklıkların çıkarılması ise, pencere duvarının içine tahkim edilmiş olduğundan son derece zor olacağı itibariyle inşaat ve yapım sırasında gerekli saygıya uyulamayacağından bu şeklin de te'eddüben terki daha uygun ve daha güzel görülmüştür. Ancak sözü geçen üç pencereden içeriye toz ve topraklarla yağmurların girmemesi, zikr olunan tel kafeslerin kolaylıkla çıkarılıp olduğu gibi yerlerine konulması mümkün olacağı münâsebetiyle, iş bu kafeslerle sözü geçen demir parmaklıklar arasına cava tahtasından, cam konulmuş yeni çerçeveler yapılması suretiyle sağlanacağı ve sözü geçen alçı çerçeve parçalarının dışardan çıkarılması ve yeniden yapılacak çerçevelerin aynı şekilde dışardan ölçüleri alınarak diğer yerde yapılıp gereken saygı ile yerlerine konulması kolaylıkla mümkün olacağı, sıradan amelenin bu onarımda gereken ihtirama itina göstereceği ve defterlerine nezâret etmek üzere âlim ve salihlerden bir zatın tayin edilmesi suretiyle onarımın isteğe uygun olarak yapılabileceği görüş olarak belirtilmiştir.

Sözü geçen onarımların belirtilen şekilde yapılması için, sunulan bilgilerin irade-i seniyye istihsalı beyanından ibaret olduğu ifade edilerek belge metninde belirtilen ilgili yerlerin defterlerine ve bu arada keyfiyet malum olmak için masarıfat idaresine de bu ilmü haberin verildiği ifâde edilmiştir.

Metin ve açıklaması sunulan bu belgede, onarımı irade-i seniyye gereği olarak keşfi yapılmış olan mübarek kubbe-i şerifenin pencereleri ile duvarlarının onarımı için tespit edilen altmış üç bin kuruşun Evkâf-ı Humayun Hazinesinden gönderilerek, onarıma başlatılması hakkında irade-i seniyyenin sâdır olduğu şu ilm u haber[42] kaydında belirtilmektedir.

Belge:8

"Tâk-ı mînâ-yı eflâkdan bâlâ-ter olan kubbe-i zümrüdiyyenin Cenâb-ı risâlet-penâhî pencere-i âliyelerinin tecdîd ve etrâf-ı cidâr-ı mübârekeleri sıvalarının lüzûm-ı ta'mîr ve termîmâtını şâmil mukaddemce takdîm kılınan inhâ ve keşf defteri mûcibince akçesinin Evkâf-ı humâyûn Hazîne-i celilesinden gönderilmek üzere işe mübâşeret olunması hakkında şeref-sâdır olan irâde-i hazret-i hilâfet-penâhî mantûk-ı âlîsi üzere ta'mirâtına bed' ve mübâşeret ile kubbe-i sa'âdet-i mübâreke-i mezkûre pencere-i şerîfelerine müceddeden bir nev'i güzel râyihalı sâc ağacından i'mâl olunan çârçûbelerin masârıfât-ı vâkı'ası ile ta'mîrât-ı sâ'iresinde müstahdem neccâr ve sıvacı ve amele yevmiyyeleriyle levâzımât bahâsının mikdâr ve kemmiyyetini mübeyyin ilm-u haberdir.

Ber-mûceb-i irâde-i seniyye masârıf-ı keşfiyye mürettebesi 63.000 kuruş"

Söz konusu onarımın gerçekleştirilmesi için yapılan keşif gereği öngörülen altmış üçbin kuruşun harcanacağı kalemler aynı kütük defterinin 121-122. sayfalarında detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Alçı, kireç, menteşe, çivi, ahşap, vida, kırmızı kum ve benzeri malzemelerle marangoz, sıvacı ve diğer usta ve işçilerin yevmiyyeleri ayrı ayrı gösterilmiştir. Ancak aynı defterin 123. sayfasında kayıtlı olan bir başka belge[43] de söz konusu kubbenin belirtilen bölümlerinin onarımı için mahallî fiyatla keşfi yapılıp altmış üçbin kuruş olarak tespit edilen masrafların bilahare dikkat ve itina ile ve

41. Parmak, arşının yirmi dört kısmından bir kısmına yani yirmi dörtte birine müsâvi uzunluk ölçüsüne verilen addır. Bir arşın yaklaşık 48 cm. olduğuna göre bir parmak 2 cm.dir. M.Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s.754.

42. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 834 nolu defterin 121. sayfasında kayıtlı ilm u haber.

43. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 834 nolu ahkâm defterinin 123. sayfasında kayıtlı ve 18 satırdan ibaret olan 26 Cemaziyelevvel 1298 H. (13 Nisan 1881 M.) tarihli ilm u haber.

mirî fiyatlarla biraz düşürülerek kırkbir bin altıyüz dokuz buçuk kuruşa mal edildiği ifade edilmektedir. Önemine binaen bu belgeyi de aynen sunmakta fayda mülahaza ediyoruz.

Belge : 9

"Harem-i Şerîf-i Hazret-i Nebevî meşîhat-ı celîle ve müdîriyyet-i behiyyesi câniblerinden 14 Muharrem 98 târîhi ve üç numarasıyla murakkamen vârid olan bir kıt'a müşterek inhânın hulâsa-i me'âli hücre-i mu'attara-i cenab-ı risâlet-penâhî kubbe-i arş-kevkebesinin kırk yedi aded pencere-i âlîleri çârçûbelerinin tecdîd ve i'mâliyle etrâf-ı cidâr-ı lâmi'ü'l-envâr-ı mübârekeleri sıvalarının sûret-i ta'mîrât ve termîmâtına dâ'ir tanzîm olunmuş olan keşf defteri mûcibince inşâ'at-ı mezkûresiyçün altmış üçbin kuruşun irsâliyle tesviyesi irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî iktizâsından olduğu gibi ta'mîrât-ı mezkûrenin nezâreti dahi Medîne-i Münevvere kâdısı sâbık fazîletlü Atâî Efendi Hazretlerini bâ-irâde-i seniyye ihâle buyrulmuş olmasıyla ber muktezâ-yı irâde-i seniyye inşâ'at ve tâ'mirât-ı mezkûre ve bu kerre ikmâl olunarak masârıf-ı vâkı'a-i mezkûrun mecmû'u fi'ât-ı mîrî üzre kırk bir bin altı yüz dokuz buçuk kuruşdan ibâret olarak ol bâbda tanzim ve terkîm kılınan bir kıt'a müfredât defterinin leffen takdîm kılındığı cihetle masârıf-ı vâkı'a-i mezkûre mahallince ta'vizen sarf kılınmış olduğundan bir an akdem irsâli veyahud havâlenâmesinin tavsîli beyânından ibâret bulunmuş ve zikr olunan mahall-i âlîlerin mahallî râ'ici hesâbıyla keşf-i evvel masârıfı olan altmış üç bin kuruşla icrâ-yı ta'mîr ve inşâsı irâde-i seniyye iktizâsından olarak meblağ-ı mezbûrun doksan beş senesi eylülünden itibaren yüzde beş ve öşr-i ma'aşâtdan tesviye olunmak üzere geçen doksan yedi senesinde ihrâc olunan surre-i humâyûn ile nakden irsâlinden sarf-ı nazar kılınması makâm-ı âlî-i nezâret-penâhilerinden sâdır olan emr-i şifâhî iktizâ-yı âlîsinden bulunmuş ve mahall-i âlî-i mezkûrenine fi'ât-ı mîrî vechiyle masârıf-ı vâkı'ası kırk bir bin altı yüz dokuz buçuk kuruşdan ibâret olarak mahallince ta'vîzen sarf kılınmış olduğu rûşen-i iş'ârdan münfehim olmuş olduğundan, keşf-i sânî mûcibince masârıf-ı vâkı'anın bi-mennihi Te'âlâ 98 senesinde ihrâc olunacak surre-i humâyun teferru'âtına ilâveten mahalline li-ecli'l-irsâl tebdîlen sûretinin tahrîri zımnında cihât kalemine ba'del-kayd masârıfât-ı umûmiyyeye ve keyfiyet ma'lûm olmak üzere muhâsebe-i umumiyyeye ve mahalline olan ilm-i u haberin leffiyle Harem-i Şerîf-i hazret-i Nebevî meşâhat-ı celîle ve müdîriyyet-i behiyyesine başka başka tahrârât-ı aliyyeye-i cenâb-ı nezâret-penâhî tastîri içün mektûbî odasına ilm u haberlerinin tahrîri iktizâ eylediği, masârıfât-ı umûmiye idâresinden bâ-derkenâr beyân olunarak mûcibince deyu fermân-ı sâmî buyrulmasına bi'l-kayd diğer ilm u haberleri verilmekle keyfiyet ma'lûm olmak içün idâre-i mezkûre dahi işbu ilm u haber verildi. fi-26 Cemâziye'l-evvel sene 1298."

Mescid-i Nebevî, Osmanlılar zamanında yapılan onarım ve genişletme şekli ile 1368 H. (1949 M.) yılına kadar devamedegelmiştir. Bu tarihten itibaren Suudî Arabistan Krallığı hükümeti tarafından onarım ve genişletme girişimlerinde bulunularak bazı yenilik ve değişiklikler meydana getirilmiştir.

SUUDİ ARABİSTAN KRALLIĞI ZAMANINDA YAPILAN GENİŞLETME VE ONARIM GİRİŞİMLERİ:

Suudî Arabistan Krallığınca yapılan genişletme çalışmalarının ilki, bu krallığın kurucusu olan Kral Abdülaziz zamanında yapılmıştır. İslâm hükümdarlarının Haremeyn-i Şerîfeyn'e gösterdikleri ilgi, itina ve ihtimamı gören merhum Kral Abdülaziz, bu mübârek yerlerin bakım ve onarımını kutsal bir görev telakki etmiştir. Geçmiş İslâm hükümdarları gibi kendisinin de bu şerefli hizmette payı olması düşüncesiyle 12-8-1368 H. (7-5-1949 M.) tarihinde müslümanlara bir mesaj yönelterek Mescid-i Nebevî'yi genişletme azminde olduğunu belirtmiştir. 5 Şevval 1370 H. (29 Haziran 1951 M.) tarihinde düşünülen genişletme ve onarım projesinin uygulamasına başlanılmış ve ilk iş olarak mescidin çevresindeki bazı evlerin istimlâki ve yıkımı cihetine gidilerek bu evlerin sahiplerine o zamanki parayla 30.000.000 riyal civarında ödeme yapılmıştır. 14.8.1372 H. (16 Nisan 1953 M.) tarihinde temellerin hafriyatına başlanmış 13.3.1373 H. (8.11.1953 M.) tarihinde yapılan büyük bir törenle temel atılışı yapılmıştır. 1374 H. (1954 M.) yılının sonunda mescidin batı tarafında yapılıp mescide vakfedilen binalarla dükkanların inşaatı bitirilmiştir. 5.3.1375 H. (8.10.1955 M.) tarihinde genişletme projesinin bitişi münasebetiyle düzenlenen büyük bir törenle yapılan eklemeler de hizmete sunulmuştur. Bu çalışma ile mescide 6023 m^2 lik yeni bir ilave yapılarak toplam yüzölçümü 16.326 m^2'ye ulaştırılmıştır. Ayrıca her birinin temel derinliği 17 m. ve boyu 70 m. olan iki zarif minarenin yapımını da belirtilen süre içinde tamamlanmıştır. Gerçekleştirilen bu genişletme ile minarelerin yapımı için yaklaşık 50.000.000 riyal civarında harcama yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda Hac ve Umre münasebetiyle ziyaret için gelen müslümanların sayısının artması nedeniyle Mescid-i Nebevî'nin artan bu sayıyı kapsayamayacak duruma geldiğinden rahmetli Kral Faysal, yeni bir genişletme girişiminde bulunmayı kararlaştırmıştır. Bunun üzerine gerekli araştırma ve incelemeler yapıldıktan sonra 1393-1394 H. (1973-1974 M.) yılının bütçesine bu gaye ile 50.000.000 riyallık ödenek konarak Mescidin çevresindeki evler istimlâk edilmiştir. İstimlâk ve yıkım çalışmalarının akabinde yerleri mükemmel bir şekilde düzeltilip

döşenerek ve üstleri gölgeliklerle kapatılarak namaz kılmaya elverişli hale getirilmiştir. Böylece mescidin içi ile çevresinde namaz kılmaya elverişli yerlerin yüzölçümü 35.000 m^2'ye ulaştırılmıştır.

Kral Hâlid'in zamanında ise, belirtilen Mescid dışı genişletmenin hacmi daha da arttırılarak mescidin içi ile dışında namaz kılınabilecek gölgeli yerlerin toplam yüzölçümü 43.000 m2'ye ulaştırılmıştır. Ayrıca bol miktarda tuvalet ve abdest alınacak yerler yapılarak her geçen yıl sayısı artan hacılarla ziyaretçilerin rahatlıkla abdestlerini alıp, bu mübârek mescidde namaz ibadetini eda etme kolaylığı sağlanmıştır.

Yaklaşık üç yıl önce Medîne-i Münevvere'yi ziyaret edip yapılan dış genişletmelerin de yetersiz hale geldiğini gören Kral Fehd, bu mübârek mescid ve çevresinde namaz kılan müslümanlara biraz daha ferahlık getirmek için gereken maddî ve manevî çabanın sarfedilmesini uygun görmüştür. Böylesine hayırlı ve yüce bir düşüncenin gerçekleşmesi için de Mescid-i Nebevî'nin aynı anda çeyrek milyon insanı kapsayacak şekilde genişletilmesi için genişletme planının hazırlanmasını emretmiştir. Emredilen bu planın tahakkuku için Mescid-i Nebevî'nin kuzeydoğu ve batı yönlerinden toplam 82.000 m^2'lik yeni alanın eski alana katılması gerekmiştir. Bu son Suudî genişletmesi için beş milyar riyal tahsis edilerek günümüzden yaklaşık üç yıl önce projenin ilk aşaması başlatılmıştır. Yapılan ön hesaplara göre söz konusu genişletmeyi gerçekleştirmek için istimlâki gereken yerlerin sahiplerine ödenmesi icabeden meblağın 700.000.000 riyaldan çok olacağı tahmin edilmiştir. Oldukça geniş kapsamlı olan bu son genişletme projesinin, Mescid-i Nebevî'nin en modern cihazlarla merkezi havalandırma ve aydınlatma sistemiyle donatılacağı, ayrıca Haremeyn-i Şerifeyn başkanlığı için bir idare merkezi yapılacağı, Suudî Arabistan'ın bazı devlet yayınlarında[44] belirtilmiştir. Diğer taraftan gerçekleştirme çalışmaları hızla yürütülen bu genişletme projesinde minare sayısının dörtten ona çıkarılacağı da ifade edilmiştir.

MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN TEFRİŞİ:

Mescid-i Nebevî'nin yapım, bakım ve onarımına gösterilen ilgi ve ihtimamın tezyîn, tefrîş ve aydınlatılmasına da gösterildiğini eldeki belgelerden anlıyoruz. Emsâli az görünür taş ve ağaç işlemeciliğinin şaheser örneklerini iç içe izlediğimiz bu Mescidde, tezhib ve süsleme sanatının en canlı ve göz alıcı görüntülerini de görmekteyiz. Müteaddid âyet ve hadislerle bazı güzel şiirlerin büyük bir ustalıkla yazılıp yerleştirildiği kapı, duvar, minber, kubbe, mihrab ve Hücre-i Nebeviyye'de hat sanatının eşsiz örneklerinin yer aldığını hayranlıkla müşahade ediyoruz.

Diğer taraftan halıcılık sanatının paha biçilmez ve bakmaya doyulmaz nitelikteki nadide ve şaheser örnekleriyle Mescid-i Nebevî'nin tefrîş edilegeldiğini tarihî kaynaklardan öğrenmekteyiz. Mir'âtü'l-Haremeyn[45] de bu mübârek Mescidin revaklarının güzel Türk halıları ile donatıldığı belirtilmektedir. Türk sanatkarının ince zevk ve usta parmaklarıyla Hz. Peygamber (S.A.V.)'e olan sevgi ve saygı hislerinin birleşmesi sonucu meydana gelen değişik tip ve desendeki halılar, yıllarca Mescid-i Nebevî'yi boydan boya tezyin etmiştir. Uzun yıllar Evkâf Nezâretinin öncülüğü ve Sultanların irâde, ilgi ve ihtimamlarıyla tefriş edilen Mescid-i Nebevî için dokunan halılar, planlı ve muntazam bir şekilde özel olarak imâl edilmiştir. Yün ve benzeri malzemelerin en kalitesiyle en gelişmiş tezgahlarda en ileri ustalar tarafından itina ile dokunagelmiştir. Devlet eliyle özenle yürütülen bu şerefli hizmetin belirtilen şekilde gerçekleştirildiğini gösterir belgelerden ikisini, konu hakkında bir fikir vereceği inancıyla okuyucularımıza sunmakta fayda mülahaza ediyoruz. Bu belgelerden biri metin, diğeri plândır. Plân olan belge[46] de İstanbul'daki mühendis-hâne-i beriyyeden özel olarak gönderilen teknik personel tarafından Mescid-i Nebevî'nin iç kısımlarının halı döşenecek yerlerinin plânının dikkatli ve dakik bir şekilde çıkarıldığını görüyoruz. Hazırlanan bu plânda Mescid'in dört bucağına serilecek halıların ebat ve mikdarı rakam ve yazılarla belirtilmiştir. Klasik Osmanlı Türkçesiyle hazırlanmış olan bu belgenin orijinali ile Türk harflerine çevrilmiş şekli kitabın sonunda tetkikinize sunulmuştur. İncelendiğinde de görüleceği üzere, söz konusu tefrîş plânının hazırlandığı tarihte özel olarak imali icabeden halıların mikdarı 124 olup, toplam boyları 1441, enleri ise 128 arşındır.

Bu hususla ilgili olup, metin türünden olan ikinci belge ise, mühendis-hâne hocası İshak Efendi tarafından çizilen Mescid-i Nebevî'nin sathî planına göre dokunacak olan 4.691 arşın 14 parmağa ulaşan 32 adet halının Uşak'ta imal edilip, Mescid-i Nebevî'ye gönderilmesiyle ilgili ve 22 Şaban 1247 H. (14 Ocak 1832) tarihli belge[47] olup, aynen şöyledir:

44. **Et-Tev'iyetü'l-İslâmiyye Dergisi,** 12. yılın 3. sayısı, s.37-38, 17-11-1406 H. Suûdî Arabistân.

45. İbrahim Rıfat Paşa, **a.g.e.,** C.I,s.459, satır 5, Dârü'l-kütüb Matbaası, Kâhire 1925.

46. 27 Şaban 1288 H. (29 Ekim 1871 M.) tarihinde Mühendis-hâne-i beriyye-i Humâyun ikinci sınıf halifelerinden sâbık Şeyhü'l-Harem Dilaver Paşa'nın kethüdası Şükrü Efendi tarafından çizilen ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen "Mescid-i Nebeviyye'ye serilecek halıların miktar ve boyutları"nı gösterir plân.
Bu belgenin orijinalinde çizim tarihi olarak gün ve ay belirtildikten sonra yıllar hanesinde sadece (88) rakamı konmuş olup, binlik ve yüzlük hanelerindeki rakamlar belirtilmemiştir. Bazı eski metinlerde bu tür kısaltma cihetine gidilmiş olduğu görülmektedir. Konu ilgili çalışmaların daha çok 1220'lü Hicrî yıllarda olduğu itibariyle söz konusu planın çizim tarihinde 27 Şaban 1288 H. (29 Ekim 1871 M.) olduğu kanaatine varılmıştır.

47. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu Ahkâm Defterinin 444-445. sayfalarında kayıtlı ve divanî yazı ile yazılmış olan 74 satırdan ibaret ilm u haber.

Belge: 10

Medîne-i Münevvere'de vâki' mübârek ve mu'allâ Ravza-i Mutahhara-i ulyâ Harem-i Şerîfi dâ'ire-i aliyyesine mefrûş kalıçalerin teberrüken ve teyemmünen tecdîd ve tanzîmine geçen sene müte'allik olan irâde-i kerâmet ifâde-i şâhâne mûcibince makâm-ı mübâreke-i mezkûra ferşi îcâb edecek kalıçalerin zirâ'ını mübeyyin celb olunan defterine tatbîkan ol makâm-ı melâ'ik- ârâm şâyân-ı elvân ile Uşak'da bi'l-ihtimâm nesc ve i'mâli zımnında lâzım gelen iplik ve boya ve malzeme-i sairenin şimdiden mahallinde tedârik ve tehyi'esiyle mikdâr-ı zirâ'a ve eşkâli söyleşmek üzere bâ-emîr-nâme-i sâmi bu def'a Uşak'dan Yünlüoğlu Hacı Hüseyin ve Hikmetî nâmında mütefennin ve mahâretli iki nefer kalıçacı ustası celb olunmuş ve mühendis-hâne hocası İshak Efendi'nin mukaddem kubbe-i sa'âdet ta'mîrîtına me'mûriyeti cihetiyle vukûfuna mebnî ma'rifetiyle Harem-i Şerîf Dâ'ire-i aliyyesinin dâ'iren mâdîr bir kıt'a resmi musattahı müressemi ve mahallinden gelen deftere tevfîkan mevâki'-i mübârekesine göre nesc ve i'mâlı muktazî kalıçeların aded ve mikdâr-ı zirâ'ları dahi müdîr-i ebniye-i hâssa efendi ma'rifetiyle başkaca defteri terkîm ettirilerek lede'l-mutâla'a defter-i mezkûrda gösterildiği üzre nesci ve i'mâl olunacak otuz iki aded kalıçanın zirâ'-ı mi'mârî ile yekûnu 4.202 zirâ'a bâliğ olup, kalıça zirâ'ı mi'mârîden noksan olduğundan beher arşını yirmi birer parmak hisâbiyle üçer parmak tevâvütü dahi zammolunduğu halde 4691 zirâ' 19 parmak olmak iktizâ edeceği mümâyân olduğundan ve el-hâletü hâzihi ihyâ-kerde-i şâhâne olan cevâmi ve mesâcid-i şerîfeye lüzûmuna mebnî alınan kalıçaların beher zirâ'ı 14-15 kuruşa kadar alınmakda olduğu cihetle mezkûr kalıçaların sûret-i i'mâli merkûmândan lede's-su'âl cevâblarında Uşak ahâlisinin medâr-ı ta'ayyüşleri ancak bu makûle kalıça ve kilim ve seccâde misüllü emti'a i'mâlına menût olarak senede yüz bin vukiyyeden ziyâde yapağı mübâya'a ve tedârik ve tathîrinde nısf mikdârı telef olarak mâ'adâ iplik i'mâl ve nesc-i emti'a ederler iken geçen sene yapağının yed-i vâhid usûlüne rabtı takrîbiyle şimdilerde fukarâ ve esnâf yedlerinde mevcûd yapağıları olduğunu ve ol vechle ta'ayyüşden dûr ve mehcûr olduklarını ve hatta işbu makâm-ı âlî kalıçalarının iplik ve edevât-ı sâ'iresi tehyi'e ve tedârik olunması zikr olunan mektûb-ı sâmîde emr ve irâde buyrulmuş ise de tehyi'esi mümkün mümkün olamadığını beyân ve işbu matlûb buyurulan kaliçelar dahi haylı yapağıya mütevakkıf olup be-gâyet ihtimâmlı ve sık ve kumaşlı ve hâs olan iplik ile nesc ve i'mâl olacağına binâ'en esnâf-ı merkûme yedinde mukaddemden işlenmiş biraz iplik bulunsa bile yapağı, kalıça ipliği olup mezkûr kalıçalara el vermeyeceğini ve mikdâr-ı zirâ'ına göre mahallinde ma'rifet-i şer' ve bi'l-cümle i'mâl edecek esnâf ma'rifetleriyle tekmîlinde lâyıkına göre fi'at takdirini ifâde ve yapağının mevsimi rûz-ı Hızır ibtidâsında olmağla işbu kalıçaarın i'mâli ve gerek medâr-ı ta'ayyüşleri san'at-ı mezkûreye münhasıra olan esnâf fukarâsının da'avât-ı hayriyyeleri isticlâbı zımnında yüzbin vukiyye mikdârı yapağı terk ve in'âm buyrulduğu halde rûz-ı Hızrdan dört mâh mürûruyla ancak matlûb olan kalıçaları tekmîlen i'mâl ve teslîm edebileceklerinden kendülere lüzûmu olan yapağının mübâya'a ve tedârakine müsâ'ade-i aliyye erzân buyurulmasını istid'â ve istirhâm ve zikr olunan kalıçalar mihrâblı olacağından mûmâ ileyh İshâk Efendi ma'rifetiyle iki kıt'a resimleri dahi bi't-tanzîm takdîm olunmakla makâm-ı mübârekesine nazaran zemini yeşil veya gögez veyahud lâciverdî olduğu sûretde dahi ve münâsib olacağı der-meyân ve el-hâletu hâzihi Harem-i Şerif'de ola kılçalar Gördes-kârî olduğu bazı huccâc taraflarından rivâyet ve ihbâr olunduğuna ve Uşak cânibinde nesc-i mukaddem bazı erbâb-ı vakûf taraflarından haber verildiğine mebnî Uşak cânibine yazılarak merkûmân celb olunmuş, olduğundan keyfiyeti merkûmândan lede's-su'âl-i vâki'de mukaddem i'mâl olunan kalıçalar Gördes-kârî olduğundan ince ve bu def'a ber-mûceb-i irâde-i seniyye Uşak'da i'mâl olunduğu sûretle dahi ve sık ve kuvvetli olacağını ve şimdiki halde mahallinde i'mâl eyledikleri yapağı kalıçanın beher zirâ'i 14-15 kuruşa alınıp satılmakta olup iş bu kalıçalar ince ve rasânetli mahsûsa olarak bi'l-ihtimâm i'mâl olunacağına nazaran beher zirâ'ı tahmînen ve takrîben 18-20 kuruşa kadar ancak i'mâlı mümkün olacağını bi't-tezekkür mezkûru'l-mikdâr kalıçaların Uşak'da ber-vechi ihtimâm i'mâli irâde ve lâzım gelen yapağının mu'tedil fi'at ile mübâya'asına ruhsat buyrulduğu halde nesc olunacak kalıçaların fi'atı dahi ehven düşeceğini imâ etmeleriyle bu suretle iş bu kalıçaların ve esnâf-ı merkûmenin medâr-ı ta'ayyüşleri olacak mikdâr i'mâl edecekleri kalıça ve sâire içün ne mikdâr yapağı terk ve in'âm buyrulur ise ol mikdâr yapağının bulunduğu mahalden mübâya'ası ve hazîne-i merkûmeden irâde buyrulduğu mikdar ale'l-hisâb akçesinin Uşak Voyvodasının bu tarafda sarrafına teslîmen mahallinde muktazî oldukça i'tâsı havâle olunarak tesviyesi ve merkûmanın gidiş ve geliş masârıf-ı râhiyeleri zımnında beherine dörder yüz kuruşdan 800 kuruş veyahud irâde buyrulduğu mikdar harc-ı râh i'tâsı ve zikrolunan mihrâb resimlerinin kangısı pesendide ve zemînin kangı renk ile i'mâlı irâde-i seniyye buyrulur ise mûcibince tanzîm ve icrası zımnında Haremeyn-i Şerîfeyn südûr olan emri ve Evkâf-ı Humâyûn hazinesi zimmetî defterlerine ilm u haberi i'tâsı husûsunu mu'teberân-ı ricâla-ı devlet-i aliyyeden halen Evkâf-ı Humayun Nâzırı saadetlü, atufetlü Es-Seyyid Meh-

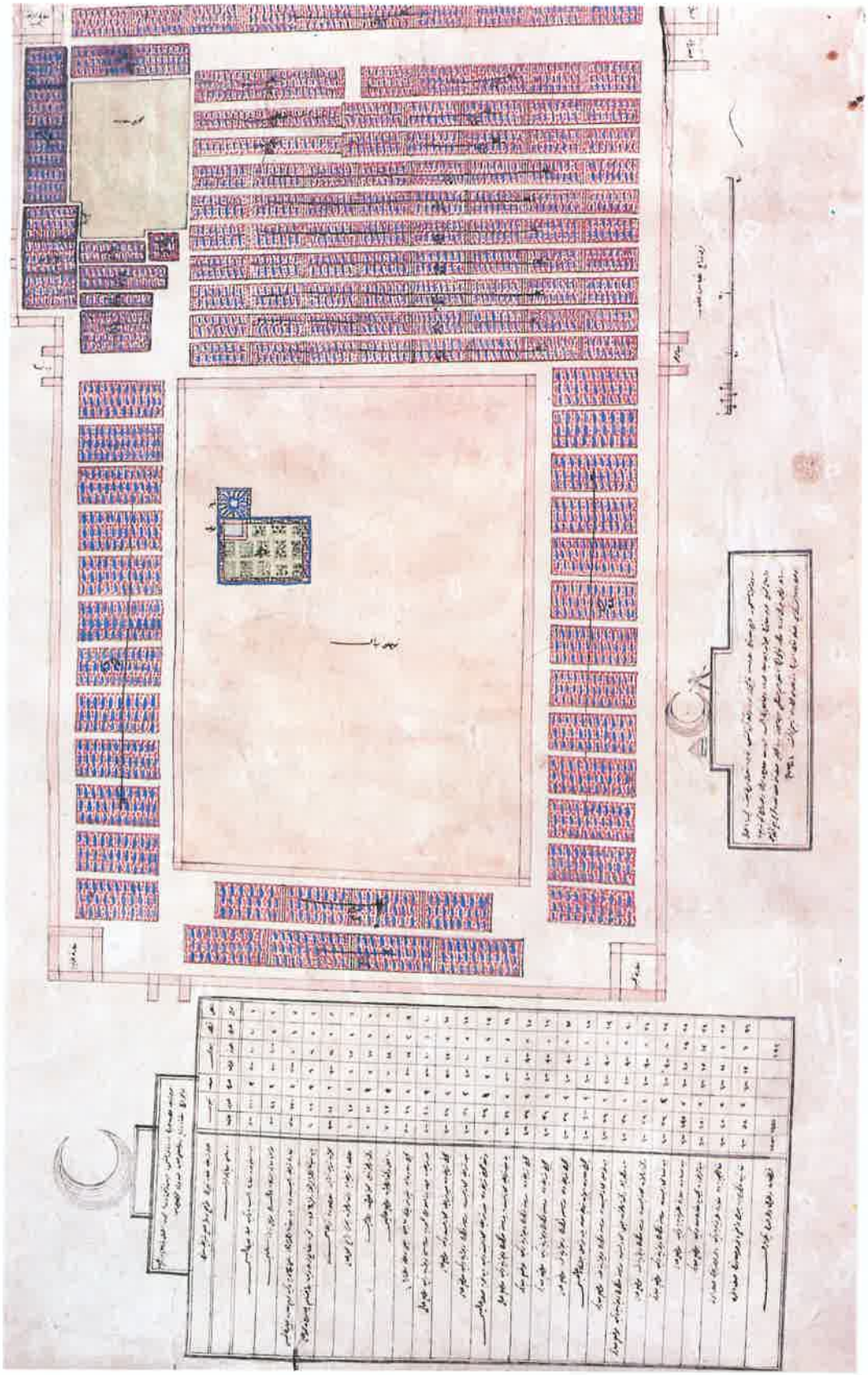

Resim 1: 27 Şaban 1288 H. (29 Ekim 1871 M.) tarihinde Mühendis-hâne-i beriyye-i Humâyun ikinci sınıf halifelerinden sâbık Şeyhü'l-Harem Dilaver Paşa'nın ketdûdası Şükrü Efendi tarafından çizilen ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen "Mescid-i Nebeviyye'ye serilecek hallların miktar ve boyutları"nı gösterir plân.

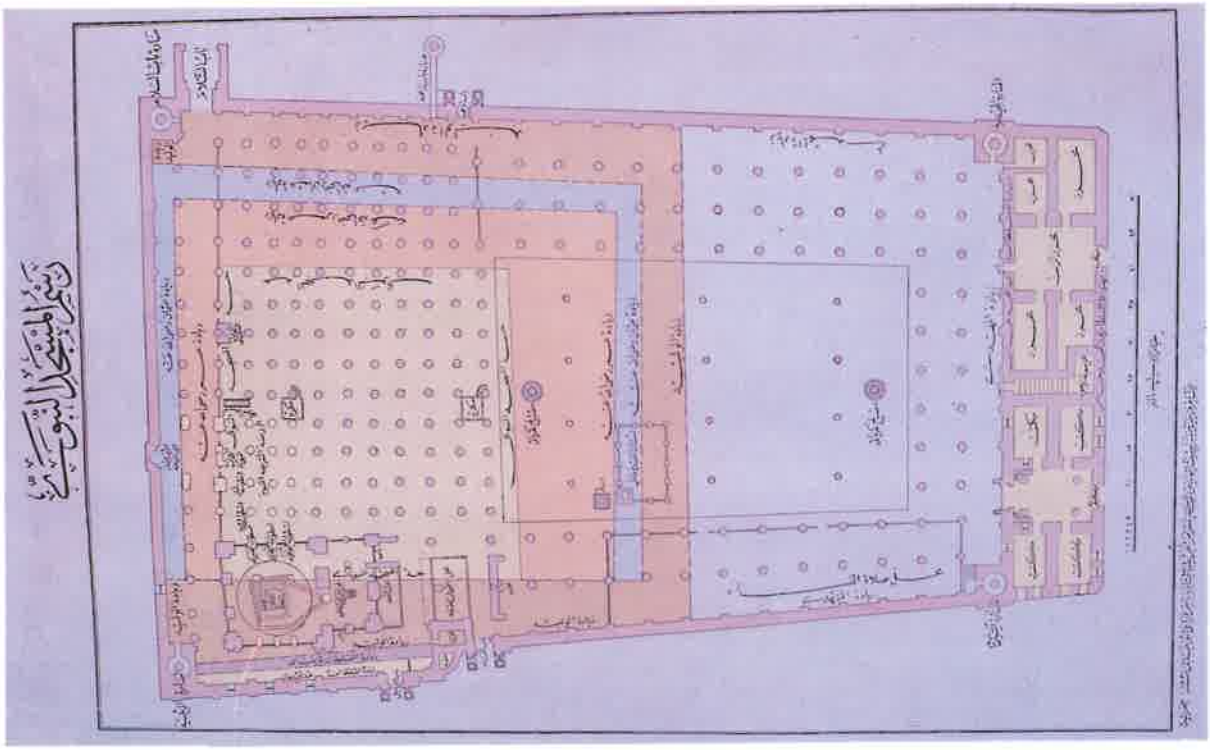

Resim 2: Mescid-i Nebevi'de yapılan genişletmeleri gösterir plân.

Resim 3: Mescid-i Nebevi'den bir görünüş.

Resim 4: Mescid-i Nebevi'den bir görünüş.

Resim 5: Mescid-i Nebevî'den bir görünüş.

Resim 6: Mescid-i Nebevî'nin Kral Fehd döneminde gerçekleştirilen genişletilmesini gösterir maketin görünüşü

med Tahir Efendi Hazretleri memhûr takrîriyle inhâ etmeğin, takrîr-î mezkûr huzûr-ı humâyûn-ı Hazreti mülûkâneye lede'l-arz sarhda beyân olduğu üzere muktazî olan yapağı maddesi evvel emirde tarafınıza havâle olunarak ba'dehu icâbına göre tanzîm ve hazîne-i mezkûreden ne mikdâr ale'l-hisâb akçe verilmesi iktizâ eder ise ol mikdâr akçe i'tâ ve merkûmâna dahi harc-ı râh olarak beherine beşer yüz kuruşdan bin kuruş i'tâsıyla icrâsına ibtidâr olunması ve gösterilen resimlerden nesc ve i'mâl olundukda kangısı âlâyışlı ve gösterişli olur ise ol vechile nesc ve i'mâline mübâderet kılınması mazmûnunda hatt-ı şerîf-i şâhâne şeref-südûr buyrulmuş ve ale'l-hisâb yirmibeşbin kuruş i'tâsı tensîb olunmuş olmağla icrâ-yı muktezâsına himmet olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlî mucibince mukâta'ât hazînesi masârıfât nâzırı sa'âdetlü atufetlü Efendi Hazretlerinden lede'l-isti'lâm berminvâl-i muharrer mahall-i şerîf-i sa'âdet-redîfe ferş içün Uşak kazâsında tanzîmi irâde-i Seniyye-i cenâb-ı cihân-dârî iktizâsından olan kalıçalar, Konya toprağında vâki' Canikli aşiretiyle nefs-i Uşak kazâsında husûle gelen yapağının ummâlı tarafından mübâyasına menût idüği haber verilmek ve zikr olunan mahallerde kırk altı senesinde husûle gelen yapağı hitama resîde olmak hasebiyle bi-mennihi Te'âlâ 47 senesi hâsılâtı kazâ-i mezkûrda olan kalıça ummâlı taraflarına verilmek üzere icâbeden emr-i şerîfin ısdâr ve i'tâsı hususu, menût-ı irâde-i aliyye idüğini i'lâm etmekle bu sûretde i'lâm olunduğu üzere tesviyesi irâde buyrulduğu halde iktizâsına göre emr-i şerîf tahrîriyçün baş muhâsebe kalemine ba'de'l-kayd Haremeyn Muhasebesine başka ve ber-mantûk-ı takrîr Evkâf-ı Humâyûn Hazînesi zimmetî defterlerine başka ilm u haberleri ve ber-mantûk-ı emr ve irâde-i şâhâne zikr olunan kalıçaların nesc ve i'mâlı zımnında celb olunmuş olan iki nefer üstâdın beherine beşeryüz kuruştan bin kuruş harc-ı râh ve yapağı mübâya'ası içün yirmi beşbin kuruş ale'l-hisâbın hazîne-i mezkureden itasıyçün senedî ve sûret defteriyle lâzımu's-südûr olan emri isdâriyle tanzîmi hususu bâtakrîr inhâ olundukda mûcibince emri ve senedi ısdâr ve i'tâsıyla tanzîmine himmet olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âli mûcibince bâ-fermân-ı şerîf baş muhâsebeye kaydolunup mûcibince emri ve sûret defteri ve Evkâf-ı Humâyûn hazinesi zimmeti defterlerine ilm u haberi verilmekle vech-i meşrûh üzre Haremeyn-i Şerîfeyn muhâsebesi kalemine dahi işbu ilm-u haber verildi. Fî 22 Şa'bân-1247"

Mescid-i Nebevî'nin Türkler tarafından özel olarak dokutulan ince, zarif ve sağlam halılarla donatıldığını dile getiren bu tarihî belgenin incelendiğinde aşağıdaki önemli hususları ihtiva ettiği görülecektir:

1. Medine-i Münevvere'deki mübârek Ravza-i Mutahhara'da serili olan halıların teberrüken yenilenmesi ile ilgili olarak bir önceki yıl yani 1246 H. (1830 M.) yılında zamanın padişahı Sultan II. Mahmud tarafından emir ve irade buyurulduğu belirtilmiştir.

2. Belirtilen bu emir ve irade uyarınca sözü geçen mübârek makama serilmesi icab edecek halıların kaç arşın olduğunu belirten ve bu maksatla mahallinde hazırlatılarak getirtilmiş olan defterde yer alan evsaf ve miktar uyarınca o mübârek makama lâyık olan renklerle Uşak'da itina ve ihtimamla dokunmak suretiyle imal edilmesi için gereken iplik, boya ve benzeri malzemenin önceden temin edilip hazırlanmasıyla, arşın miktarlarını ve şekillerini görüşmek üzere yüce Sultan buyruğu ile bu defa Uşak'tan Yünlüoğlu Hacı Hüseyin ,ve Hikmetî adlarındaki sanatkar ve becerikli iki halı ustasının İstanbul'a getirildiği ifade edilmektedir.

3. Mühendishane hocası İshak Efendi'nin daha önce Hz.Peygamber (S.A.V)'in mübârek kabri üzerindeki kubbenin onarımı için görevlendirilmiş olması itibariyle Ravza-i Mutahhara ve Mescid-i Nebevî'nin her tarafına vâkıf olduğundan Harem-i Şerif-i Nebevî'nin onun tarafından çizilen sathî plânı ile mahallinden gelen defter uyarınca, bu mescidin mübarek yerlerine göre dokunup imal edilmesi gereken halıların sayıları ve arşın miktarları da özel binalar müdürü tarafından başka bir deftere yazdırılarak, yapılan inceleme esnasında bu defterde gösterildiği üzere dokunup imal edilecek 32 adet halının mimarî arşınla yekünü 4202 arşına ulaşıp, halı arşınının mimarî arşından eksik olduğundan beher arşının yirmi birer parmak hesabiyle aradaki üçer parmak da eklendiğinde 4691 arşın 19 parmak olması gerektiği açıklanmıştır.

4. Açıklanan bu noktadan hareketle padişahın ihya etmiş olduğu câmi ve mescidlere lüzumuna binaen alınan halıların beher arşını 14-15 kuruşa kadar alınmakta olduğu cihetiyle söz konusu halıların yapılış şekli, adı geçen halı ustalarına sorulduğunda, cevaplarında Uşak halkının geçimleri ancak bu tür halı, kilim ve seccâde gibi eşya imaline bağlı olarak yılda 100.000 okka[48] dan fazla yapağı satın almak suretiyle elde ettikleri, fakat bu miktarın yarısı temizleme esnasında telef olduğundan ancak yarısıyla iplik imal ederek belirtilen tür eşyayı dokurlar iken bir önceki yıl yani 1246 H. (1830 M.) yılı yapağının tekel usulüne bağlanmasının yakınlığı nedeniyle o günlerde fakir esnafın ellerinde (bir miktar) yapağıları mevcut ise de bu tür uygulama sonucu geçim sıkıntısına düşürüldüklerini, hatta Ravza-i Mutahhara için dokunacak halıların iplik ve sâir malzemelerinin temin edilip hazır-

48. Okka, tartı ölçülerinden birinin adıdır. Bunun yerine "kıyye"de kullanılırdı. Okka beldelere (Şehir ve kasabalara) göre değişmekle beraber en tanınmış olanı dörtyüz dirhem, 1,282 gramdır.

M.Zeki Pakalın, **a.g.e.** , C.II, s.723.

lanması, zikredilen mektûb-ı sâmi'de emir ve irade buyurulmuş ise de, hazırlanmasının mümkün olmadığını beyan etmişlerdir.

Ravza-i Mutahhara için yapılması istenilen halıların yapımının gerçekleştirilmesi külliyetli miktarda yapağıya bağlı olup, ihtimamlı, sık dokumalı ve özel iplik ile dokunup imal edileceğine göre sözü geçen esnafın elinde önceden işlenmiş biraz iplik bulunsa bile, yapağı halı ipliği olup sözü geçen halılara elvermeyeceğini, arşın miktarına göre mahallinde şer'i şerife uygun olarak imal edecek esnafın görüşüyle tamamlanmasında uygun fiyat takdir edilmesini ifade ederek, yapağı mevsiminin Ruz-ı Hızır[49] başında olduğundan gerek sözü edilen halıların dokunması ve gerekse geçimleri bu sanata munhasır olan fakir esnafın hayırlı dualarının alınması için 100.000 okka miktarında yapağının tahsisi lutfedilmiş olmakla beraber Rûz-ı Hızır dört ay geride kalmış olduğundan, istenilen halıları tamamlayarak ancak teslim edebileceklerinden, kendilerine gereken yapağının satın alınarak temin edilmesine yardım edilmesini talep ve istirham ettiklerini sözlerine eklemişlerdir.

6. Diğer taraftan sözü edilen halıların mihrablı olacağından iki adet resimleri adı geçen İshak Efendi tarafından hazırlanıp sunulmuş olmakla, mübârek makamına göre zemini yeşil veya gögez yahud laciverd olarak yapılmasının münasip olacağı belirtilmiştir. Hal böyleyken, Harem-i Şerifte olan halıların Gördes işi olduğu bazı hacılar tarafından nakledilerek haber verilmiş olduğuna ve bazı ehl-i vukuf tarafından önceden Uşak'ta dokunmuş olduklarının bildirilmesine binaen Uşak'a gönderilen bir yazı ile adı geçen iki usta İstanbul'a getirilerek keyfiyet kendilerine sorulduğunda, daha önce yapılan halılar Gördes işi olduğundan ince olduğunu, bu defa da irade-i seniyye uyarınca Uşak'ta imal edildiği takdirde sık ve kuvvetli olacağını ve o gün mahallinde imal ettikleri yapağı halıların beher arşınının 14-15 kuruşa alınıp-satılmakta olup, söz konusu halıların özel olarak ince ve muhkem bir şekilde itina ile yapılacağına göre beher arşınının yaklaşık olarak ancak 18-20 kuruşa yapılmasının mümkün olacağı düşüncesiyle, mezkur miktarda halıların Uşak'ta ihtimamla dokunması istenip, gereken yapağının mutedil fiyatla satın alınmasına ruhsat verildiği taktirde dokunacak halıların fiyatının düşük olacağını ima etmişlerdir.

7. Bu suretle istenilen halıların dokunması ve sözü geçen halı esnâfının geçimlerini sağlayacakları miktarda imal edecekleri halı ve saire için ne kadar yapağı tahsis ve ihsan buyrulur ise o kadar yapağının bulunduğu yerden satın alınması, sözü geçen hazineden irade buyrulan miktarda akçesinin bu hesaba yatırılarak mahallinde lüzum ettikçe ödeme yapılması, adı geçen iki halı ustasına gidiş-geliş masrafı olarak dörder yüz kuruştan toplam olarak sekizyüz kuruş, veyahut istenilen miktarda harcırah verilmesi, bahsedilen mihrab resimlerinden hangisinin işlenip zeminin hangi renk ile yapılması isteniyorsa gereğinin ifası için Haremeyn-i Şerîfeyn Muhasebe Kalemine kayıt düşülerek, defter suretiyle çıkarılması gereken emir hakkında Evkâf-ı Humayun Hazinesi defterlerine ilm u haber verilmesi hususunun o tarihte evkâf-ı Humayun Nâzırı olan Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin takririyle inha ve padişaha arz edilmiş olduğu belirtilmiştir.

8. Konunun padişaha arz edildiğinde, yukarıda belirtildiği üzere gereken yapağı maddesinin temini Evkâf Nezaretine havale olunarak icabına göre düzenlenmesi, hazine-i mezkureden gönderilmesi gereken akçenin verilmesi, sözü geçen halı ustalarının her birine beşeryüz kuruş olmak üzere toplam bin kuruş verilmek suretiyle çalışmaların başlatılması, gösterilen resimlerden örnek dokunup imal olundukta hangisi güzel ve gösterişli olursa ona göre yapımına başlanması hususunda hatt-ı humayun sâdır olmuş ve bu konu ile ilgili hesaba 25.000 kuruşun verilmesi uygun görülmüş olduğundan, gereğinin yapılmasına himmet ve gayret gösterilmesi hususunda çıkan ferman uyarınca mukataat hazinesi masarıfat nazırından bilgi istenildiğinde, sözü geçen mübarek yere sermek için belirtilen şekilde Uşak'ta yapılması padişah tarafından istenilen halıların imali, Konya toprağında bulunan Canikli aşiretiyle Uşak'ta üretilen yapağının halı işçileri tarafından mübayaasına bağlı olduğu haber verilmiş ve zikr olunan yerlerde 1246 H. (1830 M.) yılında üretilen yapağının tükenmiş olduğundan Allah'ın lütfuyla 1247 H. (1830 M.) yılı ürününün Uşak'taki halı işçilerine verilmesi için gereken emrin çıkarılması hususunun padişahın iradesine bağlı olduğunu bildirmiştir. Bu şekilde yapılması istenildiği takdirde gereğine göre emr-i şerif yazılması için baş muhasebe kalemine kaydedildikten sonra Haremeyn Muhasebesine ve Evkâf-ı Humayûn zimmetî defterlerine ayrı ayrı ilm u haber verildiği ve söz konusu halıların belirtilen şekilde dokunması hakkında ferman sâdır olduğu belirtilmiştir.

Yukarıda orijinali, okunuşu ve değerlendirilmesi sunulan ilm u haber kaydından, 1247 H. (1831 M.) yılında yapılan 32 halının Ravza-i Mutahhara'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Daha önce sözü edilmiş olan plânda ise 124 halının özel olarak imal edilip gönderildiği anlaşılmaktadır.

Bu iki belge aynı tarihli olmayıp ikisinin arasında 40 yıl kadar bir zaman farkı olduğundan Osmanlı sultanlarının belirtilen hizmeti sadece bir iki defa değil yenilenmesine ihtiyaç hissedildiğinde yenilemek yönüne gitmek suretiyle sürdüregeldikleri bir hizmet olduğunu anlamaktayız. Ayrıca yürütülen bu yenileme hizmetlerinin gelişigüzel değil, önceden yapılan incelemelere göre hazırlanan plan, resim, şekil ve renk durumuna göre munta-

49. Rûz-ı Hızır; Lugat-ı Naci'de Rumî Nisanın yirmi üçüncü günü olduğu belirtilmektedir.

M.Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s.803, Hıdrellez Maddesi.

zam bir şekilde ve itina ile imal edilen halıların dokutmak suretiyle yapıldığını mezkûr belgelerin muhtevalarından anlamaktayız.

MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN AYDINLATILMASI:

Mescîd-i Nebevî'nin aydınlatılması için değişik tarihlerde özel olarak yapılıp armağan edilen kandil, şamdan ve avizelerin özellik ve güzellikleri dillere destan olacak niteliktedir. İslâm dünyasının en seçkin ve mâhir ustalarına itina ile yaptırılıp, bu mübârek mescide gönderilen sayısız aydınlatma aracının yapımında çoğu kez altın, gümüş, elmas gibi değerli maddeler kullanılmıştır. Müslümanlar, kainatın efendisi Hz.Peygamber (S.A.V)'e olan sevgi ve saygılarından doğan bu ilgi ve itina ile Ravza-i Mutahhara ve Mescid-i Nebevî'nin diğer aksamının aydınlatılması ve tezyîn edilmesinde pay almayı şerefli bir hizmet telakki etmişlerdir. Bakım ve onarımında olduğu gibi bu hususta da her geçen gün artan bir tempo ile adeta yarış yaparcasına bu mübarek mescide ilgi ve ihtimamlarını devam ettiregelmişlerdir. Tabi, bu arada en büyük payı alan, hükümdarlar olmuşlardır. Elektriğin icadından önceki yıllarda zamanın şart ve imkanlarına göre özel olarak imal edilen paha biçilmez değerdeki kandil, şamdan ve avizelerin Mescid-i Nebevî'nin aydınlatılmasında itina ile kullanıldığını kaynak eserlerle arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz.

İbrahim Rıfat Paşa[50] 1920'li yıllarda Mescid-i Nebevî'de bulunan kandillerden söz ederken şu bilgileri vermektedir:

"Mescid-i Nebevî'nin, Hücre-i Nebeviyye dışındaki diğer aksamında bulunan kandillerin sayısı 620 tanedir. Sütunlar arasındaki zarif yatay demirlere gümüş zincirlerle asılı olan bu kandillerin yanında, sanat değeri yüksek şamdan ve avizelerin incelik ve parlaklığı ifade edilemeyecek derecededir. Hücre-i Nebeviyye'de bulunan 106 kandilin 31'i Hz. Peygamber (S.A.V.)'in kabrinin kıble tarafında olup elmas ve yakutla işlemeli altındandır. Kandillerin asılı olduğu zincirler de altından yapılmıştır. 1274 H. (1858 M.) yılında Sultan Abdülmecid tarafından gönderilen som altından yapılıp değerli elmaslarla tezyin edilen normal insan boyundaki ve 300.000 Osmanlı lirası değerinde iki büyük şamdandan biri Hz.Peygamber (S.A.V.)'in baş ucuna diğeri de ayak ucuna konulmuştur.

Bundan önce de aynı şekilde som altından yapılmış olan iki büyük şamdan gönderen bu büyük Sultan, daha sonraki yıllarda altın ve gümüşten yapılmış olan buhurdanlık ve zemzem ibrikleri göndermiştir."

Başta Sultanlar, Sultan Hanımlar, Sadrazamlar, Vezirler, Paşalar ve benzeri üst seviyedeki devlet adamlarına ait Vakıflar olmak üzere, bir çok vakfın gelirinden bu gayeye tahsis edilen paralarla kandiller ve şamdanlar yaptırılıp, yeterli miktarda yakıtla birlikte bu mübarek yere gönderilegelmiştir. Bu hususu dile getiren üç ayrı tarihli belge ile konuyu noktalamak istiyoruz. Bu belgelerden birinde 1270 H. (1854 M.) yılında zamanın padişahı Sultan Abdülmecid'in özel hazinesinden 67.670,5 kuruş ödenerek temin edilen 2.500 küsür adet karpuzî kandilin lüzumuna binaen Ravza-i Mutahhara'ya gönderildiğini anlamaktayız. Belge[51] aynen şöyledir:

Belge: 11

"Ravza-i Mutahhara-i Hazret-i Nebevî Harem-i Şerîfi içün lüzûmu inhâ olunan iki bin beşyüz bu kadar adet karpûzî kanâdil mukaddemce müte'allik buyrulan irâde-i Seniyye-i Hazret-i mülûkâne mûcibince darb-hâne-i âmire sarrâfı Hoca Ba'ûhî ma'rifetiyle sâbıkları misüllü bîh (beyh) cânibinden celb olunarak bu def'a mahall-i âlîsine irsâl olunmak üzere bulunmuş olduğundan bahâ ve masârıf-ı sâ'iresi bulunan altmış yedi bin altı yüz yetmiş buçuk kuruşun tarafına i'tâsı husûsu mûmâ ileyh tarafından ifâde ve istid'a olunmuş ve mahall-i mübâreke içün mukaddemleri dahi yine bîh (beyh) cânibinden celb olunmuş olan bu misüllü kanâdilin bahâları teberrüken hazîne-i hâssa-i cenâb-ı şâhâne tarafından i'tâ buyrulagelmiş olduğundan bu def'a celb olunan kanâdil-i mezkûre bahâ ve masârıfının dahi sâbıkları misüllü hazîne-i hâssa-i şâhâne tarafından veyahud Evkâf-ı Humâyûn Hazînesi cânibinden i'tâsı emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâneye mütevakkıf bulunmuş olmağla ol bâbda Evkâf-ı Humâyûn nâzırı atufetlü Ahmed Zîver Efendi Hazretleri takrîr etmeleriyle yazılan buyruldu-i sâmi kaydı lede's-su'âl ravza-i mutahhara-i Hazret-i Nebevî Harem-i Şerîfiyçün mukaddemen mübâya'a ve celb olunan kanâdilin bihâsı teberrüken Hazine-i hâssa-i hazret-i şâhâneden tesviye olunmasına nazaran bu def'a gönderilenlerin bahâsı olan altmış yedi bin altı yüz yetmiş buçuk kuruşun dahi sûret-i tesviyesi istîzânına dâ'ir Evkâf-ı Humâyûn Nezâreti tarafından takdîm kılınan takrîr meclis-i vâlâdan lede'l-havâle ol bâbda kaleme alınan mazbata hâk-i pây-ı humâyûn-ı hazret-i mülk-dâriye arz ve istîzân olundukda meblağ-ı mezbûrun dahi hazîne-i hâssa-i şahâneden tesviyesi hususuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî müte'allık ve şeref-südûr buyrulup keyfiyet nezâret-i behiyye-i müşârün ileyhâya bildirilmiş olmağla bermûceb-i irâde-i seniyye-i hazret-i şâhâne iktizâsının icrâsına himmet buyuralar deyu fî 19 Cemâziye'l-evvel-1269 tarihinde hazîne-i hâssa nâzırı devletlü

50. İbrahim Rıfat Paşa, **a.g.e.**, C.I, s.451-452.

51. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 917 nolu defterin 20. sayfasında kayıtlı olan 9 Cemâziye'l-âhir-1270 H. (24 Şubat 1854 M.) tarihli ilm u haber kaydı.

paşa hazretlerine buyruldu-i âli yazılmış idüği mektûbi-i hazret-i sadâret penâhî sa'âdetlü efendi cerîdesinden der-kenâr olundukda meclis-i vâlâ karârı ve şeref-südûr buyrulan irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî mûcibince der-kenârda gösterildiği vechile buyruldu tastîr ettirilmiş olmağla mûcibince tesviye-i icâbına himmet eyleyeler deyu nâzır-ı müşârun ileyh hazretlerine hitâben sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince iktizâsı rûz-nâmçeden lede's-su'âl kanâdil-i mezkûrun bahâsı olan meblağ-ı mezbûr hazîne-i hâssadan verilmek üzere hazîne-i hâssa nâzırı devletlü paşa hazretlerine hitâben buyruldu-i âlî tastîr buyrulmuş olduğuna binâen ol vechile Evkâf Muhâsebesine kaydı ile keyfiyet ma'lûm olmak üzre rûz-nâmçeye ilm u haberinin i'tâsı iktizâ eylediği der-kenâr olundukda ilm u haberi verile deyu fermân buyrulmağın vech-i meşrûh üzre muhâsebe-i merkûmeye kayd ile ilm u haberi verilmekle keyfiyet ma'lûm olmak içün rûz-nâmçe defterlerine işbu ilm u haber verildi. Fî 9. Cemâziye'l-âhir-1270"

Orijinali onüç buçuk satırdan ibaret olan bu belgede yer alan önemli hususlar özetle şunlardır:

1. Ravza-i Mutahhara'nın Harem-i Şerifi için gerekli olduğu görevlilerce inhâ edilen 2.500 küsur karpuz şeklinde kandilin daha önce beliren padişah irâdesi uyarınca darphane-i âmire sarrafı Hoca Bauhî marifetiyle öncekileri gibi Bih (Beyh) tarafından getirilip konulacakları mübarek yerlere göndermek için hazır hale getirilerek adı geçen sarraf tarafından değeri ve diğer masrafları olan 67.670,5 kuruşun tarafına ödenmesini istediği,

Bunun üzerine belirtilen mübarek yer için öncekileri de yine Bih (Beyh) tarafından getirilmiş olan bu gibi kandillerin karşılığı teberrüken padişahın özel hazinesinden verilegelmiş olduğundan, bu defa getirilen kandillerin değer ve masraflarının da eskileri gibi, padişahın özel hazinesinden veyahut Evkâf-ı Humayun Hazinesinden karşılanması padîşahın emir ve iradesine bağlı olduğu, Evkâf-ı Humayun Nâzırı Ahmed Ziver Efendi tarafından takrir edilmesi üzerine, yazılan yüce buyruğun kaydı sorulduğunda, Ravza-i Mutahhara'ya daha önce gönderilen kandillerin padişahın özel hazinesinden karşılandığının anlaşılması üzerine bu defa gönderilenlerin karşılığı olan 67.670,5 kuruşun da padişaha arz edildikten sonra yine Padişahın özel hazinesinden karşılanması uygun görülerek keyfiyet Evkâf Nezaretine bildirilmiş olup, irâde-i seniyye gereğinin yerine getirilmesi hakkında 19 Cemâziye'l-evvel 1269 H. (17 Şubat 1853 M.) tarihinde hazine-i hâssa nazırı paşa hazretlerine yüce buyruk yazılmış olduğu sadrazamlık yazışma bürosunun ceridesinde der-kenar olunarak bu konudaki yüce meclis kararı ve irâde-i seniyye uyarınca der-kenarda gösterildiği gibi "*buyruldu*" yazdırılmış olmakla gereğinin yapılması için sözü geçen hazine-i hâssa nazırına hitaben çıkarılan ferman mûcibince gereği rûznâmçeden sorulduğunda, söz konusu kandillerin karşılığı olan mezkûr meblağın padişahın özel hazinesinden verilmesi için hazine-i hâssa nazırına hitaben "*buyruldu*" yazılmış olduğuna binaen bu şekilde Evkaf Muhasebesine kaydedilerek keyfiyet malum olmak üzere rûznamçeye ilm u haber verilmesi gerektiği der kenar olunduğunda, ilm u haber verilsin diye ferman buyrulmuş olduğundan belirtilen şekilde muhasebe ve rûznamçe defterlerine bu ilm u haberin verildiği belirtilmektedir.

Sultan Abdülmecid zamanında Ravza-i Mutahhara için darphane-i âmirede özel olarak yapılan şamdanlarda kullanılacak mumların yapımı, mikdarı, harcamalarının adı geçen padişahın vakfından karşılanması ve her yıl Mescid-i Nebeviyye'ye ulaştırılması ile ilgili bazı önemli hususları ihtiva eden bir belge[52] ise şöyledir:

Belge : 12

"Ravza-i Mutahhara içün darb-hâne-i Amire'de der-dest-i tanzim olan şamdânlara senevî ne mikdâr şem'i asel iktizâ ider ise, masârıfı vakf-ı celîl-i hazret-i şahâneden tesviye olunarak mezkûr şamdânların ölçüsüne göre bu tarafda mumcubaşı ma'rifetiyle i'mâl ettirilüp beher sene mahall-i âlîsine irsâl olunmak üzere nümûnesinin takdîm olunması ve sûret-i irsâli husûsunun dahi bi'l-mutala'a istîzân kılınması müte'allik ve şeref-südûr buyurulan emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî muktezâ-yı münifinden bulunduğu bir kıt'a tezkire-i aliyye me'âlından müstefâd olmuş ve işbu mumların Ravza-i Mutahhara'da ahşamdan sabâha kadar îkâdı usûlünden bulunduğu haber verilmiş olmasıyla tıpkı irâde-i seniyye-i şehriyârî üzre mikdârı hisâb ve muvâzene ettirildikde mezkûr şamdânlara bir sene on yedi çift şem'-i asel-i kâfûrî lâzım gelüp beher çifti otuz ikişer vukiyyeden senevî beş yüz kırk dört vukiyyeye bâliğ olacağı anlaşılıp mumcubaşı-ı mûmâ ileyh ma'rifetiyle i'mâl ettirilen bir adet nümûnesi manzûr-ı şevket mevfûr-ı hazret-i hilâfet-penâhî buyrulmak üzere takdîm kılınmış ve bunun diğer bir kıt'a tezkire-i aliyyede muharrer emr ü fermân-ı humâyûn-ı hazret-i pâdişâhî muktezâ-yı celîli üzre Fâtımatü'z-Zehrâ Radiya'llahu Te'âlâ anhâ hazretlerinin sanduka-i mübârekesinin ser-i Sâmisi tarafında îkâd olunmak üzere beheri birer buçuk kıyye olarak gönderilecek senevî yüz kırk altı kıyye şem'-i aselin vakf-ı celîl-i pâdişâhî tarafından surre-i humâyûna teslîmen ol cânib-i âliye irsâli icâb-ı hâlden bulunmuş olup, ancak bu sene-i mübârekede sûrre-i humâyûnun ihrâc buyrulmuş olması cihetiyle bundan böyle beher sene surre-i humâyun ile gönderilmek üzere fa-

52. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 1003 nolu Ahkâm defterinin 5. sayfasında kayıtlı olup, 18,5 satırdan ibaret olan 28 Cemâziye'l-âhir 1274 H. (2 Şubat 1858 M.) tarihli ilm u haber.

kat bu senenin tertîbi olan mumların mezkûr şamdânların taraf-ı eşref-i hazret-i şehinşâhîden mahall-i âlî-i mezkûre îsâline me'mûr buyrulacak zâta teslîmen isbâlı münâsib gibi tahâtur olunmuş ise de ol bâbda her ne vechile emrü fermân-ı humâyûn-ı hazret-i pâdişâhı müte'allik ve şeref-südûr buyrulur ise ana göre harekete ibtidâr kılınacağı cânib-i nezâret-i celîle-i hazîne-i hâssa-i şâhâneden bâ-tezkîre lede'l-istîzân, mezkûr şamdanlar içün senevi ol mikdâr şem'-i aselin mârru'z-zikr nümûne vechiyle ve mezkûr yüz kırk altı vukiyye şem'-i aselin dahi beheri birer buçuk kıyye olarak mumcubaşı ma'rifetiyle i'mâl ettirilüp bundan böyle beher sene Surre-i Humâyun ile gönderilmek üzere fakat bu senenin tertîbi olan mumların, mezkur şamdânların mahall-i âlî-i mezkûra îsâlına me'mûr hademe-i hâssa-i şâhâne kâimmakâmı İbrahim Bey'e teslîmen isbâlı münâsib gibi görünmüş olmasıyla ona göre iktizasının icrâsı müte'allık ve şeref-südûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne muktezâyı münîfinden bulunmuş olduğu cevâben iş'âr buyurularak mûcibince ilm u haberleri verilmek, fermân-ı müşîrî buyrulmağın mûcibince muhâsebek-i merkûmeye kayd olunup keyfiyet ma'lûm olmak içün zîrde muharrer mahallere iki kıt'a ilm u haberi verilmiştir. Fî-28 Cemâziye'l-âhir sene 274."

Mescid-i Nebevî'nin aydınlatılmasına Osmanlı Sultanlarının gösterdikleri itina ve ihtimamı dile getiren önemli vesikalardan biri olan bu belgede:

1. 1274 H. (1838 M.) yılında Ravza-i Mutahhara'nın aydınlatılmasında kullanılmak için darphane-i Âmirede özel olarak şamdanlar yapıldığı,

2. Yapılan bu şamdanlarda yıl boyu Ravza-i Mutahhara'nın aydınlatılmasına yeterli miktarda mum imal edilerek karşılığının padişah Sultan Abdülmecid'in vakfı tarafından karşılandığı,

3. Yapılacak mumların, mumcubaşı marifetiyle imal edilmesi için hazırlanan mum nümunesinin padişahın onayına sunulduğu,

4. Yapılan mumların, sözü geçen mübârek yere gönderiliş şeklinin, Sultan Abdülmecid'den alınan izin ve emre göre tesbit edildiği,

5. Belirtilen hususların, konu ile ilgili olup daha önce padişah Sultan Abdülmecid tarafından çıkarılan emir ve irâdenin muktezâsından olduğu ilgililere gönderilen yüce tezkirenin me'âlinden anlaşılmakta olduğu,

6. Söz konusu mumların Ravza-i Mutahhara'da akşamdan sabaha kadar yakılması devam edegelen usülden olduğu bildirildiğinden, Sultan Abdülmecid'in iradesi uyarınca bir yıllık ihtiyaç hesabedilerek sözü geçen şamdanlara bir yılda on yedi çift kâfûrî türünden kaliteli mum gerektiği ve beher çifti otuz ikişer okkadan olmak üzere yıllık olarak beşyüz kırk dört okkaya ulaşacağının anlaşıldığı,

7. Mumcubaşı marifetiyle yaptırılan nümune mumun, Sultan Abdülmecid'in görüş ve tasviplerine sunulmuş olup, bunun ve diğer bir yüce tezkirede yazılı olan padişah emri uyarınca Hz. Fâtıma (R.A)'nın mübârek sandukasının baş tarafında yakılmak üzere beheri birer buçuk okka olarak gönderilecek yıllık yüz kırk altı okka mumun giderlerinin adı geçen Sultan'a ait vakıf tarafından karşılanarak, surre-i humayuna teslim edilmek suretiyle belirtilen mübârek yere gönderilmesinin gerektiği,

8. Ancak 1274 H. (1858 M.) yılına ait mumlarn, sözü geçen şamdanları Sultan Abdülmecid tarafından zikredilen mübarek makama ulaştırmakla görevlendirilecek zata teslim edilerek, birlikte gönderilmesinin uygun olduğu düşünülmüş ise de bu konuda padişah Sultan Abdülmecid nasıl emir buyurursa ona göre harakete geçileceği hazine-i hâssa nezâreti tarafından sunulan tezkire ile izin isteğinde bulunulduğunda, sözü geçen şamdanlar için belirtilen miktar mumun mezkûr nümuneye göre ve zikredilen yüz kırk altı okkalık mumun da beheri birer buçuk okka olarak mumcubaşı marifetiyle yaptırılarak 1274 H. (1858 M.) yılına ait mumların sözü geçen şamdanları Ravza-i Mutahhara'ya ulaştırmakla görevlendirilen padişahın özel hizmetçilerinin kaymakamı İbrahim Bey'e teslim edilerek birlikte gönderilmesi, daha sonraki yıllara ait mumların ise her yıl surre-i humayun ile gönderilmesinin padişah tarafından münasip görüldüğü,

9. Belirtilen bu padişah görüşünün gereğinin yapılması konu ile ilgili olarak çıkarılan yüce emir ve iradenin gereği olduğunun cevâben iş'ar buyurulduğu,

10. Belirtilen teklif beliren padişah emrinin gereğinin ifası ile ilgili ilm u haberlerin ilgili muhasebe defteri ile diğer defterlere kaydedildiğine dâir bilgiler yer almaktadır:

-Şamdanların İstanbul'da Darphane-i Âmire-de padişah emriyle ve büyük bir itina ile yapılması,

-Bunların yapılmadan önce hazırlanan nümunesinin bizzat padişah tarafından görülerek, onaylandıktan sonra cihetine gidilmesi,

-Mumları yapmak üzere Osmanlı Devletinin başkenti İstanbul'da bulunan mumcuların üstadı olan başmumcunun görevlendirilmesi,

- Yıllık ihtiyacın dikkatle hesaplanarak temini cihetine gidilmesi,

- Yaptırılan şamdanlarla mumların yerine ulaştırılması için, padişahın özel hizmetinde görevli olan üst düzeydeki bir zatın görevlendirilmiş olması, Ulu Hakan Sultan Abdülmecid'in bu şerefli hizmetin gerçekleştirilmesine verdiği önemin nicelik ve

yüceliğini ortaya koymaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi İbrahim Rıfat Paşa, Mir'âtü'l-Haremeyn[53] adlı eserinde 1274 H. (1858 M.) yılında Sultan Abdülmecid zamanında Ravza-i Mutahhara'ya gönderilen normal insan boyundaki som altından yapılmış ve değerli elmaslarla tezyin edilmiş olan iki şamdanın değerinin 300.000 Osmanlı lirası olduğunu ifade etmiştir. Antik değeri hariç bugünkü[54] rayicle 115.000 x 300.000= 34.500.000.000.-TL. tutarında olan söz konusu şamdanlar Osmanlı Sultanlarının Ravza-i Mutahhara'ya olan samimi saygıları ile kalbî sevgilerini dile getirmektedir.

Osmanlı Sultanlarının Ravza-i Mutahhara'nın bakım, onarım ve aydıntılması ile ilgili ihtimam ve itinaları belirtilen özellik ve değerde halı ve şamdanları göndermekle kalmamış, gerektiğinde lüzumlu değişiklik ve yenilemelerde bulunarak hizmetin o yüce makama uygun olarak en güzel ve en mükemmel şekilde devamı sağlanmıştır. Hiç bir kısıtlama cihetine gitmeksizin gereken harcamalar yerinde ve zamanında yapılarak, belirtilen hizmetler Mescid-i Nebevî'nin yüceliği ile devletin kişiliğine yaraşır bir şekilde ve içtenlikte ifâ edilmiştir.

Yukarıda sözü edilen şamdanlarda yakılmak üzere büyük hacımda imal edilmiş olan mumların daha sonra küçük bir şekilde yapılması ve bu mumlara uygun olacak biçimde şamdanların mum mevzilerine konulmak için birer altın mumluk yapılıp mahalline gönderilmesi ile ilgili bir uygulamaya ve bu arada devletin en üst seviyedeki yetkililerinin konuya gösterdikleri hassasiyeti ortaya koyan bir belge[55]yi de okuyucularımızın tetkikine sunmayı faydalı görüyoruz.

Belge: 13

"Hücre-i Mutahhara-i Hazret-i Risâlet-penâhîde îkâd olunmakda olan şamdân-ı şerîfler içün tebdili lüzûmu mahallinden inhâ olunan altun başlıklar hakkında müte'allik buyrulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi muktezâ-yı âlîsi üzre mâliye nâzırı devletlü Paşa Hazretleriyle bi'l-müzâkere vukû' bulan istîzân üzerine mezkür şamdân-ı şerîflerin mumların adedi teksîr olunarak kadd ve hacımlarının icâb mikdârı tenkîs ve tenzîliyle i'mâl ettirildiği sûretde mezkûr başlıkların tebdîline lüzûm görülmeyeceği cihetle bu tarafa irsâl olunmayarak yine ol cânib-i âlide tevkîfi hususunun mahalline iş'ârı cânib-i bâb-ı âliye bildirilmiş olduğundan nâzır-ı müşârun ileyh hazretleriyle bi'l-muhâbere zikr olunan mumların mikdâr-ı mu'ayyeni tenezzül etmemek üzre adedi teksîr olunarak i'mâl etdirilüp, mahalli âlîsine isâlı ve i'mâlı tasavvur ve istîzân olunan fânusların dahi sîmlerinin tanzîm etdirilmesi akdemce şeref-rîz-i südûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî iktizâ-yı celîlinden bulunmasıyla tıpkı emr ü fermân-ı humâyûn-ı şâhâne mantuk-i münîfi üzre icâbı nâzır-ı müşârün ileyh hazretleriyle birlikte müzâkere ve tedkik ve bir kaç nev' i'mâl ettirilen nümûne mu'âyene ve tecrübe olundukda, mukaddemen i'mâl ve irsal olunan mumların kadd ve hacmi büyücek olduğundan ağırlığı cihetiyle hîn-i i'mâlinde yalnız pamukdan ma'mûl olan fitil ile dökülmesi mümkün olamayup kuvvetlice bulunmak içün bi'z-zarûre fitili arasına kendir dahi vaz' olunduğundan şu'lesi dağılup, bu cihetle bi't-tab' reşşâşedâr olduğu tebeyyün etmiş ve bu def'a fitili yalnız race telli pamukdan olmak ve beher çifti dörder okka bulunmak üzere mikdâr-ı mu'ayyenine göre 136 çift mum yapıldığı hâlde zikr olunan mahâzîri vâki' olacağı ve şu hâlde fânusa ihtiyâc kalmayacağı misüllü mahall-i âlîsinde mevcûd olan altın başlıkların dahi hüsn-i istîmâl olacağı anlaşılmış idüğinden mezkûr mumların ol vechile i'mâl ettirilerek surre-i humâyûna teslîmen mahall-i âlî-i mezkûra irsâli ve şimdiki yapılacak mumların kutruna tatbîken şamdân-ı şerîflerin mum mevzi'lerine vaz' olunmak üzere birer altun mumluk yapılması tensib olunarak ber-minvâl muharrer i'mâl ettirilecek bal mumlarının bir çift nümûnesi manzûr-ı âlî-i cenâb-ı hilâfet-penâhî buyrulmak üzere takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile emr ve irâde-i cenâb-ı pâdişâhî müte'allık ve şeref-südûr buyrulur ise icrâ-yı muktezâ-yı münîfine ibtidâr olunacağı cânib-i nezâret-i celîle-i hazîne-i hâssa-i şâhâneden bâ-tezkere lede'l-istîzân mezkûr mumların i'mâl ettirilerek surre-i humâyûna teslîmen mahall-i âlî-i mezkûra irsâlı ve zikr olunan şamdân-ı şerîflerin mum mevzi'lerine vaz' olunmak içün birer altun mumluk tanzîm ettirilüp mezkûr mumlar ile beraber irsâl olunmak üzere iktisâsının icrâsı müte'allık ve şeref-südûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî muktezâ-yı münîfinden bulunmuş olduğu cevâben iş'âr buyrulmakdan nâşî icâb-ı tesviyesi hazîne-i hâssa muhâsebesinden lede's-su'âl ber-mûceb-i irâde-i seniyye husûs-ı mezkûr bi-ibâretihâ hazîne-i hâssa muhâsebesine kayd ile keyfiyet ma'lûm olmak ve icâb-ı icrâ kılınmak içün Harem-i Şerîf müdîrü sa'âdetlü Efendi Hazretlerine tahrîrât-ı nezâret-penâhî tastîri zımnında mektûbi-i hazîne-i hâssa-i şâhane sa'âdetlü beyefendi odasına ve Evkâf-ı Humâyûn Rûz-nâmçesine ve vakf-ı humâyûn defterlerine ve sâir lâzım gelen mahallere ilm u haberlerinin tahrîriyle tasviyesi hususu der-

53. İbrahim Rıf'at Paşa, **a.g.e.**, C.I, s.452, satır. 6-11, Dârü'l- Kütüb Matbaası, Kahire-1925.

54. Bu makaleyi kaleme aldığımız 22.9.1987 tarihinde bir Reşad Altının Ankara'da 115.000.-TL.sine satıldığı öğrenilerek, belirtilen rakam elde edilmiştir.

55. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 1000 nolu defterin 52. sayfasında kayıtlı ve 20 satırdan ibaret olan 3 Şaban 1226 H. (13 Şubat 1860 M.) tarihli belge.

kenâr olunarak mûcibince kayd ile ilm u haberleri tahrîr ve i'tâ olunmak fermân-ı Müşîri buyurulmağın mûcibince muhâsebe-i merkûmeye kayd olunup diğer ilm u haberleri verilmekle keyfiyet ma'lûm olmak içün vakf-ı humâyûn defterlerine dahi iş bu ilm u haber verildi. Fî 3 Şa'bân sene 276."

Bir önceki belgeden yaklaşık iki yıl sonraya ait olup, aynı konu ile ilgili değişik bilgileri ihtiva eden bu belgede aşağıdaki hususların yer aldığını görüyoruz:

1. Medine-i Münevvere Harem-i Şerif-i Nebevî müdürlüğü tarafından Ravza-i Mutahhara'daki şamdanların altın başlıklarının değiştirilmesiyle ilgili vâki teklif ve inhâ üzerine padişah Sultan Abdülmecid, gereğinin ifâsı için irâdesini belirtmiştir.

2. Bu irade üzerine Maliye Nâzırı ile yapılan müzâkerede vukû bulan izin isteği üzerine söz konusu şamdanların mumlarının sayısı çoğaltılarak boy ve hacımlarını icabettiği kadar eksiltip düşürmek suretiyle yapıldığı takdirde başlıklarının değiştirilmesine lüzum görülmeyeceğinden İstanbul'a gönderilmeyip, mahallinde durdurulması hususunun mahalline iş'ar edilmesi Bâb-ı Âli'ye bildirilmiştir.

3. Bu nedenle Maliye Nâzırı ile yapılan haberleşme sonucu, sözü geçen mumların önceden tayin edilmiş olan mikdarından herhangi bir eksiltme olmaksızın sayıları çoğaltılarak yapılıp, mahalline ulaştırılması ve yapımı için izin istenilen fanusların tanzim ettirilmesi daha önce çıkan irade-i seniyye muktezâsından olması itibariyle bu emir muhtevasının gereği, sözü geçen nazır hazretleri ile birlikte görüşülüp incelendikten sonra yapılan nümuneler denenip kontrol edildiğinde, daha önce yapılıp gönderilen mumların boy ve hacımları biraz büyük olduğundan ağır olduğu için yapılış anında yalnız pamuktan yapılmış olan fitil ile dökülmesi mümkün olmayıp, kuvvetli olması için fitili arasına zaruretten dolayı kendir de konulmuş olduğundan ışığı dağılıp tabiatiyle eriyip akıtıcı olduğu anlaşılmıştır.

4. Bu defa fitili yalnız ince telli pamuktan yapılmak ve beher çifti dörder okkadan ibaret olmak üzere önceden tayin edilen miktara göre yüzotuzaltı çift mum yapıldığı takdirde fanusa ihtiyaç kalmayacağı gibi mahallinde bulunan altın başlıkların da güzel bir şekilde kullanılabileceği anlaşılmış olduğundan, söz konusu mumların belirtilen şekilde yapılarak surre-i humayuna teslim edilmek üzere mahalline gönderilmesi ve yeni yapılacak mumların çaplarına uygun olarak sözü geçen şamdanların mum yerlerine konulmak üzere birer altın mumluk yaptırılması uygun görülerek, belirtilen şekilde yaptırılacak mumların bir çift nümunesi padişaha gösterilmek üzere sunulmuştur.

5. Sunulan nümuneye göre ne şekilde yapılacağına dair sâdır olacak irade-i seniyyenin muktezasınca gereğinin yapılacağı hazine-i hâssa nezaretince takdim edilen bir tezkere ile arz edilip emir ve izin isteğinde bulunulduğunda, söz konusu mumların yaptırılarak surre-i humayuna teslim edilmek üzere mahalline gönderilmesi mezkûr şamdanların mum yerlerine konmak için birer altın mumluk yaptırılıp, sözü geçen mumlarla birlikte gönderilmek üzere gereğinin yapılması, çıkarılan irade-i seniyyenin muktezâsından olduğu cevaben bildirilmiştir.

6. Belirtilen teklif üzere beliren buyruk sonucu icabeden işlemin yapılması hususu hazine-i hâssa muhâsebesinden sorulduğunda, irade-i seniyye uyarınca zikredilen husus kelimesi kelimesine hazine-i hâssa muhasebesine kaydedilerek, bilgi edinmiş olmak ve gereği yapılmak için harem-i şerif müdürüne belirtilen nezaretçe yazı yazılması için hazine-i hâssa yazışma odasına, Evkâf-ı Hûmayun rûznâmçesine, padişahın vakfıyla ilgili defterlere ve diğer gerekli yerlere ilm u haberlerin yazılması ile gereğinin ifası der-kenar olunarak mucibince kaydedilip, ilm u haberlerin yazılması emredilmiş olduğundan sözü geçen muhasebe defterine kaydolunup diğer ilm u haberleri verilmekle keyfiyet malum olmak için padişah vakfına ait defterlere de bu ilm u haber verilmiştir.

Ravza-i Mutahhara'nın aydınlatılması gayesiyle özel olarak imal edilip gönderilen elmas kakmalı, som altından yapılan iki adet şamdanla ilgili belge ve bilgiyi yukarıda sunmuştuk. Bu şamdanlarda yakılacak olan mumların belirtilen gayeye uygun olacak şekil, boy ve ağırlıkta yapılması ile ilgili düşünce, teklif ve buyruğu ihtiva eden bir belgenin metin ve sadeleştirilmiş şeklini de, konuyu tamamlayıcı olması açısından onun akabinde sunduk. Aynı konu ile ilgili iki belgeyi bu şekilde ardarda sunmamız, önemli bir hususu vurgulamak içindir. Vurgulamak istediğimiz bu husus, Osmanlı Sultanlarının Ravza-i Mutahhara'ya gösterdikleri itina ve ihtimamın belirli bir süreye mahsus olmayıp, devamlılık arz etmesidir. Öyleki, özellik ve güzelliği belirtilen şamdanları yaptırıp göndermekle yetinilmemiş, yapılış gayesi doğrultusunda işlerliğine süreklilik sağlamak için bunlarda kullanılacak mumların gereken tadilata tâbi' tutularak imal edilmesine itina gösterilmiştir.

Söz konusu mumların düşünülen değişiklik uyarınca normal görevliler tarafından kolaylıkla yapılması mümkün olduğu halde, devletin üç önemli bakanlığının konuyla ilgilenip, bizzat bakanları tarafından ele alınıp incelenmesini ve nihayet varılan kanaatlar padişaha arzedilerek tasvip alınmak suretiyle yapımı cihetine gidilmesi, padişah ve ilgili kurumların konuya hassasiyetini ortaya koymaktadır. Şüphesiz bu ilgi, sırf belirtilen üst düzey yöneticilerinin ilgisi değil, aynı zamanda temsil ve idare ettikleri müslüman-Türk milletinin ilgisidir. Zira, Türklerin başta Haremeyn-i Şerifeyn olmak üzere bilumum mukaddes ve mübârek yerlere sevgi, saygı ve ihtimamları herkes tarafından

bilinen bir husustur. Bu mütevazi makalede sunulan belgeler, Türklerin Mescid-i Nebevî'ye yönelik hizmetlerinden sadece bir kaçını dile getiren bazı örneklerdir. Tarihî kaynaklarla arşiv vesikalarının geniş bir şekilde araştırılıp incelenmesinde daha çoğunun ortaya çıkacağı tabiidir. Ama gerek bir, gerekse bin belge olsun, önemli olan yapılan çalışmalarla sunulan hizmetlerin temelinde yer alan düşünce ve duyguların samimi ve yüce oluşunun vurgulanmasıdır. Kanaatimizce sunulan belge ve bilgiler Osmanlı Devletinin üst düzey yönetiminde yer alan zevatın, Mescid-i Nebevî'nin bakım, onarım ve donatımında gösterdikleri örnek davranışa dikkat çekecektir. Konuya ilgi duyan okuyucuları düşünüp araştırma ve inceleme yapmaya sevkedecektir. Bu arada sunulan bütün belgelerde Evkaf Nezaretiyle Nâzırının teklif, çalışma ve harcamalarından sözedilmiş olması, Vakıfların belirtilen şerefli hizmette payının büyük olduğunu ortaya koyacaktır.

Ata yadigârı Vakıfların yönetiminde bulunma bahtiyarlığına eren bir ferd olarak, bu hususta duyduğumuz haz ve heyecanla kaleme aldığımız bu mütevazi makaleyle Mescid-i Nebevî'nin geçirdiği genişletme girişimleri hakkında az da olsa birşeyler verebildiysek kendimizi mutlu sayarız.

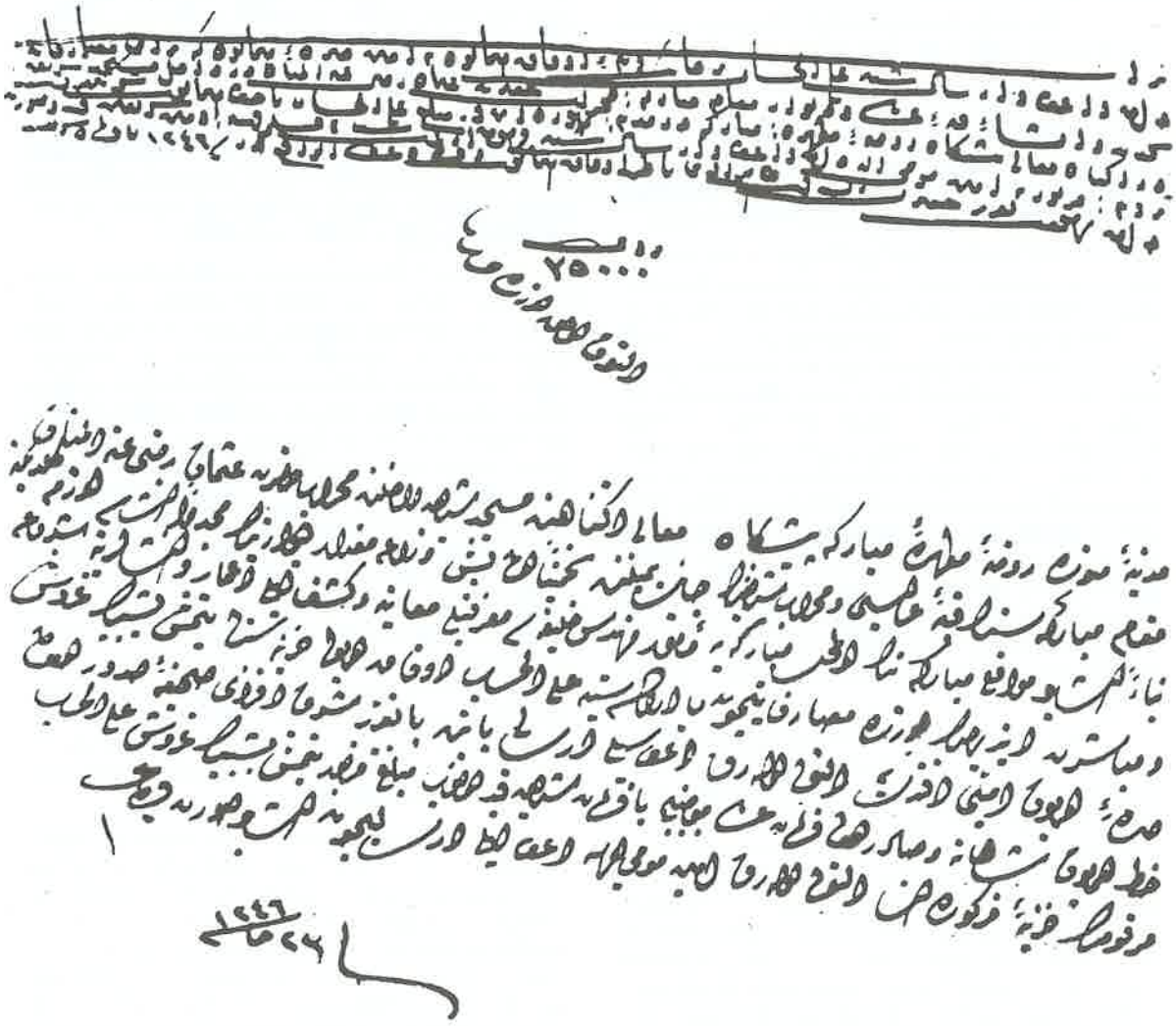

Belge: 1

Belge: 2

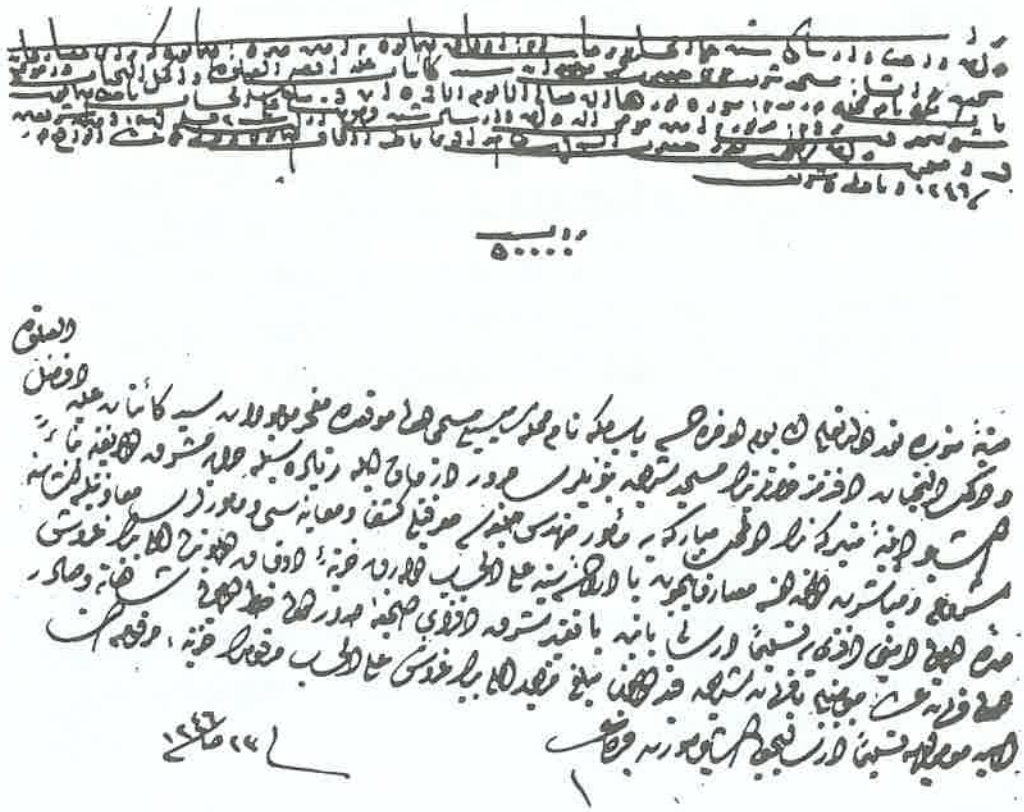

Belge: 3

Belge: 4

Belge: 5-a

Belge: 5-b

Belge: 6-a

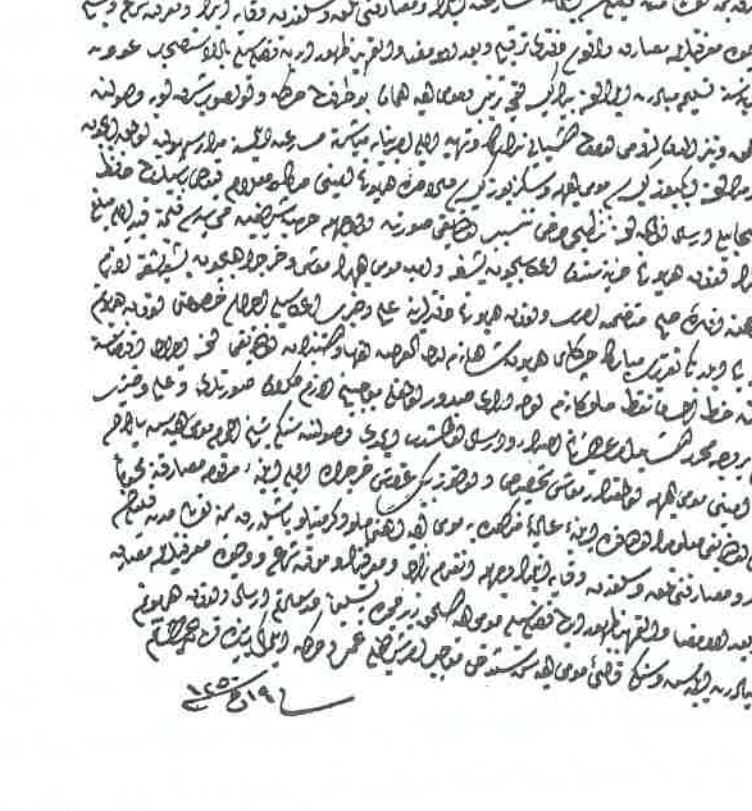

Belge: 6-b

Belge: 7-a

Belge: 7-b

Belge: 8

Belge: 9

Belge: 10-a

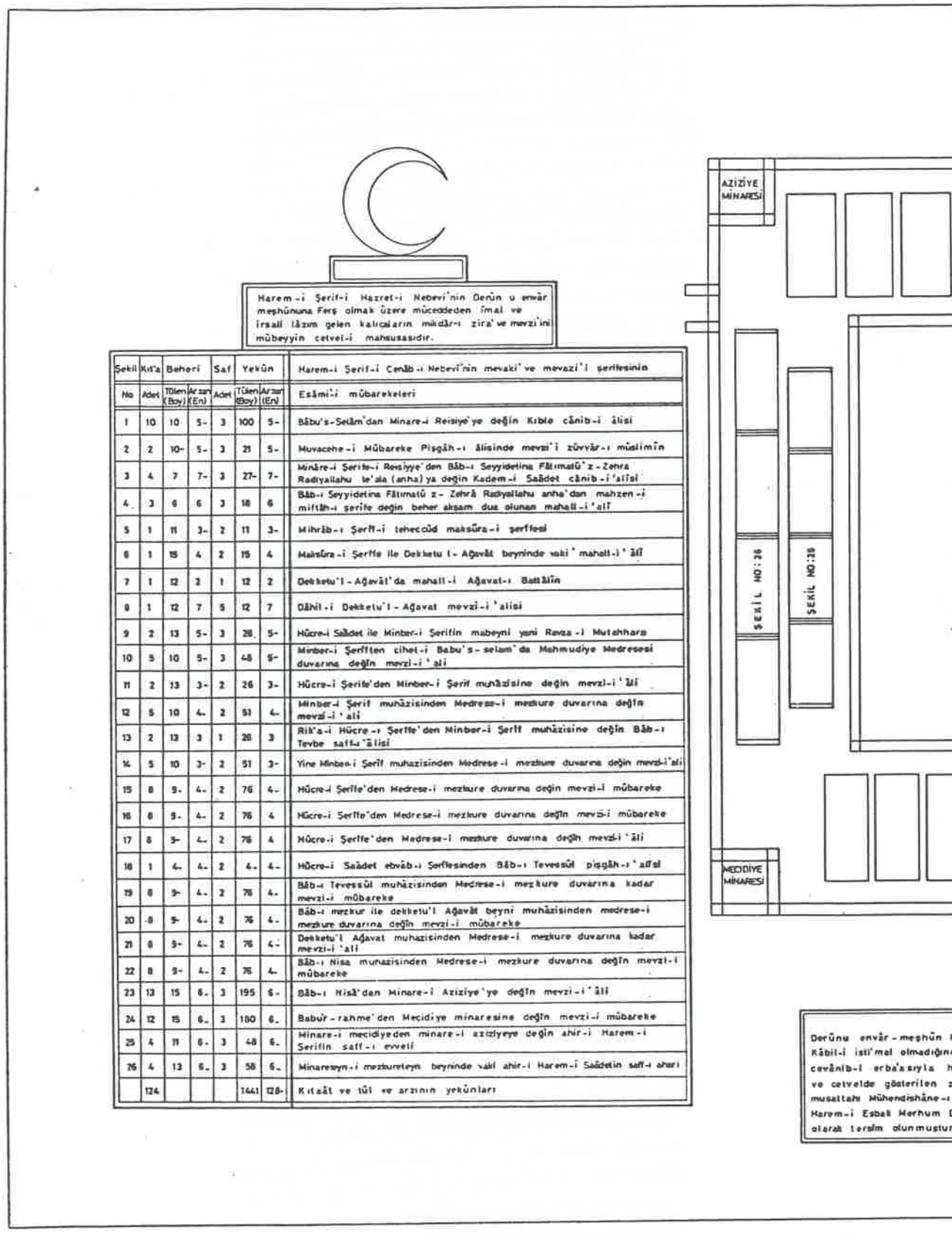

Harem-i Şerif-i Hazret-i Nebevi'nin Derûn u envâr meşhûnuna Ferş olmak üzere müceddeden îmal ve irsali lâzım gelen kalıcıların mikdâr-ı zira' ve mevzi'ini mübeyyin cetvel-i mahsûsasıdır.

Şekil	Kıt'a	Beheri		Saf	Yekûn		Harem-i Şerif-i Cenâb-ı Nebevi'nin mevaki' ve mevazi'i şerîfesinin
No	Adet	Tûlen (Boy)	Arzan (En)	Adet	Tûlen (Boy)	Arzan (En)	Esâmi'i mübârekeleri
1	10	10	5-	3	100	5-	Bâbu's-Selâm'dan Minare-i Reisiye'ye değin Kıble cânib-i âlisi
2	2	10-	5-	3	21	5-	Muvacehe-i Mübâreke Pişgâh-ı âlisinde mevzi'i zûvvâr-ı müslimîn
3	4	7	7-	3	27-	7-	Minâre-i Şerife-i Reisiyye'den Bâb-ı Seyyidetina Fâtımatü'z-Zehra Radıyallahu te'ala (anha)ya değin Kadem-i Saâdet cânib-i 'alîsi
4	3	6	6	3	18	6	Bâb-ı Seyyidetina Fâtımatü z- Zehrâ Radıyallahu anha'dan mahzen-i miftâh-ı şerife değin beher akşam duâ olunan mahall-i 'alî
5	1	11	3-	2	11	3-	Mihrâb-ı Şerîf-i tehecûd maksûra-i şerîfesi
6	1	15	4	2	15	4	Maksûra-i Şerîfe ile Dekketu l- Ağavât beyninde vaki' mahall-i 'âlî
7	1	12	2	1	12	2	Dekketu'l-Ağavât'da mahall-i Ağavat-ı Battâlîn
8	1	12	7	5	12	7	Dâhil-i Dekketu'l-Ağavat mevzi-i 'alisi
9	2	13	5-	3	26	5-	Hûcre-i Saâdet ile Minber-i Şerîfin mabeyni yani Ravza-i Mutahhara
10	5	10	5-	3	48	5-	Minber-i Şerîften cihet-i Babu's-selam'da Mahmudiye Medresesi duvarına değin mevzi-i 'ali
11	2	13	3-	2	26	3-	Hûcre-i Şerife'den Minber-i Şerif muhâzisine değin mevzi-i 'âlî
12	5	10	4-	2	51	4-	Minber-i Şerif muhâzisinden Medrese-i mezkure duvarına değin mevzi-i 'ali
13	2	13	3	1	26	3	Rik'a-i Hûcre-i Şerîfe'den Minber-i Şerîf muhâzisine değin Bâb-ı Tevbe saff-ı 'âlisi
14	5	10	3-	2	51	3-	Yine Minber-i Şerîf muhâzisinden Medrese-i mezkure duvarına değin mevzi-i'ali
15	8	9-	4-	2	76	4-	Hûcre-i Şerîfe'den Medrese-i mezkure duvarına değin mevzi-i mübareke
16	8	9-	4-	2	76	4	Hûcre-i Şerîfe'den Medrese-i mezkure duvarına değin mevzi-i mübareke
17	8	9-	4-	2	76	4	Hûcre-i Şerîfe'den Medrese-i mezkure duvarına değin mevzi-i 'âlî
18	1	4-	4-	2	4-	4-	Hûcre-i Saâdet ebvâb-ı Şerîfesinden Bâb-ı Tevessül pişgâh-ı 'alîsi
19	8	9-	4-	2	76	4-	Bâb-ı Tevessül muhâzisinden Medrese-i mezkure duvarına kadar mevzi-i mübareke
20	8	9-	4-	2	76	4-	Bâb-ı mezkur ile dekketu'l Ağavât beyni muhâzisinden medrese-i mezkure duvarına değin mevzi-i mübareke
21	8	9-	4-	2	76	4-	Dekketu'l Ağavat muhâzisinden Medrese-i mezkure duvarına kadar mevzi-i 'ali
22	8	9-	4-	2	76	4-	Bâb-ı Nisa muhâzisinden Medrese-i mezkure duvarına değin mevzi-i mübareke
23	13	15	6-	3	195	6-	Bâb-ı Nisâ'dan Minare-i Aziziye'ye değin mevzi-i 'âlî
24	12	15	6-	3	180	6-	Babu'r-rahme'den Mecidiye minaresine değin mevzi-i mübareke
25	4	11	6-	3	48	6-	Minare-i mecidiyeden minare-i aziziyeye değin ahir-i Harem-i Şerîfin saff-ı evveli
26	4	13	6-	3	58	6-	Minareyn-i mezkureyn beyninde vâki ahir-i Harem-i Saâdetin saff-ı ahiri
	124				1441	128-	Kıtaât ve tûl ve arzının yekûnları

Derûnu envâr-meşhûn
Kâbil-i isti'mal olmadığın
cevânib-i erba'asıyla
ve cetvelde gösterilen
muattahı Mühendishâne-
Harem-i Esbak Merhum
olarak teslim olunmuştur

Plan: 1

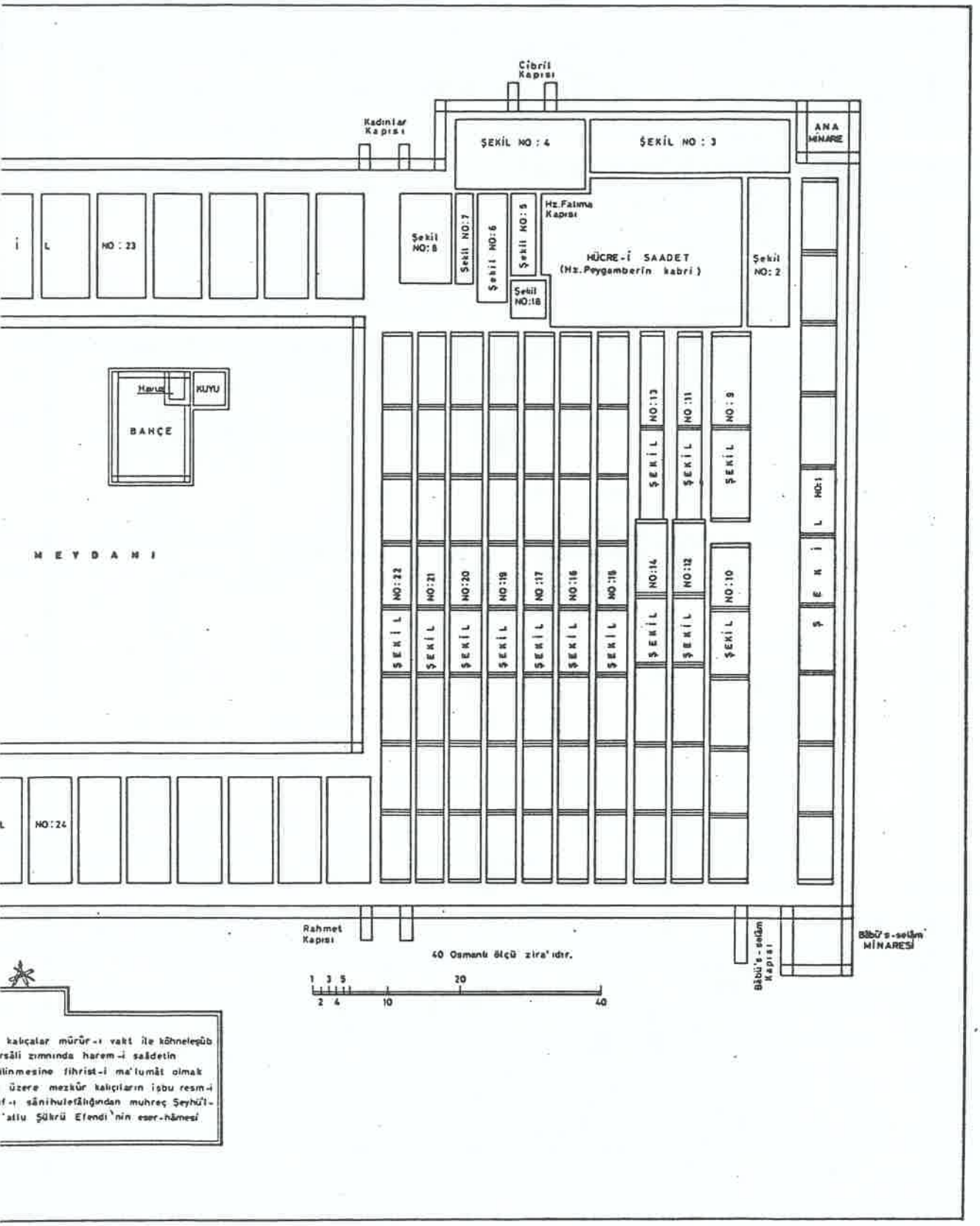
Cibril Kapısı
Kadınlar Kapısı
ŞEKİL NO : 4
ŞEKİL NO : 3
ANA MİNARE
Hz.Fatıma Kapısı
HÜCRE-İ SAADET
(Hz.Peygamberin kabri)
Şekil NO:8
Şekil NO:7
Şekil NO:6
Şekil NO:5
Şekil NO:18
Şekil NO:2
NO : 23
Harem
KUYU
BAHÇE
MEYDANI
ŞEKİL NO:13
ŞEKİL NO:11
ŞEKİL NO:9
ŞEKİL NO:1
ŞEKİL NO:22
ŞEKİL NO:21
ŞEKİL NO:20
ŞEKİL NO:19
ŞEKİL NO:17
ŞEKİL NO:16
ŞEKİL NO:15
ŞEKİL NO:14
ŞEKİL NO:12
ŞEKİL NO:10
NO:24
Rahmet Kapısı
40 Osmanlı ölçü zira'ıdır.
1 3 5 20
2 4 10 40
Bâbü's-selâm Kapısı
Bâbü's-selâm MİNARESİ
kalıçalar mürûr-ı vakt ile köhneleşüb
rsâli zımnında harem-i sâdetin
ilinmesine fihrist-i ma'lumât olmak
üzere mezkûr kalıçıların işbu resm-i
f-ı sânihulefâlığından muhreç Şeyhü'l-
'atlu Şükrü Efendi'nin eser-hâmesi

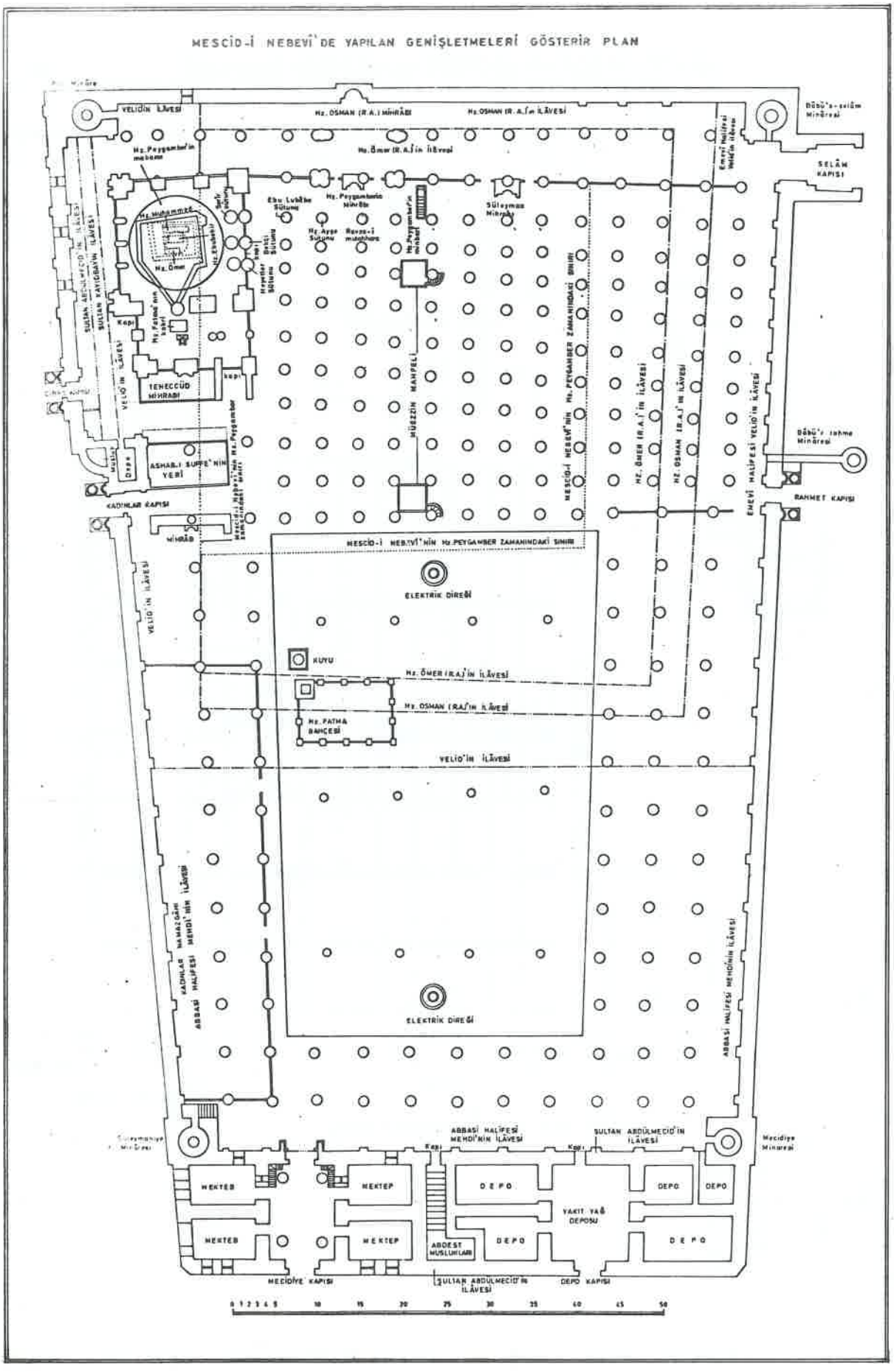
MESCİD-İ NEBEVİ'DE YAPILAN GENİŞLETMELERİ GÖSTERİR PLAN
VELİD'İN İLÂVESİ
Hz. OSMAN (R.A.) MİHRÂBI
Hz. OSMAN (R.A.)'ın İLÂVESİ
Hz. Ömer (R.A.)'in İlâvesi
Hz. Peygamber'in mebeni
Hz. Muhammed
Hz. Ömer
Hz. Ebubekir
Ebu Lubâbe Sütunu
Hz. Peygamber'in Mihrâbı
Hz. Ayşe Sütunu
Rauza-i mutahhara
Hz. Peygamber'in minbarı
Süleyman Mihrâbı
Emevi Halifesi Walid'in İlâvesi
SELÂM KAPISI
SULTAN ABDÜLMECİD'İN İLÂVESİ
SULTAN KAYTBAY'IN İLÂVESİ
VELİD'İN İLÂVESİ
Hz. Fatma'nın kabri
Kapı
TEHECCÜD MİHRÂBI
MÜEZZİN MAHFELİ
MESCİD-İ NEBEVİ'NİN Hz. PEYGAMBER ZAMANINDAKİ SINIRI
Hz. ÖMER (R.A.)'İN İLÂVESİ
Hz. OSMAN (R.A.)'IN İLÂVESİ
EMEVİ HALİFESİ VELİD'İN İLÂVESİ
Dâvûd'a-selâm Minâreyi
ASHAB-I SUFFE'NİN YERİ
Hz. Peygamber'in Mihrâbı
Mescid-i Nebevi'nin Hz. Peygamber zamanındaki sınırı
RAHMET KAPISI
KADINLAR KAPISI
MİHRÂB
MESCİD-İ NEBEVİ'NİN Hz. PEYGAMBER ZAMANINDAKİ SINIRI
ELEKTRİK DİREĞİ
KUYU
Hz. ÖMER (R.A.)'İN İLÂVESİ
Hz. OSMAN (R.A.)'IN İLÂVESİ
Hz. FATMA BAHÇESİ
VELİD'İN İLÂVESİ
KADINLAR MAHZEMİ
ABBASİ HALİFESİ MEHDİ'NİN İLÂVESİ
ABBASİ HALİFESİ MEHDİ'NİN İLÂVESİ
ELEKTRİK DİREĞİ
Süleymaniye Minâreyi
ABBASİ HALİFESİ MEHDİ'NİN İLÂVESİ
SULTAN ABDÜLMECİD'İN İLÂVESİ
Mecidiye Minâreyi
Kapı
Kapı
MEKTEB
MEKTEP
DEPO
DEPO
DEPO
YAKIT YAĞ DEPOSU
MEKTEB
MEKTEP
ABDEST MÜSLÜMANLAR
DEPO
DEPO
MECİDİYE KAPISI
SULTAN ABDÜLMECİD'İN İLÂVESİ
DEPO KAPISI
0 1 2 3 4 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50

Plan: 2

Belge:10-b

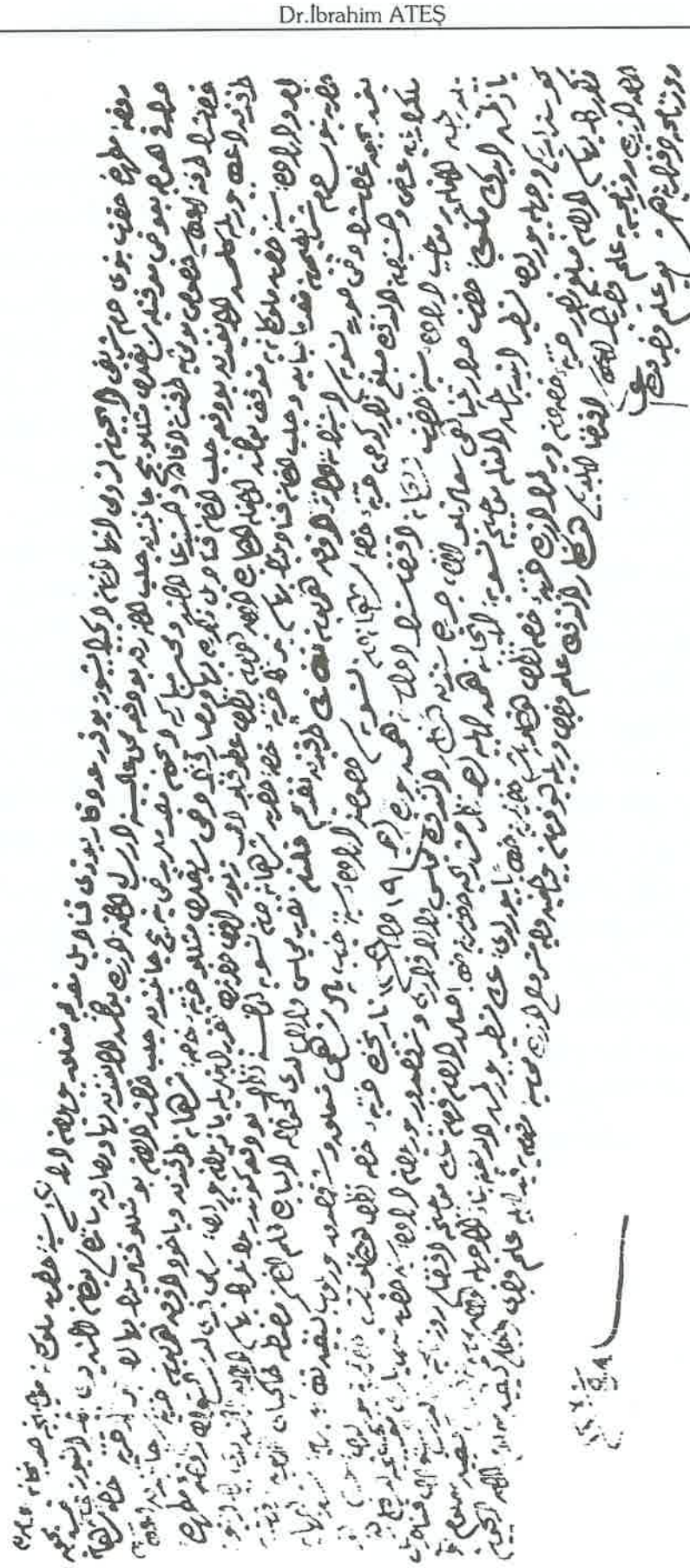

Belge: 11

Belge: 12

Belge: 13